insanın 8 evresi

ERIK H. ERIKSON

9. Evrenin Eklendiği Yeni Bölümlerle
M. Erikson Tarafından Kaleme Alınan Genişletilmiş Baskı

okuyan us

6. BASIM

Erik H. Erikson

İnsanın 8 Evresi

Genişletilmiş Baskı

okuyan us

okuyan Us

Psikoloji/Psikiyatri - 70

İnsanın 8 Evresi
9. Evrenin Eklendiği Yeni Bölümlerle Joan M. Erikson Tarafından Kaleme Alınan Genişletilmiş Baskı
Erik H. Erikson

ISBN: 978-605-5134-58-7
Yayıncı Sertifika No. 49055

1. Baskı: İstanbul, Eylül 2014
6. Basım: İstanbul, Ocak 2022

Yayın Yönetmeni: Cem Mumcu
İngilizceden Çeviren: Gonca Akkaya
Editör: Gonca Akkaya
Redaktör: Meltem Türkeri

Kapak Tasarımı: Ebru Demetgül
Sayfa Tasarımı: Deniz Dalkıran

Baskı ve Cilt: Optimum Basım, Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. NO:51/1, 34295 Küçükçekmece/İstanbul, T: +90 212 463 71 25
Sertifika no: 41707

Eser, 55 gr kâğıt üzerine 10,5 puntoluk Palatino fontuyla dizilmiştir.

Copyright © Joan M. Erikson, 1997
Copyright © Rikan Enterprises Ltd., 1982

Bu eserin yayın hakları Akçalı Telif Ajansı aracılığıyla satın alınmıştır. Yayın hakları Okuyan Us'a aittir. Her hakkı saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

©Okuyan Us Yayınevi Ticaret ve Sanayi A.Ş.

Kurucu: Cem Mumcu

Özgür ve Ebru, hep bizimlesi

Adres: Gürsel Mah. İcabet Sokak, No:3 Daire:6
Kağıthane, İstanbul Tel.: (0212) 272 20 85 - 86

okuyanus@okuyanus.com.tr
www.okuyanus.com.tr

Erik H. Erikson

İnsanın 8 Evresi

9. Evrenin Eklendiği Yeni Bölümlerle
Joan M. Erikson Tarafından Kaleme
Alınan Genişletilmiş Baskı

İngilizceden çeviren:
Gonca Akkaya

okuyan us

Yazar Hakkında

Erik H. Erikson

Erik H. Erikson 1902-1994 yılları arasında yaşamış, Almanya ve Danimarka kökenli ABD'li bir psikanalisttir. Gelişim psikolojisine yönelik çalışmalarıyla bilinir. Psikososyal gelişim kuramını ortaya atmış ve insanda psikososyal gelişimin evrelerini tanımlamıştır. Kimlik bunalımı kavramını ilk kez Erikson kullanmıştır.

Erikson'un annesi, Karla Abrahamsen, Kopenhag'ın önde gelen Yahudi ailelerinden birinden gelir. Valdemar Isidor Salomonsen adında Yahudi bir borsacıyla evlidir. Erik'in biyolojik babası hakkında, Yahudi olmayan bir Danimarkalı olması dışında çok az şey bilinir.

Karla, Erik'e hamile olduğunu fark etmesinin hemen ardından Almanya'nın Frankfurt kentine kaçar. Burada dünyaya getirdiği oğluna Salomonsen soyadı verilir. Erik'in doğumunun ardından, Karla hemşirelik eğitimi alır ve Karlsruhe'ye taşınır. 1905 yılında Erik'in Yahudi pediyatristi Theodor Homburger ile evlenir. 1908'de Erik Salomonsen'in ismi Erik Homburger olarak değiştirilir ve 1911'de üvey babası tarafından resmen evlat edinilir.

Kimlik gelişimi Erikson'un hem kendi hayatında hem de yarattığı kuramda en önemli ilgi odağıdır. Erik Homberger ismiyle geçirdiği çocukluk ve erken yetişkinlik döneminde doğumuyla ilgili gerçekler kendisinden saklanmıştır. Yahudi dininin kurallarına göre büyütülmüş, uzun boylu, sarı saçlı, mavi gözlü bir gençtir. Yahudi okulundaki arkadaşları kendisine Nordik diye takılırken, gramer okulundaki çocuklar Yahudi olmasını espri konusu yapmışlardır.

Eğitim gördüğü Das Humanistisch Gymnasium'da esas ilgi alanları sanat, tarih ve dil oldu. Okul derslerine ilgi duymadığı için herhangi bir akademik kulvara yönelmeden mezun oldu. Mezuniyetinin ardından üvey babasına itiraz ederek tıp fakültesi yerine Münih'te bir sanat okuluna kaydoldu. Ancak o okulu da kısa sürede bıraktı.

Seçeceği meslek ve toplumda edineceği yerle ilgili kararsızlığı nedeniyle, uzun süre çocukluk arkadaşı Peter Blos ve başka arkadaşlarıyla Almanya ve İtalya'da gezgin bir sanatçı gibi dolaştı. Bu dönemde öz babasıyla ilgili gerçekler, etnik kimlik, din ve ulusal kimlikle ilgili çelişkiler üzerine kafa yordu.

Erikson 25 yaşına geldiğinde, arkadaşı Peter Blos'un daveti üzerine Viyana'ya giderek varlıklı ailelerin çocuklarının eğitim gördüğü küçük bir okulda sanat dersleri vermeye başladı. Okulda Sigmund Freud'un kızı Anna Freud ile

tanıştı. Anna, Erikson'ın okulda çocuklara karşı duyarlılığını fark ederek, onu Viyana Psikanaliz Enstitüsü'nde psikanaliz eğitimi alması konusunda ikna etti. Erikson burada çocuk psikanalizi konusunda uzmanlaştı. Aynı anda, çocuk gelişimi ve cinsel evreler üzerine odaklanan; eğitimde Montessori metodunu öğrendi. 1933 yılında Viyana Psikanaliz Enstitüsü'nden diplomasını aldı.

Erikson 1930 yılında, bir kıyafet balosunda tanıştığı Kanadalı dansçı ve sanatçı Joan Mowat Serson ile evlendi. Evliliğinin ardından Erikson Hıristiyanlık dinine geçti. Erikson çifti, 1933 yılında Almanya'da Hitler'in yükselişi, Freud'un kitaplarının Berlin'de yakılışı ve Avusturya'daki Nazi tehdidi nedeniyle fakirleşen Viyana'dan iki küçük oğullarıyla birlikte Kopenhag'a göç etti. Ancak Danimarka vatandaşlığı alamayınca oradan da ABD'ye gitmek üzere ayrıldılar.

ABD'de, Erikson, Boston'daki ilk çocuk psikanalisti oldu ve sırasıyla Massachusetts Hastanesi, The Judge Baker Rehberlik Merkezi ve Harvard Tıp Okulu Psikoloji Kliniği'nde çalıştı. Burada klinisyen olarak önemli bir isim hâline geldi.

Erikson 1936 yılında, Harvard'dan ayrıldı ve Yale Üniversitesi'ne geçerek İnsan İlişkileri Enstitüsü'nde çalıştı, Tıp Fakültesi'nde de eğitimler verdi. Yale'deyken Amerikan vatandaşlığına kabul edildi ve üvey babasından aldığı 'Homburger' soyadını 'Erikson' olarak değiştirdi.

Erikson ilgisini psikanaliz ötesine derinleştirerek psikoloji ve antropoloji arasında bağları keşfetmek üzerine çalıştı.

1939 yılında Yale'den ayrılıp, ailesiyle birlikte California'ya taşındı. Berkeley'de California Üniversitesi'nde çocuk gelişimi üzerine çalıştı. Ayrıca San Francisco'da çocuk psikanalizi yapmak üzere kendi muayenehanesini açtı.

1950 yılında, Childhood and Society (Çocukluk Dönemi ve Toplum) adlı kitabını yayımladıktan sonra, üniversite hocalarına dayatılan bağlılık yeminini imzalamayı reddettiği için California Üniversitesi'nden ayrıldı. 1951'den 1960'a kadar Massachusetts'in önde gelen psikiyatri merkezi Austen Riggs'de duygusal zarar görmüş gençlerle çalıştı.

1960 yılında insan gelişimi eğitimi vermek üzere Harvard Üniversitesi'ne geri döndü ve 1970 yılında emekli olana kadar burada çalıştı. 1973 yılında The National Endowment for the Humanities (Ulusal Beşeri Bilimlere Destek Kurumu) tarafından, ABD'nin beşeri bilimler konusundaki en önemli başarı onuru olan Jefferson Lecture'a layık görüldü. Erikson'un çalışmasının adı "Yeni Bir Kimliğin Boyutları"ydı.

Erikson aynı zamanda, egonun rolünü benliğin hizmetkârı olmaktan öteye taşıyan 'Ego Psikolojisi'ni yaratmakla da itibar kazandı. Erikson'a göre, çocuğun yaşadığı çevre; büyüme, uyum, öz farkındalık ve kimlik üzerinde elzem bir öneme sahipti. Erikson, kendi teorisi olan yaşam döngüsünün sonraki saflarına uyarlanan, 'Gandhi's Truth' adlı eseriyle de, felsefe ve din kategorisinde

US National Book Award (Amerikan Ulusal Kitap Ödülü) ve Pulitzer Ödülü kazanmıştır.

Erikson'un kuramının vurgu yaptığı en önemli nokta, yaşamın her evresinin, kişiliğin oluşmasına büyük etki eden belli bir psikolojik mücadele ile şekillendiğidir. Erikson'ın gelişim süreci – güvenden, özerklik, inisiyatif kullanma, azim, kimlik, yakınlık kurma, üretkenlik ve içsel bütünlüğe- egonun sıralı olarak yeniden yapılanması ve karakter yapıları ile oluşmaktadır. Her evre, sonraki sağlık ya da patoloji durumunun kökünü oluşturur.

Erikson'un evreleri, hem sosyal hem de psikolojik odaklanmayla, gelişimin psikoseksüel doğasını vurgulayan Freudyen düşüncede bir kuantum sıçramayı temsil eder.

İçindekiler

Genişletilmiş Baskıya Önsöz ... 13
Sekizinci Evre ... 17
İlk Baskıya Önsöz ... 27
1. GİRİŞ ... 33
'Dış Dünya' Üzerine Tarihsel Bir Not ... 33
2. Psikoseksüellik Ve Kuşakların Döngüsü ... 47
Epigenez Ve Pregenital (Genital Öncesi) Dönem ... 47
Organ İşlev Biçimleri, Postüral Ve Toplumsal İşlev Örüntüleri ... 59
Pregenital İşlev Biçimleri ... 59
Postüral İşlev Örüntüleri ... 68
Ritüelleştirme ... 73
3. Psikososyal Gelişimde Temel Evreler ... 89
Kullanılan Terimler Ve Tablolar Hakkında ... 89
Son Evre ... 97
Kuşaklararası Bağ: Yetişkinlik ... 104
Ergenlik Ve Okul Çağı ... 113
Okul Öncesi Yıllar ... 119
4. Ego Ve Etos: Sonuç Tespitleri Ego Savunması Ve Sosyal Uyum ... 128
Ben Ve Biz ... 131
Üç Katmanlı Gerçeklik ... 136
Etos Ve Etik ... 140
Psikanalitik Yöntemdeki Tarihsel Görecelik ... 144
5. Dokuzuncu Evre ... 157
Giriş ... 157
Temel Güvensizlik-Temel Güven: Umut ... 159
Utanç Ve Şüphe-Özerklik: İrade ... 160
Suçluluk-İnisiyatif: Amaç ... 161
Yetersizlik-Azim: Yetkinlik ... 162
Kimlik Karmaşası-Kimlik: Bağlılık. ... 163
Soyutlanma-Yakınlık Kurma: Sevgi ... 164
Durağanlık-Üretkenlik: İçtenlikli İlgi ... 165
Umutsuzluk Ve Bıkkınlık-İçsel Bütünlük: Bilgelik ... 167
6. Yaşlılık Ve Toplum ... 170
7.Gerotransandans ... 180
Kaynakça ... 190

ERIK H. ERIKSON'UN KALEME ALDIĞI KİTAPLAR

Çocukluk ve Toplum (Childhood and Society; 1950, 1963)

Genç Adam Luther (Young Man Luther, 1958)

İçgörü ve Sorumluluk (Insight and Responsibility, 1964)

Kimlik: Gençlik ve Kriz (Identity: Youth and Crisis, 1968)

Gandhi'nin Gerçeği (Gandhi's Truth, 1969)

Yeni Bir Kimliğin Boyutları
(Dimensions of a New Identity, 1974)

Yaşam Tarihçesi ve Tarihsel An
(Life History and Historical the Moment, 1975)

Oyuncaklar ve Gerekçeler (Toys and Reasons, 1977)

Kimlik ve Yaşam Döngüsü
(Identity and the Life Cycle, 1959, 1980)

İnsanın 8 Evresi (The Life Cycle Completed, 1982)

Yaşlılıkta da Yaşamın İçinde Olmak
(Joan M. Erikson ve Helen Q. Kivnick'le beraber; Vital Involvement in Old Age, 1986)

Olgulara Farklı Bir Yaklaşım: 1930-1980 Arası Kaleme Alınan Yazılardan Bir Seçki (Editör: Stephen Schlein) (A Way of Looking a Things: Selected Papers from 1930 to 1980, 1987)

ERIK H. ERIKSON'UN EDİTÖRLÜĞÜNÜ YAPTIĞI KİTAPLAR

Yetişkinlik (Adulthood; 1978)

JOAN M. ERIKSON'UN KALEME ALDIĞI KİTAPLAR

Prometheus-Orpheus-Socrates'ten Kalan Miraslar
(Legacies: Prometheus-Orpheus-Socrates)

Evrensel Tesbih (The Universal Bead)

Aziz Francis ve Dört Kadını
(St. Francis and His Four Ladies)

Etkinlik, İyileşme, Büyüme (Activity, Recovery, Growth)

Bilgelik ve Duyular (Wisdom and the Senses)

GENİŞLETİLMİŞ BASKIYA ÖNSÖZ

İnsanın 8 Evresi'nin[1] genişletilmiş bu baskısı, psikososyal gelişime yönelik klasik Eriksoncu yaklaşımda tanımlanan yaşam döngüsünün içinde öngörülmemiş olan dokuzuncu bir evrenin unsurlarını ortaya koyarak, bir önceki baskının ötesine geçmektedir. Bu yeni malzemenin irdelenmesi, kitabın orijinal baskısındaki son evre olan sekizinci evre üzerine yoğunlaşan birtakım otobiyografik yorumlar yapmayı gerektirmektedir.

Yaşam döngüsünün sekizinci evresinden Erik ve benim anladığımız ve ortaya koyduğumuz şekliyle söz etmeden önce, onun sekizinci evreye 'atlaması'nın öyküsünü sizlerle paylaşmak istiyorum.

1940'ların sonlarında, California'da yaşadığımız zamanlarda, 'Çocuklar ve Gençler Üzerine Beyaz Saray Konferansı'nda[2] yaşamın gelişim evreleri hakkında sunum

1 *Kitabın orijinal ismi olan 'Life Cycle Completed', 'Tamamlanmış Hâliyle Yaşam Döngüsü' anlamına gelir. İlerleyen sayfalardan anlaşılacağı üzere, yazarın böyle bir başlık seçmesi, ortaya attığı kuramı kendi yaşam süresi içinde tamamlama arzusuyla ilişkilidir. –ç.n.*

2 *Çocuklar ve Gençler Üzerine Beyaz Saray Konferansı (The Midcentury White House Conference on Children and Youth), ABD başkanlarının ev sahipliğinde yürütülen bir konferanslar dizisidir. Beyaz Saray tarafından düzenlenen ilk konferanslar olup yetmiş yıl boyunca devam ettirilmişlerdir. Ülke genelinde binlerce delegenin katılımıyla gerçekleşen konferansların amacı, ABD'de yaşayan çocuk ve gençlerin yaşamlarını iyileştirmek olarak ifade edilmiştir. Her konferans yapıldığı dönemde en çok öne çıkan meseleleri konu almıştır. –ç.n.*

yapmamız için bir davet aldık. Konferansa, 'Sağlıklı Kişiliğin Oluşum Süreci ve Buhranları' başlıklı bir çalışmayla katkıda bulunacaktık.

Büyük bir hevesle çalışmaya başladık. Erik, birkaç yıldır çocuk analizi uygulamaları yapmaktaydı ve Berkeley'deki California Üniversitesi'nde çocuklar üzerine yürütülen uzun dönemli bir araştırma projesindeki görevinden dolayı California'da bulunuyordu. Ben ise üç küçük çocuk yetiştirmek ve ev işlerini yürütmekle meşguldüm. İkimiz de gelişimin ilk evreleri hakkında derinlemesine bilgiye sahip olduğumuza emindik ve orta yaş, evlilik ve ebeveynlikle ilgili sorunların ve zorlukların her geçen gün daha çok farkına varıyorduk. İnsanın, arapsaçına dönmüş olan bu oturmamış ilişkilerden yükselen taleplerin orta yerinde olup da kendisini hâlâ bu derece bilgili hissetmesi son derece şaşırtıcıdır.

Kutucuklardan ve dikkatle seçilmiş kelimelerden oluşan düzgün bir çizelgeyle yaşam döngüsünün tamamı tek bir kâğıt parçası üzerinde gösterilebildi. Bu tasarım üzerinde sonradan yapılacak olası düzeltilerin ve ayrıntıların pek çoğu yer almıyordu. Daha sonra bu çizelge ebat olarak büyüyecek ve çarpıcı renklerle örülecekti. Ben her zaman, yaşam döngüsü çizelgesinin ancak bir 'dokuma' olarak incelediğinde, hatta -daha iyisi- onu dokumayı kişinin kendisinin üstlendiğinde gerçekten anlamlı olabileceğini iddia ettim.

Erik, Beyaz Saray Konferansı'ndan kısa bir süre önce, 'yaşam evreleri'ni bir grup psikoloğa ve psikiyatriste sunmak üzere Los Angeles'a davet edilmişti. Böyle bir görev, bu malzemeyi tartışmak ve bir anlamda geçerliliğini sınamak için iyi bir fırsat sunuyor gibi görünüyordu. Planımız, Erik'in Los Angeles trenine yetişebileceği en yakın istasyo-

na arabayla gitmek ve sonrasında benim oradan çabucak eve ve çocuklara dönmemdi.

Berkeley tepelerinden San Francisco'nun güneyindeki tren istasyonuna arabayla varmak oldukça uzun sürdü. Bu zamanı çizelge ve sunum hakkında konuşarak değerlendirdik. Büyük şair Shakespeare'in *İnsanın Yedi Çağı* adlı eserini yazarken bizim daha kapsamlı olan modelimizde üçüncü evre olarak geçen oyun çağını –o kadar şey içinde– tamamen atlamış olduğunu hatırlamak da hoşumuza gitti. Bu ne enteresan bir çelişkiydi! Belki de bu onun, oyunun çocukların ve yetişkinlerin hayatındaki rolüne dair olan körlüğündendi. Keyfimiz yerine gelmişti ve kendimizi epey bilge hissettik.

Meşhur şairin insanın evreleri hakkında söylediği birkaç şeyi size anımsatayım. Yaşlanma beklentisi insan için hakikaten iç karartıcıymış...

Bütün dünya bir sahnedir,
Kadın, erkek bütün insanlar da oyuncular.
Her birinin giriş ve çıkış zamanları vardır.
Her insan kısa ömrü içinde çeşitli roller oynar.
Birinci perdede bebektir;
Sütninesinin kollarında salyalarını akıtarak ağlar.
Sonra sızıldanan bir okullu;
Sırtında çantası, tertemiz sabahlık yüzü ile isteksiz,
Sümüklü böcek gibi sürünerek okula gider.
Ve sonra âşıktır; fırın gibi derin nefes alır,
Sevgilisinin kaşına türküler düzer.
Sonra pars bıyıklı bir askerdir,
Ağzında garip küfürler, kendi onuru üzerine titrer,
Çabuk kızıp kavgaya girişir,
Su kabarcığından farksız şanı şöhreti top ağzında bile arar.

Sonra da herkese adalet dağıtan biri;
Saygındır toparlak göbeği besili bir piliçle astarlanmıştır.
Bakışları sert, sakalı usulünce kesilmiş,
Ukala bilgelikleri, herkesin kullanabileceği örnekleri boldur.
Böylece kendi rolünü oynar.
Altıncı perde, burnunda gözlük, yanında kese, yaşlı biri;
Eskimesin diye sakladığı pantolonu
Sıska bacaklarına büsbütün bol gelir;
Bedeni kurumuş, ayağı terlikli bir soytarı hâlini alır.
Kalın erkek sesi, tekrar çocuk sesi gibi incelerek düdük sesine döner.
Ve son perde:
Bu acı ve aynı zamanda coşkulu hikâyeyi sonuçlandıran bölümdür;
İkinci bebeklik dönemidir; tam bir unutulmuşluktur:
Gözsüz, dişsiz, hiçbir şeysiz.
(Nasıl Hoşunuza Giderse adlı oyundan[3]*)*

Erik arabayı sürüyordu, benim de kucağımda yaşam döngüsü çizelgesi vardı. Tedirgin olmaya başladım... Shakespeare de bizim gibi yedi evreden söz ediyordu ve o, önemli bir evreyi dışarıda bırakmıştı. Ya biz de birini atladıysak ne olacaktı? Bir anda her şey netleşti ve ben neyin yanlış olduğunu anladım: Eksik olan 'biz'dik; çocuklar eksikti, Erik'in yeni kitabı olan 'Çocuklar ve Toplum' da (Children and Society). Yedi evreli çizelge, 'yakınlık kurma'dan (altıncı evre) 'yaşlılık' evresine (yedinci evre) atlıyordu. Altıncı ve yedinci evrelerin arasında bir başka evreye daha ihtiyacımız olduğu şüphe götürmezdi ama zaman kısıtlıydı. Çok geçmeden modelimize 'üretkenlik ve durağanlık'

3 *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi. İngilizce aslından çeviren: Özdemir Nutku. (2. perde, 7. sahne, s. 46-47) –ç.n.*

adlı yeni bir yedinci evre ekledik. Böylece bilgeliğin ve içsel bütünlüğün gücünün yer aldığı 'yaşlılık', sekizinci evreye yerleşti.

Kişinin kendi yaşam döngüsünde an itibarıyla nerede olduğunu fark edip buna göre bir bakış açısı geliştirmesi ne kadar da zormuş... Arkana yaslanıp kendi durumunu değerlendirmedikçe bugünün dünden farkı olmuyor. Yaşlılığı, o bize sessizce yaklaştıkça ve günler hızla akıp geçtikçe fark eder miydik? Sekizinci evrenin özelliklerini ancak yeni yeni öğrenmeye başladık.

Sekizinci Evre

Beyaz Saray Konferansı sayesinde zamanla üretkenlik kavramını benimsedik. Bu arada çocukların büyürken çoğalan ihtiyaçları, seyahat ve araştırma ödenekleri gibi bizi meşgul tutan pek çok uğraşımız vardı. Her ne kadar enerjimiz yavaş yavaş tükense de, yaşlılık kendini gerçekten hissettirene kadar elimizden geleni ortaya koymaya ve üretmeye devam ettik. Muhtemelen uzun zamandır yokuş aşağı kayıyor ama ciddiye almıyorduk ve arkadaşlarımız da bu kayıtsızlığımızı destekliyorlardı.

Erik, *İnsanın 8 Evresi*'ni yazdığında henüz 90'larına girmemişti. 80 yaşında yaşlılığımızı kabullenmeye başlamamıza rağmen, yaşlılıkla ilintili zorluklarla 90 yaşına yaklaşana kadar gerçekçi bir şekilde karşı karşıya kalmadığımıza inanıyorum. Hayatımız çözümlenemez zorluklarla sarılmamıştı. 90 yaşında -âdeta- bize yabancı bir bölgede uyandık. Önceden sezinlemiş olabileceğimiz ve tuhaf hatta komik diye başımızdan attığımız şeyler kısa zamanda kaçınılmaz -ve kesinlikle hoş olmayan- gerçeklikler olarak karşımıza çıktılar.

Üretkenlik yıllarının içinden geçerken yolun sonundaymışız gibi hiç hissetmemiştik. Yaşanacak yıllarımız olacağına kesin gözüyle bakıyorduk. 90 yaşında bakış açımız değişti; önümüzdeki görüntü sınırlı ve belirsiz bir hâl aldı. Muhtemel olduğunu her zaman bildiğimiz ama üzerinde durmadığımız ölümün kapısı artık yakındı.

Erik 91 yaşındayken biz 64 yıldır evliydik. Kalça ameliyatından sonra içine kapanmış ve sessizce köşesine çekilmişti. Ne bunalıma girmiş ne de zihinsel işlevleri gerilemişti. Sürekli gözlemleyen ve ona bakım verenlere verdiği kıymeti -sessizce- gösteren biri hâline geldi. Yaşlılık önümüze çıktığında hepimiz böylesi bilge, zarif ve kabullenici bir yaklaşım sergilemeliyiz diye düşünüyorum. Şu anda 93 yaşındayım ve *yavaşça* yaşlanmanın getirdiği kaçınılmaz zorlukların çoğunu deneyimledim. Henüz köşeme çekilip sessiz sakin bir hayat sürüyor değilim. Doğrusu, çok geç olmadan ve girişilmesi çok zor bir işe dönüşmeden önce yaşam döngüsünün son evresini gözden geçirerek yeniden düzenleme işini bitirme konusunda hevesliyim.

İnsanın 8 Evresi'nin 1982 yılında yayımlanmasından sonra Erik, yazdıklarını eleştirel bir gözle tekrar okudu; kırmızı, siyah ve mavi kalemlerle kitabın baştan sona altını çizmekten ve çeşitli notlar eklemekten de kaçınmadı. Ölümünden kısa bir süre önce kitabın ondaki kopyasına şans eseri baktım. Hiçbir sayfa onun çizgilerinden, ünlemlerinden ve notlarından kurtulamamıştı. Ancak bir sanatçı bu kadar cesur ve açık sözlü olabilirdi.

Yazdıkları konusunda son derece titiz olan Erik, yayımlanmış kitabının her sayfasını eleştirilerle doldurmayı gerekli görmüştü ve ben, kendimi, onun bana neyi anlatmaya çalıştığını merak ederken buldum. Bu titizlikle düşülmüş

notlar düşüncemizi hangi yönde değiştiriyor ve yaşam döngüsü anlayışımıza ne gibi katkılarda bulunuyorlardı?

Yaşam döngüsü çizelgemizin sekizinci evresini ve bu evreye atfedilen nitelikleri yeniden incelemekteki amacım, Erik ve benim, aramızdaki birtakım anlamlı ve önemli fikir ayrılıklarını -deyim yerindeyse- artık 'birbirimizle konuşabilecek noktaya gelmiş olmamız'dır. Benim yorumlarım, Erik'in (1982) "Yaşam döngüsünü biz hayattayken tamamlama gayretimiz gerçekten de hem yerinde hem de haklı görünüyordu"[4] şeklindeki ifadesi ışığında yazılmıştır. 1940'lı yılların başında, yaşam döngüsünün erdemlerini tanımlamak için en doğru kelimeleri ararken, yaşlılıkta en son kemale eren erdemleri 'bilgelik' ve 'içsel bütünlük' olarak tanımlamayı seçtik. Başlangıçta 'umut'u düşünmüştük çünkü umudun varlığı, hem hayatta kalmak hem de diğer bütün erdemler için gerekliydi. Ama bebeklikten itibaren hayati önem taşıyan umudun -hayat boyu devam etse bile- filizlenmek için zamana ihtiyaç duymadığı kesindi. Bilgeliği ve içsel bütünlüğü yaşlılığın erdemleri olarak belirlemiş olduğumuzdan, şimdi bu seçimin gerekçelerini ortaya koymak zorundaydık.

'Bilgelik' ve 'içsel bütünlük'; kişileştirilen, bronz gibi metallere dökülen, taşlara ve ahşaba kazınan o şatafatlı sözcükler arasında yer alırlar. Böylesi erdemler veya güçlü özellikler göz önünde bulundurulduklarında, bu kelimelerin yansıttığı özellikleri betimleyen etkileyici heykeller hatırlanır: Elinde tuttuğu meşaleyle gökyüzüne bakan Özgürlük Heykeli; elindeki teraziyle gözleri bağlı duran Adalet Heykeli ve her zaman her yerde olduğuna inanılan İnanç, Umut ve Sevginin simgeleri. Onları bazen bir taş, bazen bir metal veya alçı formunda sessizce yüceltir ve büyük bir saygıyla önlerinde eğiliriz.

4 *The Life Cycle Completed, s. 9.*

Bu özellikleri onların dünyevi gücünü anlamadan değerlendirdiğimizde, yaşlı kimselerin 'bilgelik' ve 'içsel bütünlük' kelimeleriyle olan ilişkilerinin tamamen çarpık anlaşılacağına inanıyorum. Bu erdemler gereğinden fazla yüceltilmiş ve tanımlanamaz bir hâl almışlardır. Onları gerçekliğe geri getirmemiz, gerçek anlamlarını içlerinden çekip çıkarmamız gerek. Örneğin; düşünceye dayanılarak yazılmış ciltler dolusu bilgi öbekleri, olgularla ve formüllerle aşırı yüklenmiş hâlleriyle, bilgeliği layıkıyla temsil edememektedirler. Bir üniversite sözlüğünden (Random House) elde edilen tanımlamalar da maalesef aynı şekilde yetersizdir: "Bilge olma durumu veya niteliği; iyi bir muhakemenin eşlik ettiği 'neyin doğru ve gerçek olduğu' bilgisi; bilimsel bilgi veya öğrenme; bilge sözler veya öğretiler."

'Bilgelik' ve 'içsel bütünlük' kavramlarının köklerine, çekirdeklerine inmek zorundayız. *Oxford İngilizce Sözlüğü*, bizlere eskiye dayanan ve geçerli olan dünyevi bağlantılar sunarak söz konusu kavramların özüne inmektedir. Ufacık harflerden oluşan yaklaşık 15 cm uzunluğundaki yazının sonunda, meşhur 'bilgelik' kavramının çekirdeği olan *o kelimeye* ulaşıyoruz. Bu küçük kök, 'görmek, bilmek' anlamındaki 'vēda'dır.

Vēda kelimesi, bizi, topluca *Vedalar* diye adlandırılan 'Hindistan'ın Kutsal Sanskrit Yazıları'ndaki antik kutsal mitlere ve gizemli mesajlara götürmektedir. *Vedalar;* ileri görüş (vizyon), kavrayış ve bilgelik için sonsuz bir arayışı içermektedirler. Sriler[5] önce *Vedalar*'ı görmüşlerdi; bilgelik ve aydınlanma, 'görü'[6] yoluyla iletiliyordu.

Görü yetisinin sağladığı o harika hediyenin, bize -umduğumuz ve arzu ettiğimiz şekilde- sürekli hizmet

5 *Seçkin bir Hintliden bahsederken kullanılan saygı ifadesi. –ç.n.*

6 *Tırnak işaretleri bana aittir. –ç.n.*

edemez hâle gelmedikçe veya o hâle gelene kadar cepte olduğunu zannediyoruz. Uzak geçmişe dönüp bakabiliriz; böyle yapmak hayatlarımızı ve içinde yaşadığımız dünyayı anlamaya yardım eder. İleriye bakarız; bu bakış belki de sadece bir hüsnükuruntu veya umut veren bir hayaldir ama bunların hepsi, parlak bir gelecek beklentisi olmadığında endişeyle kaplanarak donuklaşır. Ne var ki, biz Amerikalıların gamsız tavrımızla benimsediğimiz bir ifade, eskilere dayanan bu bilgeliğin argoda nasıl kabul edildiğini örneklendirmektedir. Biz gelişigüzel 'Evet, gördüm. Kaptım bunu. Anladım' derken sergilediğimiz cehaletimizin içinde ne kadar da zekiymişiz! Öte yandan 'aydınlanma', 'idrak etme' ve 'içgörü' gibi hepsi görme ve tasavvur etmeyle ilgili olan kelimelere oldukça fazla saygı ve takdir de gösteririz.

Görü yetisine sahip olanlarımız için hayatın bu olmadan ne anlama geleceğini düşünmek o kadar acı vericidir ki buna yönelik bir tahminden kaçınma eğilimi taşırız. Bu yetiyle donatılmamış olanlar işitme, koklama, tat alma ve dokunma kapasitelerini muhtemelen ileri düzeyde geliştirmektedirler. Diğer duyulardaki bu gelişmişlik ve netliğin onları nasıl zenginleştirmiş olabileceğini kim bilebilir? Belki de onlar, bizlerin görme duyusuna aşırı derecede bağımlı olmamızın gerçekte bizi kısıtladığını düşünmektedirler.

Aktif görme duyusu bizi yönlendirir ve üzerinde yaşadığımız, hareket ettiğimiz, karnımızı doyurduğumuz; diğer insanlarla, hayvanlarla ve tabiatla birlikte nasıl yaşayabileceğimizi öğrendiğimiz dünyayla kaynaştırır. Bunun için gözlerimiz sonuna kadar açık ve tetikte olmalıdır. Yine bunun için kulak da bütün sinyalleri fark etmeye ve anlamlarını kavramaya odaklanmalıdır.

Bilgelik kelimesinin kök anlamını keyifle ele aldıktan sonra, bununla ilgili yeni bir şey keşfettim. 'Kulak' ve 'bilgelik' kavramlarının, binlerce yıl önce Sümer dilinde aynı kelimeyle ifade edildiğini öğrendim. Bu kelime muhtemelen 'enki' idi çünkü Sümerlerde 'Bilgelik Tanrısı' bu isimle anılıyordu. "Tanrıça, Yüce Semadan, kulağını yani onun bilgelik alıcısını Büyük Yeryüzüne açtı."[7] Eğer bilgelik hem işitsel hem de görsel olarak aktarılabiliyorsa şarkı söylemek, ritmik hareketler yapmak ve dans etmek de bilgeliğin birer taşıyıcısı ve kuvvetlendiricisi olarak bu sürece dâhil oluyorlar demektir. Ses güçlüdür; kişiyi yatıştırabilir, aydınlatabilir, bilgilendirebilir ve uyarabilir. Ses, kapasitesiyle bize meydan okumaktadır ve bizler, bilgelik geliştirebilmek için işitsel algımıza bağımlıyızdır.

Artık bilgeliğin duyularımızla ulaşabildiğimiz gerçeklikler dünyasına ait olduğunu görebilmekteyiz. Dolayısıyla, dünyayı duyularımızla; koklama, tat alma ve dokunmayla zenginleşen ve desteklenen 'görme ve işitme'[8] yoluyla anlıyoruz. Bütün hayvanlar doğuştan gelen bu yetilere ve özelliklere sahiplerdir. Bu paha biçilmez bilgi kaynaklarının işlevlerinin zamanla gelişmeleri de gerekmez. Tetikte olan zihin, ihtiyaç duyulduğunda kullanılmak üzere akıllıca depolanan bilgiyi saklayacaktır. Ayrıca, gerek görsel ve işitsel olana yapacağımız yatırımı gerekse kapasitelerimizi amaca uygun, kalıcı ve besleyici olana yönelik nasıl kullanacağımızı yönlendirmek de yine bilgeliğe düşen bir görevdir. Bu, hem bireysel açıdan hem de içinde yaşadığımız toplum açısından gereklidir.

7 Diane Wolkstein and Samuel Noah Kramer, *Innana, Queen of Heaven and Earth* (New York: Harper & Row, 1983, s. 155-156).

8 *Tırnak işaretleri bana aittir. –ç.n.*

Yaşlılar için bilgelik kadar engin ve ulvi ama ondan bile daha az anlaşılır olan ikinci bir özellik daha belirledik: İçsel bütünlük. Bu ikinci özelliğin anlamı için, heykeli yapılarak ölümsüzleştirilen/anılan insanların bir özelliği şeklindeki yüceltilmiş tasvirlerle karıştırıp bunlarla özdeşleştirme riskine girmeden, yine *Oxford İngilizce Sözlük*'teki kısa ve öz tanıma bakmamız iyi olacaktır.

'İçsel bütünlük' (İngilizcede integrity) kelimesinin kökünün nereden geldiğini anlatan 8-10 cm uzunluğundaki paragrafın sonunda beklenmedik bir kelimeyle karşılaştım. Bu, nezaket anlamına gelen 'tact' kelimesiydi. Biz bu kökten 'contact' (temas), 'intact' (bütün), 'tactile' (dokunma duyusuyla ilgili), 'tangible' (somut), 'tack' (iliştirmek), hatta 'touch' (dokunmak) kelimelerini üretmişiz. Büyük mabetleri ve binaları, moda ürünlerini bizler bedenimiz ve duyularımızla oluşturuyor; yerin ve göğün kutsal, kudretli ve bilge mesajlarına yine beden ve duyularımızla karşılık veriyoruz. Gerçeklikte (somut gerçekler âlemi) beraber yaşıyor, beraber hareket ediyor ve yeryüzünü birbirimizle paylaşıyoruz. Temas olmadan büyüme/gelişme de olmaz; hatta temas olmadan yaşam mümkün değildir. Bağımsız olma hâli, bir yanılgıdan ibarettir.

İçsel bütünlüğü bu şekilde anlamak, bütün o sessiz ve hareketsiz heykellere hayat verir. Eğer içsel bütünlüğü, yalnızca, yeri geldiğinde yükseltilecek olan bir bayrağa işlenecek yüce bir ideal olarak görürsek bu kavrama ciddi bir haksızlık yapmış oluruz. İçsel bütünlüğün dünyayla, nesnelerle ve en önemlisi insanlarla temasa önayak olmak gibi bir işlevi vardır. O, peşinde koşup ulaşılabilecek soyut ve erdemli bir amaç değil, tam tersine, elle tutulur ve hissedilir somut bir yaşam tarzıdır. Birisi için "Bu kişinin çalışmasında bir tutarlılık var" cümlesini sarf ettiğimiz za-

man ona en yüksek övgüyü yapmış oluruz çünkü söylediklerimiz, yapılan işin niteliğinin bir bütünlük sergilediği anlamına gelir. Bu çalışma ruhani değil, sağlam ve güvenilirdir. Üstelik görme, işitme ve -diğer- tüm duyusal yetilerimizi teyit eder niteliktedir.

'İçsel bütünlük' büyüleyici bir kelimedir; üzerinde kafa yormayı veya yorucu bir performans sergilemeyi gerektirmez. Yalnızca, irili ufaklı aktivitelerin günlük idaresini yürütmeyi ve iyi yaşanmış bir gün için gerekli olan ayrıntılara süregelen bir biçimde ilgi göstermeyi gerektirir. Bunların hepsi son derece basit, son derece doğrudan ve bir o kadar da *zordur*.

Artık 'içsel bütünlük' ifadesinin içerdiği anlamları daha iyi kavradığımıza göre, yaşam döngüsünün sekizinci evresinde bulunanlar için bu ifadenin ne anlama geldiği üzerinde düşünebiliriz. İçsel bütünlük, her şeyden önce, eskiden gökte ışıl ışıl parlayan bir erdem gibi dururken artık günlük ve son derece dünyevi yaşantımıza yakın bir unsur hâline gelmiştir. Bizi çevreleyen gerçek dünyayla olan ilişkimizi artırır; ışıkla, sesle, kokuyla ve bütün canlı varlıklarla temas etmemizi sağlar. Herkes ve her şey, daha önce hiç olmadığı kadar önemli hâle gelir. Her buluşma özel bir anlam taşır, zenginleşme olanağı sunar veya yaşamda beklenmedik bir şekilde karşımıza çıkan artıları görmemizi sağlar.

Ben bu 'içsel bütünlük' ve 'bilgelik' kelimelerinin yeniden düzenlenmiş ama aslında çok daha eski zamanlara dayanan anlamlarını dikkate aldığımda, tutum veya davranışlara yönelik tenkitlerle dolu uzun bir yaşamın külfetli ve oldukça belirsiz sorumluluğundan kurtulup rahatladım. Bu yeni yorumların yaşlılığa sunduğu vaatleri kabul etmek, geçmişin göz alıcı ve keyif verici bir

dehlizini açmak anlamına gelir. Sevgi, sadakat ve dostluk gelişir; üzüntü şefkatlidir ve zenginlik katar. İlişkilerdeki güzelliklerse yürekleri ısıtır. Geriye dönüp bakmak, kişiyi içine çeken unutulmaz bir deneyimdir. İçinde bulunulan anlarsa doğallığında yaşanır ve küçük hazlar, yoğun keyif anları ve kahkahalarla doludur.

'Bilgelik' ve 'içsel bütünlük' kelimeleri her ne kadar başta yaşlılar için ağır bir zorluğa işaret ediyor gibi gözükmüş olsalar da, anlamları artık net bir şekilde kavranmış olan bu kelimelerin yaşamın bu dönemi için ne kadar uygun oldukları yeniden fark edilmiştir. İstenen şey canlılık ve farkındalıktır ki bunlar da bütün ilişkileri incelikle ve ileri görüş sahibi olarak yaşamayı gerektirir. İnsan, uyum sürecine katılmak zorundadır. Edinebildiğimiz incelik ve bilgelik ne boyutta olursa olsun, yetersizliklerimizi hafife alarak espriyle kabul etmemiz gerekir. Hepimiz gençliğimizde sahip olduğumuz kapasitelerimizi cepte sanıp onların tadını yeterince çıkardık. Gelin şimdiki icracıları nezaket ve samimi bir takdirle alkışlayalım. İşitme ve görme duyularıyla bizler ayrıcalıklıyız; bakmaya ve dinlemeye devam...

Yaşlılık, farkındalık ve yaratıcılığı yeni bir hevesle devam ettirerek geçmişin bütün deneyimlerini biriktirmeyi ve onlara yaslanmayı gerektirir. Birçok yaşlı insanda *boyun eğmezlik* olarak adlandırılabilecek bir tutumun varlığına sıkça rastlanır. Erik bu duruma 'değişmez öz' veya 'varoluşsal kimlik' der. Bu; geçmişin, şimdinin ve geleceğin bütünleşmesi anlamına gelir. Kişiyi aşar ve kuşaklararası bağlantıların varlığına vurgu yapar. İnsan olma durumunu kabul etme noktasında evrensel nitelik taşır. İnsan olma durumunun bir parçası da kendimiz ve üzerinde yaşadığımız dünya hakkında yeterince bilgeliğe sahip olmayışı-

mızdır. Ne kadar az bildiğimizin farkında olmalıyız. Belki de yaşamaya, sevmeye ve açıkça öğrenmeye istekli olan -bilge- 'küçük çocuklar gibi' olabiliriz. Bu ne anlama geliyor? Yaşam hep zenginliklerle dolu olmuştur. Yaşama, tıpkı küçük bir çocuğun yaptığı gibi daha fazla güvenin. Rahat olun ve utangaçlık hissetmeden oyunbaz olmaya çalışın. Oyun arkadaşları bulduğunuzda oynayın ve bırakın bu oyun sizi yıllardır gitmediğiniz yerlere kahkahalar eşliğinde ulaştırsın.

Anlaşılacağı üzere biz bilgelik ve içsel bütünlüğün, yaşam döngüsü evrelerinde yer verilen diğer bütün erdemler gibi aktif ve yaşam boyu gelişen süreçler olduklarını ileri sürüyoruz. Bilgeliğin ve içsel bütünlüğün süregeldiklerine şüphe yok; peki onların bulaşıcı, bitmeyen, hatta sonsuz olmalarını umalım mı, ne dersiniz?

İLK BASKIYA ÖNSÖZ

Bu monografi, Ulusal Ruh Sağlığı Enstitüsü'nün[9] benden katkıda bulunmamı istediği *Yaşamın Seyri, Kişilik Gelişimini Anlamaya Yönelik Psikanalitik Katkılar*[10] adlı üç ciltlik çalışma için hazırladığım makaleye dayanmaktadır. Bu makale, söz konusu çalışmada, S. I. Greenspan ve G. H. Pollock (1980) adlı editörler tarafından istenen iki giriş bölümünden ikincisi olarak yer almaktadır. İlk bölüm, Anna Freud tarafından kaleme alınmıştır. Benim 50 sayfalık yazıma karşılık, onunkisi mütevazı ve net bir şekilde anlaşılan 10 sayfadan oluşmaktadır. Onun giriş bölümü 'Zihinsel Büyüme Çalışmaları Olarak Çocuk Analizleri (Normal ve Anormal)'[11] başlığını taşımakta; Viyana, Berlin ve Londra'da gerçekleştirilen ilk çocuk analizi çalışmalarıyla başlamaktadır. Özel bir bölüm, Hampstead Kliniği çalışanları ve Anna Freud tarafından tasarlanmış kavramsal şemalardan oluşan *gelişimsel hatların* işlevini özetler (A. Freud, 1963). Bu 'hatlar', bebeklik dönemindeki gelişmemişlik hâliyle başlayıp 'ortalama bir yetişkin'den beklenen güve-

9 *National Institute of Mental Health (NIMH). –ç.n.*

10 *The Course of Life, Psychoanalytic Contributions Toward Understanding Personality Development. –ç.n.*

11 *Child Analysis as the Study of Mental Growth (Normal and Abnormal). –ç.n.*

nilir -ama aynı zamanda çatışmalı- davranış kategorilerine doğru ilerler. Bu geçişlere birkaç örnek verelim: 'Libidinal bağımlılıktan kendine yeterliliğe', 'benmerkezcilikten akran ilişkilerine', 'oyundan çalışmaya'. Bu gelişimsel şema elbette kavramsal olarak iki temel psikanalitik kurama dayanmaktadır: *Psikoseksüel gelişimi ve egoyu açıklayan kuramlar*.

Benim katkımsa (1980[a]) *psikososyal* gelişime yönelik *psikanalitik* bir kuramın 'unsurlarını' ana hatlarıyla ortaya koyma girişimiydi. Bir zamanlar -Viyana'daki psikanaliz eğitimimin son günlerine uzanan dönemde ve bu ülkedeki ilk yıllarımda- 'dış dünya' diye adlandırılan şeyin psikanalitik düşünceye kademeli olarak dâhil edilişinin izlerini başlangıçta ben de sürdüm. Psikoseksüel ve psikososyal bakış açılarının birbirinin tamamlayıcısı olduklarını ve bu bakış açılarının ego kavramıyla olan ilişkisini vurguladıktan sonra, yaşam döngüsündeki ilgili evreleri gözden geçirmeye devam ettim.

Bu noktada, çeşitli bağlamlarda bir ömür boyu geliştirilen kuramsal değerlendirmeleri -ki bu çalışmalarla birçok veri elde edilmiştir- uzun uzadıya yeniden ifade etmek, hem yazar hem de okur için doyurucu olmayacak bir çaba gibi görünebilir. Ama böyle bir çabanın geçerli bir girişim olduğunu bana düşündüren aslında NIMH tarafından yapılan davetin tarihsel vurgusuydu. Çünkü psikanalitik kurama böylesi bir katkı, ancak bu ülkede ve böyle bir dönemde -1930'lu ve '40'lı yıllar- ortaya çıkabilirdi. Bu dönemin özelliği, psikanalizin dünyada yükselen kafa karışıklığına rağmen tıp merkezlerinde ve yoğun disiplinlerarası tartışmalarda kendine yer bulup kabul görmesiydi. Bu tartışmaların, 'Sağlıklı Kişiliğin Oluşma Süreci ve Buhranları' (1950) adlı bir bildiriyle Joan Erikson ile birlikte katkıda

bulunduğumuz Çocuklar ve Gençlik Üzerine Beyaz Saray Konferansı'nın ana teması için ne kadar gerekli olduğu sonradan anlaşılmıştır.

Dolayısıyla, NIMH için yazdıklarımı yeniden yayımlamaya ve gerekli yerleri genişletmeye karar verdim. Bunu sadece tek bir temel değişiklikle yaptım: Yaşam evrelerini (bir kez daha!) gözden geçirmeye başlayınca sunumumun sıralamasını değiştirdim. Zaten NIMH için yazdığım bölümde psikososyal evrelerin listesine, âdet olduğu üzere çocukluk dönemiyle değil de *yetişkinlik* dönemiyle başlamayı tercih etmiştim. Bu seçimin arkasındaki 'düşüncem' şuydu: Bütün evrelerin beraberce nasıl harmanlandıklarını bir kere kavradıktan sonra istediğiniz evreden başlayabilmeli ve -anlamlı bir şekilde- evre şemasındaki herhangi bir diğer evreye ulaşabilmelisiniz. Neticede yetişkinlik, bireysel yaşam döngüsü ile kuşakların döngüsü arasındaki *bağlantıdır.* Ancak bu makalede biraz daha ileri giderek evrelerle ilgili açıklamalarıma son evreyle, *yaşlılık* ile başlamaya karar verdim. Bunu yapmaktaki amacım, yaşam döngüsünün *tamamlanmış hâliyle* yeniden gözden geçirilmesinin yaşamın tüm seyri dikkate alındığında ne kadar anlam ifade ettiğini görmekti.

Bununla birlikte, nereden başlarsak başlayalım, yaşam evrelerinin bizim psikososyal kuramımızda oynadığı merkezi rol bizi daha da derinlere, *tarihsel görecelik* konularına götürecektir. Bu nedenle, bu yüzyılın son birkaç on yılına dönüp baktığımızda, *yaşlılık çağının* -hem kuramsal hem de tarihsel sebeplerden ötürü- ancak son yıllarda 'keşfedildiği'ni net bir şekilde görürüz. Bu keşfediş, yaşlılığın yeniden tanımlanması sayesinde olmuştur. Bu dönemi yeniden tanımlama gerekliliği, her geçen gün artan yaşlı insan sayı-

sının, *yaşlılardan* oluşan bir seçkin grubundan[12] çok, *yaşını almış* bir kitleyi temsil ettiğinin anlaşılmasıyla (veya bunun yaşlıların kendileri tarafından fark edilmesiyle) gündeme gelmiştir. Ancak *yetişkinliğin*, bütün gelişim süreçlerinin olgunlaşmış sonucu olmadığının, kendi başına gelişimsel ve çatışmalı bir evre olduğunun -nihayet- kabul edilmesi bundan önce olmuştur (bkz. Bendek 1959). *Bundan* da önce (ve o zaman sadece 1960'lı yıllarda, ulusal kimlik krizinin bazı gençlerimizin kamusal davranışlarına çarpıcı bir şekilde yansıdığı bir dönemde), bütün ilgi odağımız ergenlikteki *kimlik krizi* (Erikson, 1959) olmuş, bu sürece yaşam döngüsünün gelişimsel dinamikleri açısından merkezi bir önem atfedilmiştir. Daha önce işaret edildiği üzere, gerek çocuğun 'sağlıklı kişiliği' meselesinin gerekse bebeklik ve çocuklukla ilgili ancak bu yüzyılda keşfedilen diğer evrelerin gerçekten de sistematik bir ulusal ilgi odağı olmaları, Beyaz Saray Konferansı'ndan önce gerçekleşmemiştir.

Bu makaleyi okurken okuyucular -kendi yaşam öykülerinin zaman ve zemininde- yaşam döngüsünü, yaşam süremiz içerisinde 'tamamlama' girişimimizi yeniden değerlendirmeyi arzu edebilirler. Bu başlık, umarım, söz konusu makalenin insan yaşamının her yönünü içine alan bir çalışma olmadığını ifade edecek kadar ironik bir anlam taşıyordur.[13] Kişi yaşamdan bir döngü olarak bahsediyorsa bu zaten bir çeşit kendini tamamlama çabası anlamına gelmektedir. Bu çalışma da yalnızca bu gerçeği doğrulama niyeti taşımaktadır. Ne var ki, kişinin bu hususu belirli bir zamanda nasıl detaylandıracağı elbette onun içinde bu-

12 *Yaşlılardan oluşan seçkin kitleyle kastedilen, yaşı ve bunun getirdiği deneyim birikimi nedeniyle itibar kazanmış ihtiyarlar topluluğudur. –ç.n.*

13 *Kitabın orijinal isminin Türkçe karşılığının 'Tamamlanmış Hâliyle Yaşam Döngüsü' olduğunu hatırlayınız. –ç.n.*

lunduğu kuramsal evreye ve yaşamın farklı dönemlerinin, hem kendisi hem de akranları için sahip olduğu öneme bağlıdır. Bugün, bazı terim ve kavramlarımız gereğinden fazla zaman veya yaş kısıtı taşıyor gibi mi gözükmektedirler? Ve eğer değişimler değişen zamanları akla getiriyorlarsa bizim kavramlarımız orijinal önemlerini koruyup birbirlerinin anlamlarına katkıda bulunmaya devam edebilirler mi?

Burada ben bu terimleri 'bizim tasarladığımız hâlleri'yle ancak yeniden ifade edebilirim. Bu tasarımlar, o zamanlar öneri niteliğinde olsalar da, aynı zamanda gayet düzenli bir karmaşıklık içeriyorlardı. Bu karmaşıklığın kalıcı yanlış anlaşılmaları davet eden bir nitelik taşıdığını da söylemeliyim. Ama bu terimleri burada yeniden ifade etmekle onları daha önce *başka bir yerde* -belki daha uzun bir açıklamayla- zaten okumuş olduklarına dair bazı okurlarımın zihinlerinde şüphe oluşmasına engel olamam. Büyük olasılıkla da okumuşlardır. Bu nedenle, daha önce yerinde bir şekilde zaten formüle edilmiş olan kavramları bu özet çalışmada yeniden ifade etmek, bana gereksiz ve anlamsız gözükmektedir.

Şu işe bakın ki kitabıma katkı yapanlara sunacağım *teşekkürleri* de zamanı 10 yıllık dönemlere ayırıp akış sırasına göre yapabilirim. Meslektaşlarımdan öğrendiklerimi dile getirmenin en güzel yolu, psikanaliz yaparken ve psikanalizin tıp fakültelerindeki uygulamalarında görev alırken temas içinde olma şansına sahip olduğum araştırma kurumlarını listelemek olacaktır. 1930'lu yıllarda Harvard Psikoloji Kliniği ve Yale İnsan İlişkileri Enstitüsü'yle çalıştım. 1940'lı yıllarda California Üniversitesi (Berkeley) İnsan Gelişimi Enstitüsü'nün rehberlik çalışmalarında yer aldım. 1950'li yıllarda da Berkshire'daki Austen Riggs

Merkezi'nin hastane dışı tedavi ünitesinde görev yaptım. Bu çalışmaların her biri, kendi yenilikçi yöntemleriyle, çeşitli yaş gruplarındaki insanları klinik veya gelişimsel açıdan inceleme süreçlerine dâhil olmama olanak verdi. Bu, unutulmaz bir deneyimdi. Nihayet, 1960'lı yıllarda da Harvard'da verdiğim 'insanın yaşam döngüsü' üzerine olan lisans düzeyindeki ders, geliştirmekte olduğum şemayı hem yaşamla hem de tarihle derinden ilgilenen duyarlı ve geniş bir öğrenci kitlesiyle paylaşmama fırsat verdi.

Destekleri yıllar içinde hayati önem taşıyan bazı kişilerin isimleri metinde yer almaktadır. Onlara (ve adı anılmayan diğerlerine) 'haklarını teslim etmek' için burada yapacağım her türlü girişim, beyhude bir çabanın ötesine geçmeyecektir.[14]

Bütün önsözlerimde olduğu gibi, son olarak Joan Erikson'a teşekkürlerimi sunuyorum. Beyaz Saray Konferansı'na yaptığımız ortak katkı da özellikle gösteriyor ki, onun 'editoryal' rehberliği beni okunabilir yapmanın daima çok ötesine geçmekte, burada gözden geçirilen yaşam döngüsü imgelerinin tamamına canlılık kazandırmaktadır (J. Erikson 1950, 1976).

14 Bu makaleyi üretmek için yapılan çalışma, kısmen Pittsburgh'daki (Pennsylvania) Maurice Falk Medical Fund tarafından verilen ödenekle desteklenmiştir.

1.
GİRİŞ

'Dış Dünya' Üzerine Tarihsel Bir Not

'Psikososyal' terimi ve kavramı, psikanalitik bağlamda ele alındığında, ortaya çıktığı dönemin baskın kuramı olan psikoseksüel gelişim kuramını tamamlama amacı güder. Böyle bir çabanın nasıl başladığını göstermek için Viyana'da eğitim gördüğüm döneme -ego psikolojisinin yükseliş dönemine- geri dönmem ve egonun sosyal çevreyle nasıl bir ilişkisi olduğuna dair tasarımlardaki birtakım değişikliklere kısaca işaret etmem gerekiyor. Ego üzerine yapılan en temel iki çalışmanın ancak 1930'ların ikinci yarısında ortaya çıktıkları doğrudur. Bunlar, Anna Freud'un kaleme aldığı *Ego ve Savunma Mekanizmaları*[15] (1936) ile Heinz Hartmann'ın kaleme aldığı *Ego Psikolojisi ve Uyum Sorunu*[16] (1939) adlı çalışmalardır. Ne var ki, eğitimimi 1933 yılında tamamlayıp ABD'ye göç etmemden önceki yıllarda yapılan tartışmaların ezici çoğunluğunu da, bu iki çalışmanın dayandığı gözlemler ve tespitler oluşturmaktaydı.

15 *Ego and Defence Mechanisms. –ç.n.*

16 *Ego Psychology and the Problem of Adaptation. –ç.n.*

Egonun savunmaya ve uyum sağlamaya yönelik işlevleri, bu süre içerisinde psikanalitik kuramın değişmez unsurları hâline geldiler. Bu kavramların kökenlerinden bahsetmekteki amacım, gerek kuramın bütününün hangi yönde ilerliyor gibi göründüğünü gerekse egonun *bireysellik* ve *toplumsallık* arasındaki ilişkide oynadığı role sistematik bir dikkatle yaklaşmakta kuramın nasıl yetersiz kaldığını bu alandaki genç araştırmacılara göstermektir.

Geriye dönüp bakıldığında, en ilgi çekici olan noktanın, Anna Freud ve Hartmann'ın düşünceleri arasındaki kendini başından beri gösteren uyuşmazlık olduğu görülür. Alanın ilerlemesine damgasını vuran gizli ideolojik çekişmeleri en çok belirleyen etmen de bu uyuşmazlık olmuştur. A. Freud, egonun savunmaya yönelik işlevlerine ilişkin tespitlerini Viyana Psikanaliz Derneği'ne -1936 yılında- resmî olarak ilk kez sunduğunda aldığı tepkiyi, o kendine has açık sözlü üslubuyla şöyle ifade etmiştir: "Hartmann, sunumumun bütünü hakkındaki memnuniyetini ifade etti ama meselenin, egonun id ile mücadele hâlinde olduğunu göstermekten ibaret olmadığının altını çizerek egonun hem gelişimine hem de işlevlerine dair düşünülmesi gereken daha birçok başka sorun olduğunu vurguladı. O zamanlar benim görüşlerim daha kısıtlıydı ve bu, henüz özümsemeye hazır olmadığım bir haberdi." Çünkü A. Freud'un katkısı, onun kelimeleriyle, "Egonun dürtülere karşı yürüttüğü savunmacı faaliyetler üzerineydi; Hartmann'ın katkısı ise daha devrimsel bir şekilde, o zamana kadar psikanalitik çalışma alanının dışında kalmış olan *egonun özerkliği*[17] kavramıyla ilişkili yeni bir bakış açısına dayanıyordu" (Loewenstein ve diğerleri, 1966).

17 *İtalikler bana aittir. –ç.n.*

Yukarıdaki alıntıda geçen 'psikanalitik çalışma alanının dışında kalmış olan' ifadesi ve kullanılan 'devrimsel' sıfatı, psikanalitik kuramın gelişim sürecinin çeşitli dönemlerinde, kişilerin tercihleriyle çizilmiş olan sınırlarla ilgili meseleye işaret etmektedir. Bu sınırların önemini kavramak için psikanalitik kuramdaki her ilerlemenin ve söz konusu ilerlemeye karşılık gelen her terimin gerek ideolojik gerekse bilimsel sonuçlarını ele almamız gerekir. Doğrusu, ideolojik ve bilimsel sonuçları dikkate almaya yönelik bu ihtiyaç, tüm doğa bilimleri kuramlarının insana yönelik uygulamaları için söz konusudur. Freud'un başta savunduğu konum elbette ki *dürtü* odaklıdır. Benim kuşağımdan gelip Orta Avrupa'da eğitim alanlar bu kavrama atfedilen önemi hatırlayacaklardır. En temel terim olarak addedilen dürtü, diğer dillere Almanca *Trieb* kelimesinden çevrilmiştir. Almancada gerek yüceltici gerekse bozucu güç anlamına gelen bu kelime, birtakım bilimsel ve felsefi çağrışımlar taşır. Bu çağrışımlar, 'içgüdü' veya 'dürtü' şeklinde yapılan çevirilerde kaybolmuştur.[18] Bir Alman şair, dürtü kelimesini 'tatlı' sıfatıyla yan yana getirip *Die sussen Triebe* (tatlı dürtüler) ifadesini kullanabilir. Oysa katı fizyologlar, bilim adı altında yer almayı hak eden tüm çalışmalarda 'eşdeğer itibara sahip kuvvetler' (Jone 1953) bulma mecburiyetinden söz ederler. Bu eşdeğerliliğin ölçütü de hâlihazırda doğa bilimlerinde ayrıştırılmış ve belirlenmiş olanlardır. Fakat Freud'un (1914) "Psikoloji içindeki tüm geçici düşüncelerimiz, büyük olasılıkla bir gün organik bir altyapıya dayanacaktır" diyerek bu düşüncesinde ısrarcı

18 *Almanca 'Trieb' sözcüğü, 'hareket etme' anlamını içerir. Bu hareket, bir şeyin bir yerden çıkmasıyla (örneğin, bir potansiyelin çıkması) ilgilidir. Bu nedenle, bu kelimeyi Türkçede en iyi karşılayacak sözcüğün 'güdü' olduğunu söyleyebiliriz. –ç.n.*

olması, onun her şeyi kapsayan ve o dönemde hâlâ efsanevi olarak görülen *içgüdüsel enerjinin* gerçekten güvenilir bir deneysel ispatı için beklemeye razı olduğunu da açıkça göstermektedir. Buradan hareketle, Reich'ın libidoyu ölçmek için -birtakım bedensel bölgelerdeki gerilmeler üzerinde- yaptığı 'materyalist' girişimlere Freud'un karşı çıktığını da öğrenmiş oluyoruz.

Freud'un çalışması, Darwin'in canlı türlerin evrimsel kökenlerini araştırdığı yüzyılın içinde başlamıştı. Yeni hümanist etos,[19] bilince sahip olmakla ve ulaştığı -sözüm ona- medeni olgunluğa dayalı ahlaki itibarla bir zamanlar çokça övünen insanoğlunu, kabullenmesi gereken yeni bir keşifle tanıştırdı. İnsan; ilk köklerinin hayvan soyunda, kendi tarihçesinin ilk dönemlerinde ve ontogenezin[20] ilk evrelerinde (bebeklik ve çocukluk) olduğunu kabul etmek zorunda kalacaktı. Bütün bunlar, içgüdüsel enerjiye yönelik terminolojide de bir zamanlar -her nasılsa- ifade bulmuştu. Şunu da eklemek gerekir ki, içgüdüsel enerjiye yönelik terminoloji yıllar içinde değişim geçirmiş, mutlak bilimsel doğrulamaya yönelik umut taşımakta diretmek yerine, ritüelleşmiş belli bir kanaati iletir hâle gelmişti. Düşüncenin bu gayretkeş formu, ortaya çıktığı zamanlarda, akla hayale gelmedik (veya hayali kurulan mıydı acaba?) kavrayışların yolunu açtı. Fakat Freud'un çizgisini oraya çekmesinin nedeni (Freud ve Jung arasında geçen yazışmaların yakın zamanda yayınlanmasıyla bir kez daha çarpıcı bir şekilde görüldüğü üzere), insanın bilinçdışı ve içgüdüsel olan özünün -ki o bunu 'id' (içsel bir dış dünyaya benzeyen bir şey) olarak adlandırmıştır- ihtiyatlı bir

19 *İngilizce'de 'ethos' olarak geçer. Bir kişi, grup ya da kurumu yönlendiren inançlar ve değerler sistemi anlamına gelir. –ç.n.*

20 *Organizmanın, varoluşundaki genetik kodlarına dayanan gelişimi. –ç.n.*

şekilde incelenmesinin birincil gereklilik olduğu yönündeki kanısıdır. Freud'a göre insanoğlu, kendi 'ilkel' tabiatını anlamaya inatla direnir ve onun 'daha gelişmiş' olduğunu düşünüp onu mitleştirerek ilkelliğine yönelik sezgilerini soluklaştırma eğilimi taşır. Freud, bunu riske atılmaması gereken bir durum olarak değerlendirir ve endişelerini dile getirir. Dolayısıyla, araştırılacak olan içsel yapıyla ilişki hâlindeki sosyal gerçekliğin, başta kendi sınırlarının dışında bir konuma yerleştirilmesine ve çoğu zaman 'dışsal dünya' ya da 'dış gerçeklik' şeklinde anılmasına şaşırmamalı. Böylece, Freud'un 'sınır yaratığı' olarak adlandırdığı mağrur egomuz, üç tane efendiye hizmet etmekte ve bunun sonucunda üç farklı tehlikenin tehdidi altında kalmaktadır: Dış dünyadan, idin libidosundan ve süperegonun katılığından kaynağını alan tehlikeler (S. Freud, 1923).

Freud, egonun grup yaşamıyla olan ilişkisinden ilk kez söz ettiğinde (1921), döneminin sosyal konuları işleyen yazarlarını da (Le Bon, McDougal gibi) ele almıştır. Bu yazarlar çeteler, kalabalıklar, sade yığınlar gibi 'yapay' grup oluşumları (Freud, bu grupları 'birincil' ve 'ilkel' sıfatlarıyla niteler) üzerine detaylı çalışmalar yapmışlardır. Freud, 'yetişkin bireyin, psikolojik grup olma özelliği *elde etmiş* insan topluluğuna *eklenmesi*' üzerine odaklanmıştır.[21] Geleceği görürcesine bu grupların 'insanın, bilinçdışı itkilerini bastırmaktan kurtulmasına nasıl olanak verdiği' üzerine kafa yormuştur. O dönemde Freud, bireyin 'ilkel grup dışında sahip oldukları'nı yani '*kendi devamlılığı, bilinçliliği, gelenekleri, görenekleri, özel işlevleri ve konumu*'nu nasıl elde etmiş olduğuna dair temel soruyu henüz sormamıştır. Freud, kilise ve ordu gibi 'yapay' grupları, bu grupların 'sevme içgüdüleriyle' bir arada kaldıklarını gös-

21 *İtalikler bana aittir. –ç.n.*

termek amacıyla analiz etmiştir. Ona göre sevme içgüdüleri, sosyal bağlanmalar oluşturmaya yardımcı olmak için zaman içinde biyolojik amaçlarından sapmışlardır. Yine de 'bu çerçevede de neredeyse aynı miktarda enerjiyle işlemektedirler.' Bu varsayım, psikososyal bağlamıyla bizi ilgilendiriyor olmalıdır: 'Sevgi, cinsel hedeflerden *sosyal* hedeflere' azalmadan nasıl bir mekanizmayla 'aktarılabilir?'

Anna Freud, egonun savunmacı önlemlerini özetlerken sosyal güçlerin varlığını yine 'dış dünya' ile ilişkilendirmiştir. A. Freud'a göre "Aldığı savunma önlemleri kaygının gelişimini engellemesine fırsat verdiğinde, bu önlemler içgüdüleri -zor koşullar altındayken bile- dönüştürerek bir miktar hazzı garanti altına almasını sağladığında; böylece id, süperego ve dış dünyadaki güçler arasında olabilecek en uyumlu ilişkileri kurduğunda ego zafer kazanmış olur" (A. Freud, 1936). A. Freud'un bu yaklaşımı, ilerleyen çalışmalarında *gelişimsel hatların* formülleştirilmesi çerçevesinde devam etmiştir. Ona göre gelişimsel hatlar, her zaman "Çocuğun bağımlılık hâlini, irrasyonelliğini ve gerek id gerekse nesneye göre belirlenmiş olan tutumlarını yavaş yavaş aşarak kendi iç ve dış dünyasına yönelik ego hâkimiyetinin artmasını takip ederler" (A. Freud, 1965). Bununla beraber "Gelişimleri özgün özellikler taşıyan kişilerin bireysel hatlarını ayrıştıran etmenler nelerdir?" sorusuna Anna Freud'un yanıtı, "Tesadüfi çevresel etkilere bakmak zorunda olduğumuz" yönünde olmuş ve A. Freud değerlendirmelerini şu şekilde dile getirmiştir: "Büyük çocukların analizlerinden ve yetişkin analizleri sırasında analizanlarla yaptığımız geçmişe yönelik yeniden kurgulamalardan elde ettiğimiz bulgular, bu etmenlerin kişinin ebeveyninin kişilik, davranış ve ideallerinde, aile atmosferinde ve bir bütün olarak kültürel ortamda arana-

bileceğini göstermektedir." Bu noktada, bu çevresel etkilerin hangilerinin öyle ya da böyle 'tesadüfi' olduğu sorusu yanıtsız kalmaktadır.

Bunlara karşılık Hartmann, insan egosunun yalnızca evrimin ide karşı bir savunması olmadığını; bunun çok ötesinde işlevleri olan ve bağımsız köklere sahip bir yapı olduğunu göstermek için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Hatta hareket, algı ve hafıza gibi insan zihninin klasik işlevlerini bile 'birincil özerkliğin ego aygıtları' diye adlandırmıştır. Hartmann, gelişmekte olan tüm bu kapasiteleri, onun deyimiyle 'ortalama denilebilecek bir çevreye' uyum sağlamışlık hâli içinde olma gayreti olarak değerlendirmiştir. Rapaport'un da ileri sürdüğü üzere, "Hartmann, bu kavramlar üzerinden *uyum* olgusunun psikanalitik açıdan kavramlaştırılmasının ve kuramlaştırılmasının temellerini atmış ve ayrıca -psikanalitik- ego psikolojisi içinde *gerçeklik ilişkilerine* dair genellenmiş ilk kuramın da ana hatlarını çizmiştir" (aktaran Erikson, 1959). Bununla beraber Rapaport, Hartmann'ın 'özgün ve diğerlerinden ayrılan bir psikososyal kuram sunmadığını' da eklemektedir. Evet, gerçekten de öyle gözüküyor ki 'ortalama denilebilecek bir çevre' hayatta kalmayı mümkün kılacak şartların yalnızca asgarisini içermekte; sosyal yaşamın içindeki gerek bireysel ve toplumsal canlılığın gerekse belirgin çatışmaların kaynağı olan muazzam çeşitlilikleri ve karmaşıklıkları sanki görmezden gelmektedir. Aslında Hartmann'ın yazıları da 'gerçekliğe göre davranmak', 'gerçeklikle karşı karşıya olan eylem' (1947) ve 'dış dünya içinde davranmak' (1956) gibi kavramları içermeye devam etmiştir. Burada en kısa olanlarından ancak bazılarını verdiğim bu alıntılar, herhangi bir çalışma alanın gelişiminde öngörülen sınırların nereye çizilebileceklerini göstermektedir.

Gerek psikanalitik kuramın mekanistik ve fiziksel[22] dili gerekse 'dış dünya'ya ısrarla yapılan göndermeler, eğitimimin başlarında kafamı karıştırmaya başlamıştı. Bu, özellikle de o dönemde verilen *klinik* seminerlerdeki (özellikle Anna Freud'un çocuk seminerleri) atmosferden kaynaklanıyordu. Gerek sosyal gerekse içsel sorunlara yönelik oluşan bu yeni ilgi, seminerlere canlılık getirmişti. Bu seminerler, psikanalitik eğitimin -en iyi hâliyle- niteliğini karakterize eden bir ruhla doluydu. Bir defasında Freud, Roman Roland'a şöyle yazmıştı: "Doğuştan gelen içgüdülerimizi ve etrafımızdaki dünyayı oldukları gibi, bu hâlleriyle dikkate aldığımızda insan soyunun hayatta kalması için sevginin de en az teknoloji gibi etmenler kadar gerekli olduğunu kabul etmekten başka çarem yok" (1926). Biz öğrenciler de klinik tartışmalarda 'kardeşlik sevgisinin' (caritas[23]) modern şeklini gerçekten de deneyimleyebiliyorduk. Bunu, prensipte tüm insanların aynı çatışmalara maruz kaldığını görerek ve psikanalitik 'tekniğin' psikanalistin herhangi bir anda deneyimlediği terapötik duruma kaçınılmaz olarak (ve en öğretici şekilde) -kendi yaşamından- 'aktardığı' kendi çatışmalarına dair içgörü kazanmasını gerekli kıldığını kabul ederek yaşadık.

Ne olursa olsun, öğrencilik yıllarımda zaman zaman algıladığım yeni bir komün ruhunun özünü betimlemek için bugün kullanacağım kavramlar ve kelimeler bunlar olacaktır. Dolayısıyla, vakaların hem kapsamlı hem de

22 *Fiziksellik: Bilimsel dildeki açıklama içeren ifadelerin, mekânsal-zamansal durumlara/olaylara veya bunların özelliklerine gönderme yapan ifadelere indirgenebileceği yönündeki tez. –ç.n.*

23 *Latincede 'merhamet, karşılıksız yardım, tanrıya duyulan sevgi' gibi anlamlar içerir. İngilizcede 'charity' kelimesi ondan türemiştir. İnsanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu olarak düşünülebilir. –ç.n.*

yoğun sunum ve analizleri, kuramsal söylemin çerçevesini oluşturan terminolojik mirasın tam zıddında duruyor gibi gözükmekteydi. *Klinik* ve *kuramsal* dillerin birbirlerinin tamamlayıcısı olduklarını eğitim deneyimimiz içinde görmüş olsak da, bu diller yine de insan motivasyonuna yönelik iki farklı tutumu öne çıkarmaktaydılar.

Yetişkinlerin tedavisi, çocukluk döneminin birtakım kesin ve belirleyici alt evrelerinin formüle edilmesinin ve dolayısıyla yaşam döngüsünün bütününün -ilerleyen zamanlarda- incelenmesine yönelik model oluşturacak olan gelişimsel varsayımların yolunu açmıştır. Çocuklara yönelik doğrudan psikanalitik gözlem ve tedavi, bu gelişmelerle beraber kendisini güçlü bir şekilde ortaya koymuştur. Psikanalizin *gelişimsel etosu*, bu tür çalışmaların irdelenmesi sırasında kendisini oldukça net bir şekilde açığa çıkarmıştır. Zira çocuklar, psikanalizin patografik[24] varsayımlarını doğrulayan çarpıcı semptomatik veriler sunmaktadırlar. Bunu da -oyunbaz ve iletişim kurmaya hevesli bir tonla bezeli- dışavurumlarının yetişkinlerin beklemeyeceği kadar dolaysız (doğrudan) olması sağlamaktadır. Yaşadığı yoğun çatışmalarla beraber bu dolaysızlık, çocuğun deneyim ve senteze yönelik gösterdiği yaratıcı ve besleyici çabayı da gözler önüne sermiştir. İşte çocuk hastalara yönelik bu seminerler ve 'yenilikçi eğitim' ile yakından ilgilenen psikanalistler arasındaki paylaşımlar sayesindedir ki bilimsel kuramın indirgemeci dili arka plana itilmiştir. Canlı bir şekilde öne çıkan ise hastanın etrafındaki önemli kişilerle ilişkisini göz önüne seren sayısız ayrıntı olmuştur. Görüldüğü üzere, tek bir kişinin dürtü ve savunmaya dönük içsel 'ekonomisi' yerine, komünal

24 *Patografi; bir kişinin hastalıkları, şanssızlıkları veya başarısızlıklarına odaklanan biyografi türüdür. –ç.n.*

bir birim (örneğin aile) içerisinde gerçekleşen karşılıklı harekete geçmenin *ekolojisi*[25] üzerinde çalışmak ilerleyen zamanlarda anlamlı olacaktır. Gençler üzerine yapılan gözlemlerin öncülüğünü yapan iki araştırmacının, Siegfried Bernfeld ve August Aichhorn, rapor ettiği gözlemler de bu ihtiyacı desteklemektedir. İlk ismi (Bernfeld) mükemmel bir misafir konuşmacı olarak; ikincisini ise (Aichhorn) suç işlemiş genç bireylere dair yaptığı son derece empatik ve gerçekçi konuşmalar üzerinden tanıdığımı söylemeliyim.

Bugün, bizim eğitimimizin içeriğini belirleyen klinik ve kuramsal bakış açılarının arasındaki temel farkın, geçmiş yüzyılın enerji ekonomisiyle aşırı meşgul olması ile bu yüzyılın görecelik ve tamamlayıcılığa vurgu yapması arasındaki temel farkla benzeştiğini rahatlıkla söyleyebilirim. Ne yaptığımı pek de bilmeden, ilk kitabımın başlangıç bölümünün başlığını sonradan 'Vaka Tarihçesinde Uygunluk ve Görecelik' olarak atmıştım (1951, 1963). Orada ne söylemiş olursam olayım ve o zamanki düşünme şeklim benzetmelere ne kadar dayanırsa dayansın, zamanla psikanalizin temel klinik tutumunu çoklu göreceliklerin kabulüne dayalı bir deneyim olarak değerlendirmeye başladım. Bu noktanın bu makalede netlik kazanacağını umuyorum.

Ne var ki, Viyana'daki eğitimimin kapsamında, bana göre ne klinik ne de kuramsal bakış açılarına bağlanabilecek üçüncü bir bileşen vardı: Şekil ve anlamın zengin etkileşimine yönelik açık bir *düzenleyici dikkatten*[26] duyduğum memnuniyeti (bunu ancak estetik olarak adlandırabilirim) kastediyorum. Bunun için en çok model oluşturan da,

25 *Ekoloji, canlıların hem kendi aralarındaki hem de çevreleriyle olan ilişkilerini tek tek veya birlikte inceleyen bilim dalıdır. -ç.n.*

26 *Yazar, bu kavramı İngilizcede 'configurational attention' şeklinde ifade etmiştir. –ç.n.*

Freud'un *Düşlerin Yorumu* adlı yapıtıydı. Çocukların oyun davranışlarını gözlemlemeye oradan kolayca geçiş yapılıyordu. Böylece bu davranışların neleri yadsıyıp neleri çarpıttıkları ile -genellikle komik olan- açık dışavurumlarının taşıdığı ustalığına eşit derecede dikkat verilebiliyordu. Bu ustalık olmadan davranışın sembolik, ritüelleşmiş ve gerçekten de ritüel olan motiflerini anlamak mümkün değildir. Sözlü iletişimden çok görsel iletişime dair eğitim almış biri olarak ben de yine bu ustalık olmadan, miktarı hayli fazla olan bu veri öbeğine 'doğal' bir erişim elde edemezdim (Her nasılsa, Viyana'da yazdığım ilk psikanalitik makalelerden biri resimli çocuk kitapları [1931] üzerineydi ve benim bu ülkedeki ilk makalem de 'Oyun İçindeki Düzenlemeler[27]' adını taşıyordu [1937]). Bütün bunları burada tekrar ediyorum çünkü bana göre bu unsurlar, psikanaliz bilimi ve sanatı için temel olmaya devam etmektedir. Deneysel ve istatistiksel incelemeler, elbette ki kendi başlarına doyurucu ve anlamlıdırlar. Ancak 'kanıt' oluşturma amacıyla da olsa bu unsurların yerine geçemezler.

İçsel yaşamın bu tür ifşalarını gözlemlemeyi öğrendiğimiz tarihsel dönemin, tarihin en yıkıcı dönemlerinden biri olma yoluna çoktan girmiş olduğu gerçeğini dile getirmenin şimdi tam zamanı diye düşünüyorum. 'İçsel' ve 'dışsal' dünya arasındaki ideolojik ayrım, kökleri Yahudi-Hıristiyan medeniyetine dayanan bireyci aydınlanma ile ırkçı devlete yönelik totaliter saygı arasında tehdit edici bir bölünme olduğuna dair derin çağrışımlar yaratmış olabilir. Bu durumun, o dönemlerde burada tarif edilen çalışmalarla ilgilenen bazı kişilerin hayatlarını tehdit etmek üzere olduğu anlaşılmaktadır. Ama onlar, sağaltım ve aydınlanmaya yönelik sonsuz arayışa olan metodolojik

27 *İngilizcesi 'Configurations in Play' –ç.n.*

adanmışlığa her zamankinden daha çok ihtiyaç varmışçasına, gayretlerini -alıntılanan yayınlanma tarihlerinin gösterdiği üzere- inadına iki katına çıkarmışlardır.

Tüm bunlar olurken, Atlantik'in bu tarafında, ben ve benim gibi hem disiplinlerarası çalışmaların cazibesine kapılmış hem de yeni psikanalitik enstitülerin ve 'okulların' öncü ruhunu paylaşan daha genç psikanalistler, ego psikolojisinin Viyana'daki gelişim sürecinde hazırlanan sosyal araştırmalara yönelik ihtiyatlı ama kesin önerilerin zaman kaybetmeden sürdürülüp genişletilebileceğini keşfettik. Harvard'da, psikiyatri alanında yürütülen ve sayısı giderek artan sosyal hizmet çalışmalarıyla canlılık kazanan ılımlı bir tıp çevresi vardı. Vaka tarihçeleri yerine hayat hikâyeleri üzerine çalışan Henry A. Murry de Harvard'daydı. Öte yandan -Lawrence K. Frank, Margaret Mead ve diğerlerinin geniş etki alanı altında gerçekleşen- çeşitli disiplinlerarası toplantılarda, tıbbi ve sosyal çalışmaların farklı dalları arasındaki kapıların kilidi, taşınan -ortak- kaygıları paylaşmak adına açılmıştı. Bu paylaşımın verimli ve tamamlayıcı bir nitelik taşıdığı kısa sürede anlaşıldı. Ben de, Anna Freud'un *Ben ve Savunma Mekanizmaları* adlı eserinin Viyana'da yayımlandığı aynı yıl (1936), Güney Dakota eyaleti sınırlarındaki Pine Ridge'de yer alan Kızılderili Siyu kabilesine ait yerleşim alanında çalışmalar yapan antropolog Scudder Mekeel'e eşlik etme ayrıcalığına sahip oldum. Bu çalışmada, psikanalitik yönelimli bir psikososyal kuram için temel olduğu sonradan anlaşılacak gözlemler yapma olanağı buldum. Kızılderililerle gerçekleştirdiğimiz ilk diyalogların en şaşırtıcı özelliklerinden biri, Kızılderililerin eski çağlardan beri süregelen çocuk yetiştirme yöntemlerine dair sundukları gerekçelerle psikanalitik mantığın bir noktada birleşmesi ve neredeyse

örtüşmesiydi. Bu örtüşme sayesinde, aynı verileri anlamlı ve birbiriyle bağlantılı olarak görmeye başlayacaktık. Kısa sürede, bu tür grupların, çocuklarına bebeklikten itibaren verdikleri terbiye yoluyla grup deneyimlerini organize etmekte kullandıkları temel yöntemleri (zamanla bunu o grubun etosu olarak adlandırdık) bebeğin ilk bedensel deneyimlerine, oradan da bebeğin egosunun kökenlerine aktardıkları sonucuna ulaştık.

Büyük Ovalar'da[28] yaşayan bu avcı kabilesinin -ve daha sonra da California'daki bir balıkçı kabilesinin- eski çağlardan bu yana benimsediği çocuk yetiştirme sisteminin karşılaştırmalı olarak yeniden kurgulanması, Spitz tarafından çocuğun gelişimsel olarak hazır oluşu ve çocuğa verilecek anne bakımının toplum tarafından tasarlanmış hâli arasındaki 'diyalog' olarak adlandırılan ilişkiyi açıklığa kavuşturdu. Onun deyimiyle 'türe özgü uyum sağlama becerisinin kökeni ve kaynağı' iyice aydınlandı (Spitz 1963, s. 174). Böylelikle çocuk yetiştirme yönteminin sadece bireysel yaşam döngüsünün içsel ekonomisi için değil, aynı zamanda değişmekte olan *tarihsel* ve *teknolojik* şartların altında varlığını sürdüren bir toplumun ekolojik dengesi için de önemli olduğunu fark ettik.

İkinci Dünya Savaşı sırasında insan türünün görünüşte en medeni ve gelişmiş temsilcilerinin dehşet verici düzeyde yıkıcı eğilimler taşıdıkları görülmüştü. Yahudi soykırımından zaman içinde öğrendiklerimiz, yeni bir politik psikoloji akımının bu gerçeği -en azından gelecekte- açıklığa kavuşturma ihtimalini ortaya atmaktaydı. Bu, o zamanlar için bir teselli değildi elbette ama bizlerin kararlı bir cesaret taşımamızı sağlıyordu.

28 *İngilizcede 'Great Plains' ABD ve Kanada toprakları üzerinde yer alan geniş bozkır alana verilen addır. –ç.n.*

Bu makalenin amacı, yavaş yavaş gelişen psikososyal kuramı, özellikle psikanalitik kuramın içindeki kökleri ve psikanalitik kuramın bütününde taşıdığı olası önem açısından netleştirmekle sınırlıdır. Baştan başlamak gerekirse, pregenital (genital öncesi) dönemin (libidinal enerjinin o güçlü ateşleyicisinin) bireysel yaşam döngüsünün gerek sağlıklı gerekse bozulmuş ekolojisindeki işlevi *nedir*? Peki ya kuşakların döngüsündeki işlevi? Pregenital dönem sadece genital dönem için mi vardır? Ya da ego sentezi sadece birey için mi?

Kitabın bundan sonraki bölümleri, yayınlarıma ilişkin klinik ve 'uygulamalı!' çok sayıda gözlem ve deneyimle harmanlanmıştır. Bu defa görüşlerimi anlatma çabasına -uyarıldığım üzere- öyküleme yapmadan girişmek zorundayım. Dahası, her şeyi (veya çoğu şeyi) önceden söylemiş olduğumdan, anlatacaklarımı burada farklı sözcüklerle ifade etmek hatta kendimden alıntılar yapmak zorunda kaldığımı da eklemeliyim.

Şunu da belirtmeliyim ki, son on yıl içerisinde, psikanalitik kuram çerçevesinde bir psikososyal bakış açısını temsil etme iddiasında bulunmadan ileri sürülen benzer veya karşıt düşüncelerle karşılaştım. Burada özetlediğim görüşlerimi bu fikirlerle ilişkilendirmeye pek de hevesli değildim. Ulusal Ruh Sağlığı Enstitüsü'nün daveti, sınırları belli böylesi bir çabayı gerekli ve uygun görmemi sağladı.

2.
PSİKOSEKSÜELLİK VE KUŞAKLARIN DÖNGÜSÜ

EPİGENEZ VE PREGENİTAL (GENİTAL ÖNCESİ) DÖNEM

'Psiko-seksüel' ve 'psiko-sosyal' gibi birleşik isimlerin, kendilerini ideolojik ve metodolojik olarak kabul ettirmiş iki farklı alanın sınırlarını karşılıklı olarak birbirlerine açmayı hedefledikleri açıktır. Ancak bu tire ile birleştirme girişimleri, maddenin gerçek doğasına dair konularda yerleşik tekniklere ne derece bel bağlanabileceği üzerine hata yapma eğilimimizin nadiren üstesinden gelir. Neyse ki sağaltım süreci daima bütüncül bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bu yaklaşım, yerleşik olguları tartışmaya girişmez. Daha da önemlisi, bu olguları aydınlatıcı bir nitelik taşıyan daha geniş bir bağlamda içine almaya çabalar. Dolayısıyla, ben ancak, vaka tarihçeleri ve yaşam öykülerine dair deneyimlerden hareketle, insanın varlığının birbirini tamamlamak zorunda olan üç organizasyon sürecine her daim bağlı olduğu varsayımını dile getirerek başlayabilirim. Bu üç süreç -nasıl sıralandıklarının önemi ol-

maksızın- şu şekilde tanımlanabilir: Bedeni oluşturan organ sistemlerinin hiyerarşik organizasyonunu yaratan biyolojik süreç *(soma)*, ego sentezi yoluyla bireysel deneyimleri düzenleyen psişik süreç *(psişe)* ve insanların karşılıklı ihtiyaçlılık hâllerini içinde yaşadıkları kültür kapsamında düzenleyen komünal süreç *(etos)*.

Öncelikle, bu süreçlerin her birinin kendi özel araştırma yöntemlerine sahip olduğunu söylemek gerekir. Bu yöntemler, doğa ve insana dair temel olan birtakım unsurları ayırıp incelemek için birbirlerinden ayrı durmak zorundadırlar. Ancak sonuçta herhangi bir insan olgusunu eksiksiz olarak açıklayabilmek için bu yaklaşımların üçüne de ihtiyaç duyulur.

Bu süreçler -doğaları gereği- birbirlerini başarısız kılma ve devredışı bırakma eğilimi taşırlar. Elbette ki klinik çalışmalarda bunu çarpıcı bir biçimde gözlemleme şansımız olur. Bu durum, farklı yöntemlerin bedensel *gerilim*, bireysel *kaygı* veya sosyal *panik* gibi farklı isimler verdiği olgunun oluşmasına yol açar. Ancak klinik çalışmayı böylesine öğretici yapan şey, insan davranışına bu süreçlerden biri açısından yaklaşmanın daima kendini diğerlerinin içinde buluvermek anlamına geleceği gerçeğidir. Süreçlerden biriyle bağlantılı olduğu görülen bir öğe, diğer süreçlerdeki öğelere de anlam kazandırdığı gibi kendi anlamını da o öğelerle beraber kazanır. İnsan bilincinin yadsımış, egemen ahlak değerlerinin bastırmış ve bilimin görmezden gelmiş olduğu mutlak-güçlü nitelikteki bir cinsel enerjinin (eros[29]) varlığını kabul ettiğimizde, insan motivasyonuna erişimi kesin olarak sağlayacak yeni bir yol bulabiliriz. Freud'un yapmış olduğu tam da budur. Freud -yaşadığı dönemdeki- nevrozlar üzerine yaptığı klinik çalışmalarda bu varsayımla hareket etmiş, bunu yaparken de döneminin

29 *Ruhsal çözümleme açısından cinsel eğilimler ve bundan doğan isteklerin tümü. –ç.n.*

egemen bilimsel kavramlarıyla uyumlu bir yol izlemiştir. Cinselliğin o dönemdeki yoğun kültürel yasaklamalarla giderek daha çok bastırılmasının ulaştığı boyut, cinsel enerjiye yönelik kuramın başta sarsıcı bir etki yapmasına ve panik yaratmasına yol açmıştır. Ancak aynı kuram daha sonra bir özgürleşme adımı olarak algılanıp coşku yaratmıştır. Öte yandan, herhangi bir kapsamlı vaka tarihçesi, yaşam öyküsü veya tarihsel açıklama, bizleri var olduğu düşünülen bu enerji ile diğer süreçler tarafından sağlanan (ya da açığa çıkması engellenen!) enerjiler arasındaki etkileşimi dikkate almaya yönlendirecektir. Freud'un kendi rüya raporları veya vakalarından aktardığı kısımlar da, her zaman bu tür ekolojik (birbiriyle etkileşim hâlinde olan) meselelere işaret eden veriler içermiştir.

Yaptığımız çalışmalar, organizmanın, psikoseksüel ve psikososyal gelişimin bedensel zemini için zorunlu olan bir *ilke* etrafında işlev sergilediğini göstermektedir. Bu ilke *epigenez*[30] olarak adlandırılır. Epigenez, embriyolojiden ödünç alınmış bir terimdir. Bu ilke, günümüzde nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin, çalışmalarımızın ilk zamanlarında, organizmanın büyümesiyle bağlantılı olan insan olgularını çevreleyen göreceliğe ilişkin fikirlerimizin gelişmesini sağlamıştır.

Seksolojinin Freud'un çocuk cinselliğini fark edip ortaya attığı zamandaki konumu, embriyolojinin Orta Çağ'da durduğu yere yakındır. Embriyoloji bir zamanlar erkeğin sperminde minik ama tamamen şekillenmiş -âdeta bir cüceyi andıran- 'minyatür bir insanın' bulunduğunu varsayıyordu. Bu minyatür insanın bir kadının rahmine yerleştirilmek için beklediği ve orada gelişerek hayata adım atacağı düşünü-

30 *Bir bitki ya da hayvanın, yumurta veya tohumdan çıkıp bir dizi süreci takip ederek büyümesine verilen addır. Sıralı oluşum olarak da nitelenir. Bu sıralı oluşum esnasında hücre toplulukları birbirinden farklı organları ve organ sistemleri i oluşturur. –ç.n.*

lüyordu. Benzer bir şekilde, Freud'dan önceki seksoloji de, cinselliğin hazırlık niteliğinde herhangi bir ön-çocukluk evresi olmaksızın ergenlik çağında ortaya çıktığını ve geliştiğini varsayıyordu. Fakat embriyolojinin epigenetik gelişimi (yani ceninin organlarının adım adım büyümesi) anlama noktasına zamanla gelmesi gibi, psikanaliz de cinselliğin pregenital evrelerini sonradan keşfetti. Peki, bu iki farklı *aşamalı gelişim süreci* birbirleriyle ne tür bir ilişki içinde olabilirler?

Büyüme ve gelişmeye dair bütün süreçlerin benzer modelleri takip ediyor olabilecekleri söylenebilir. Burada, organ sistemlerinin epigenezine dair embriyologların söylediklerini aktarırken, bu olasılığı 'farkedeceğinizi' de umuyorum. Gelişimin epigenetik sürecinde her organın bir oluşmaya başlama zamanı söz konusudur. Bu, en az, organın bedende yerleştiği konum kadar önemli bir etmendir. Stockard'a göre (1931), örneğin, göz biyolojik olarak belirlenmiş zamanda oluşmaya başlamazsa onun "Gelişimi hiçbir zaman bütünüyle tamamlanamayacaktır çünkü büyüyecek birtakım başka parçaların hızlı bir şekilde gelişme zamanı artık gelmiş olacaktır." Bir organ doğru zamanda oluşmaya başlamış olduğunda bile gelişiminin en kritik evresini belirleyen zamansal bir başka etmen daha söz konusudur: "Herhangi bir organın gelişiminin, gelişim sürecinin ilk aşamasında kesintiye uğratılması gereklidir. Bu kesintinin sonrasında, söz konusu organ ya tamamen yok olacak ya da büyük ölçüde değişiklik geçirerek son hâlini alacaktır"[31] (Stockard, 1931). Bir organ oluşum zamanını kaçırdığında yalnızca kendi varlığı son bulmaz, aynı zamanda organ hiyerarşisinin bütünü de tehlikeye girer. "Hızla filizlenen bir parçanın büyümesinin kesintiye uğraması, bu parçanın gelişimini geçici olarak baskılamakla kalmaz. Söz konusu

31 *Bu kesintiye uğratma, organizmanın organın sağlamlığını sınamak için yaptığı bir test gibidir. Testi geçen organların gelişimi devam eder. –ç.n.*

organ, başka bir organa karşı üstünlüğünü de zamanından önce kaybetmiş olur. Bu da, baskılanan parçanın kalıcı olarak düzeltilip şekillenmek için yeniden öncelikli hâle gelmesini imkânsız kılar." Öte yandan, normal seyreden bir gelişim süreci, bedendeki tüm organlar arasında uyumlu bir ebat ve işlev ilişkisinin oluşmasıyla sonuçlanır; öyle ki karaciğerin büyüklüğü mide ve bağırsakların ebatlarına göre şekillenir, kalp ve akciğerler düzgün bir dengeye oturur ve damar sisteminin kapasitesi bedenin bütününe göre ayarlanır.

Freud'un, pregenital dönemin normal seyrinin içerdiği kuralları genitalliğin çarpıtılmış örneklerine dair yaptığı klinik gözlemler sonucunda farkettiğini biliyoruz. Freud, bu çarpıtmanın ya 'aşırı' sapkınlıktan ya da 'eksik' bastırmadan kaynaklandığı ve kendini çeşitli semptomlarla gösterdiği sonucuna varmıştır. Benzer bir şekilde, embriyoloji de normal gelişime dair bilinen pek çok şeyi 'fazlalığa' (monstra in excessu) veya 'eksikliğe' (monstra in defectu) sebep olan gelişimsel kazalar yoluyla öğrenmiştir.

Büyüyen bir organizma, doğumu takip eden süreçler boyunca planlı bir şekilde gelişir. Organizmanın fiziksel, zihinsel ve sosyal kapasitelerinin gelişimleri de belirli bir sırayla gerçekleşir. Bu süreçlerin tümü, çocuk gelişimi literatüründe anlatılmıştır.

Her şeyden önce farkına varmamız gereken mesele şudur: Sağlıklı bir çocuk, düzgün bir biçimde yönlendirildiği takdirde, bir dizi belirleyici yaşantının sonucunda gelişimin epigenetik kurallarına uyacaktır. Bu kurallar, çocuğun giderek daha çok sayıda insan ve bu insanların yaşamlarını düzenleyen sistemlerle anlamlı etkileşimlere girebilmesine yönelik bir dizi potansiyel yaratır. Bu etkileşimler kültürden kültüre farklılıklar gösterseler de, her kültür söz konusu etkileşimlerin 'uygun bir sıklıkta' ve 'uygun bir sıra içinde' ger-

çekleşmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu uygunluk, Hartmann'ın (1939) kullandığı 'ortalama denilebilecek' ifadesiyle nitelenebilir; kişilik ve kültürel örüntü açısından ne kadar farklı olurlarsa olsunlar, tüm insanların ihtiyaç duydukları ve üstesinden gelebilecekleri bir düzeye işaret eder.

Öyleyse, epigenez -hiçbir şekilde- yalnızca bir ardıllık durumunu ifade etmez. Aynı zamanda, büyüyen parçaların birbiriyle olan temel ilişkilerindeki birtakım kuralları da belirler. Bu kurallar, aşağıdaki tabloda görselleştirilmeye çalışılmıştır:

	1. Parça	**2. Parça**	**3. Parça**
Evre III	1_{III}	2_{III}	3_{III}
Evre II	1_{II}	2_{II}	3_{II}
Evre I	1_{I}	2_{I}	3_{I}

Tablodaki renklendirilmiş olan ve sol attan sağ üste çapraz hat boyunca ilerleyen kutucuklar, hem evrelerin birbirlerinin ardı sıra gelmelerini (I, II, III) hem de birbirlerini tamamlayıcı parçaların (1, 2, 3) gelişimini göstermektedir. Başka bir ifadeyle bu tablo, *parçaların farklılaşmasının zaman içindeki ilerlemesini* ortaya koymaktadır. Buna göre, *her parça* (örneğin, 2_{I}) *normal gelişim sürecindeki 'kendi' belirleyici ve kritik zamanı gelinceye kadar* (2_{II}) bir şekilde *var olmakta* ve *tüm diğer parçalarla* (1 ve 3) *sistemsel ilişkisini devam ettirmektedir. Böylece, beraber bir bütün oluşturan grubun tamamı, her bir parçanın olması gereken sırada, olması gereken bir şekilde gelişmesine bağlıdır.* Sonunda her bir parça, içinde bulunduğu evrede (çapraz hat üstünde; renklendirilmiş kutucuklar) gelişebileceği son noktaya ulaşıp kalıcı bir hâl aldığında, söz konusu parçanın, takip eden üst konumdaki parçaların (3_{III}) etkisi altında daha da gelişmesi

(2_{III}), dahası grubun tamamının bütünleşmesi sürecinde (1_{III}, 2_{III}, 3_{III}) yerini alması beklenir. Şimdi, böylesi bir şemanın prègenital süreç ve -ilerleyen zamanlarda- psikososyal gelişim açısından ne gibi sonuçları olduğuna bakalım.

Pregenital dönem, psikanalitik literatürde çokça kullanılan bir kavramdır. Bu nedenle, bu dönemin içerdiği ve gelişime yönelik psikanalitik bir kuramın dayanmak zorunda olduğu temel özellikleri kısaca anlatmam gerek. Cinsellik genital niteliğe (yani odağın genital bölgelerde olmasına) ancak ergenlikte ulaştığından, çocukluktaki erotik deneyimler pregenital olarak değerlendirilir. Cinsel gelişim, çocukluk döneminde üç evreden geçer. Bu evrelerden her birinde, organizmanın yaşamsal önem taşıyan bir bölgesi yoğun olarak *libidinal enerjiyle yüklenir*. Bu nedenle, bu evreler genellikle 'oral', 'anal' ve 'fallik' dönemler olarak adlandırılırlar. Söz konusu bölgelerin -yapısal olarak- libidinal enerjiyle yoğun bir şekilde yüklenmiş olmalarının, insan cinselliğinin içerdiği değişkenliklere yönelik kapsamlı sonuçları olduğu defalarca gösterilmiştir. Pregenital hazların deneysel çeşitliliğinden (şayet gerçekten 'ön-hazlar olarak' kalıyorlarsa), bunlardan birinin genital önceliği bozacak kadar baskın olmaya devam etmesiyle ortaya çıkan sapkınlıklardan ve hepsinin ötesinde güçlü pregenital ihtiyaçların aşırı bastırılmasından kaynağını alan nevrotik sonuçlardan bahsediyorum. Açıkça görülüyor ki, bu üç evre de epigenetik olarak bağlantılıdır. Anallık (2_I); oral dönem süresinde de (I) vardır ve anal dönemdeki normatif krizinden sonra (2_{II}) 'fallik' dönemde de (III) yerini almak zorundadır.

Bütün bunları kabul etmekle beraber, şu soruları da sormak zorundayız: İnsanın uzun[32] çocukluk döneminin içsel

32 Çocukluk evresi en uzun olan canlı türü insandır. Bu nedenle insanın çocukluk evresi sıklıkla 'uzun çocukluk dönemi' (prolonged childhood) olarak ifade edilir. –ç.n.

bir parçası olan pregenital süreç, yalnızca cinselliğin gelişimi için mi vardır? Ve yalnızca cinsel gelişimden dolayı mı önemli ve anlamlıdır?

Psikobiyolojik açıdan bakıldığında, bu 'erotojenik'[33] bölgelerin ve onların libidinal enerjiyle yüklenme süreçlerinin, organizmanın varlığını sürdürmesi için gerekli olan bir dizi diğer gelişimin merkezinde olduğu son derece açıktır. Her şeyden önce, temel bir gerçek söz konusudur: Bu bölgeler, organizmanın hayatta kalması için gerekli olan işlevlere hizmet ederler. Besin maddelerinin bedenin içine alınmasından, oluşan atıkların bedenden atılmasından ve cinsel gizillik olarak adlandırılan bir erteleme döneminden sonra ortaya çıkan -türün devamlılığını sağlayan- üremeye yönelik eylemlerden bahsediyorum. Dahası, bu bölgelerin hangi sırayla cinsel enerjiyle yükleneceği, diğer organ sistemlerinin eşzamanlı gelişimleriyle de -yapısal olarak- ilişkilidir.

Bu noktada, insan elinin işlevlerinden birini ele alalım. Bu işlev, otoerotik deneyimler ve bu deneyimlerin yüceltilecek bir kanala yönlendirilmesi arasındaki aracılıktır. Kollar da, savunmacı ve saldırgan işlevleriyle işin içine girer ve 'duruma uyarlanırlar'. Böylece eller, göz-el koordinasyonu gibi en karmaşık aktiviteleri maharetle yerine getirirken bile el hareketiyle yaratılan heyecanın hassas aktarıcıları olarak işlev gösterebilirler. Tüm bunlar, *inisiyatife karşı suçluluk* diye adlandırdığımız psikososyal çatışmayı atfettiğimiz dönem olan oyun çağında, olağanüstü bir öneme sahiptir. Bu dönemde inisiyatif, ustalıkla tasarlanan oyunlarda ve gerek yerine getirilen görevler gerekse iletişimdeki temel örüntülerin içinde çok çeşitli yüceltme (süblimasyon) yolları açar. Suçluluk ise alışkanlık hâlini almış otoerotizm ve onun hizmet ettiği fan-

33 Uyarıldığında cinsel heyecan ve libidinal haz yaratan; cinsel açıdan duyarlı. –ç.n.

tezilerin karşısında yer alır. Öyleyse, erotojenik bölgeleri ve dönemleri gelişmekte olan tüm duyu, kas ve iskelet sistemleriyle ilişkilendirmemiz gerekir. Ancak bundan sonra aşağıdaki dönemlerden söz edilebilir:

1. *Oral-solunum* ve *duyusal* evre.
2. *Anal-üretral* ve *müsküler* (kaslarla ilgili) evre.
3. *İnfantil*[34]*-genital* ve *lokomotor* (hareketle ilgili) evre.

O hâlde, bu evreler ve her birinin ilgili bölümleri, küçük tabloda (s. 52) gösterilen epigenetik sıralama içerisinde görselleştirilmelidir. Bu evreler, Tablo 1'in A sütununda sıralanmıştır. Tablo 1 (s. 56-57), ilerleyen bölümlerde birbirleriyle ilişkilendirilecek olan birtakım temaları listelemektedir.

Bu organ sistemlerinin nasıl psikososyal bir anlam da 'kazandıkları' sorusunu şimdi ele alabiliriz. Her şeyden önce, uzun çocukluk sürecindeki evrelerin (tüm içgüdüsel çeşitlilikleriyle beraber) ve insan topluluklarının yapısının (tüm kültürel çeşitliliklerinin içinde) tek bir evrimsel gelişim sürecinin parçası olduklarını hatırlamalıyız. Dolayısıyla, bunlar, birbirlerine hizmet etmeye yönelik doğal bir potansiyel taşımak durumundadırlar. Toplumsal kurumların, prensipte, organ sistemlerinin gelişim potansiyellerini desteklemeleri beklenebilir. Ne var ki, bu kurumlar aynı zamanda her bir parça işlevine (ve çocukluğun bütününe de) kültürel normları, toplumsal tarzı ve egemen dünya görüşünü destekleyebilecek belirli çağrışımlar sunmakta da ısrarcı olacaklardır. Üstelik ekolojik olmayan çatışmaya da yol açabilirler.

34 İngilizce 'infantile' kelimesi hem bebeklik hem de erken çocukluk dönemine gönderme yapar. Bu nedenle, bebeksi ya da çocuksu kelimelerini kullanmak yerine bu ifadede karar kılınmıştır. –ç.n.

Tablo 1

Evreler	A Psikoseksüel Evreler ve Organ İşlev Biçimleri	B Psikososyal Krizler	C Önemli İlişkilerin Etki Alanı
I Bebeklik	Oral-solunum Duyusal-kinestetik (içine alma)	Temel güven Temel güvensizlik	Anne
II Erken Çocukluk	Anal-üretral Müsküler (kasla ilgili) (içinde tutma-dışına atma)	Özerklik Utanç ve şüphe	Ebeveyn
III Oyun Çağı	İnfantil-genital, Lokomotor (hareketle ilgili) ([zorlayarak] içine girme-içine dâhil etme)	İnisiyatif kullanma Suçluluk	Çekirdek aile
IV Okul Çağı	'Gizillik'	Azim Yetersizlik	Mahalle Okul
V Buluğ Çağı	Ergenlik	Kimlik Kimlik karmaşası	Akran grupları Dış gruplar Liderlik modelleri
VI Genç Yetişkinlik	Genital Dönem	Yakınlık kurma Soyutlanma	Partnerler (Arkadaşlıkta, cinsellikte, rekabette, işbirliğinde)
VII Yetişkinlik	(Üreme)	Üretkenlik Durağanlık	İş bölümü ve beraber yaşama
VIII Yaşlılık	(Duyusal organ işlev biçimlerinin genellenmesi)	İçsel bütünlük Umutsuzluk	'İnsanlar' 'Benim gibiler'

D Temel Kazanımlar	E Çekirdek Patoloji ve İstenmeyen Özellikler	F Toplumsal Düzenin İlgili İlkeleri	G Bağlayıcı Ritüelleştirme Şekilleri	H Törecilik
Umut	Vazgeçme	Kozmik düzen	Doğaüstü / gerçeküstü	Putperestlik
İrade	Kompülsiyon (zorlantı)	'Kural ve düzen'	Adaletli	Aşırı kuralcılık
Amaç	Ketlenme	İdeal prototipler	Oyunsal	Ahlakçılık
Yetkinlik	Atalet	Teknolojik düzen	Biçimsel (*teknik*)	Biçimselcilik
Bağlılık	Rol reddi	İdeolojik dünya görüşü	İdeolojik	Totalizm
Sevgi	Dışlayıcılık	İşbirliği ve rekabet örüntüleri	Katılımcı	Seçkincilik
İçtenlikli İlgi	Reddedicilik	Eğitim ve gelenek akımları	Kuşaksal	Despotluk
Bilgelik	Kibir	Bilgelik	Felsefi	Dogmatizm

Ne var ki, pregenital dönemin her bir evresiyle bağlantılandırılan erotik deneyim ve ifadelere toplumun nasıl tepki verdiği sorusunu yönelttiğimizde, tarihsel bir yorumlama ikilemiyle karşı karşıya kalırız. Pregenital dönemin aşamalarının keşfini sağlayan psikanalitik klinik gözlemler, yalnızca şu sonucu çıkarmayı olanaklı kılar: 'Toplum', doğası gereği, çocukluk cinselliğine düşmanca yaklaşır. O kadar düşmanca yaklaşır ki, mesele bastırmanın ne kadar katı olacağı noktasına, hatta zaman zaman insani olan her şeyi baskılayacağı noktaya kadar dayanır. Ancak Viktorya döneminin[35], bu bastırma olgusuna aşırı odaklanmayla karakterize olan bir tarihsel süreç olduğu hatırlanmalıdır. Bu tutum, histeri ve kompülsiyon (zorlantı) nevrozu gibi dönemin başat nevrozlarını yaratmakta özellikle etkin olmuştur. Psikiyatri ve psikanaliz, insan doğasının dönemin epidemiyolojik[36] eğilimlerine de yansıyan bu tür 'yeni' özelliklerini elbette ki keşfedebilirler. Hatta bu keşif süreci süregelen bir biçimde devam da etmelidir. Ancak bu özelliklere yorum getirilirken, *tarihsel görecelik* olgusu daima hesaba katılmalıdır (bu olguyu ilerleyen sayfalarda irdeleyeceğiz). Çocuksu cinsel eğilimlerin doğrudan bir şekilde sergilenmesine, çocukları yetiştirirken illaki aşırı ahlakçı bir yaklaşımın benimsenmediği tarihsel dönemlerde bir noktaya kadar izin verilmiştir. Ve her toplum, prensipte, içgüdüsel olarak içimizde var olan yetişkin ve çocuk etkileşimini beslemelidir. Toplumlar, bunu çocuğun erken dönem fiziksel deneyimlerine derin ve kalıcı kültürel anlamlar verilmesini sağlayan özel 'diyalog' yolları sunarak yapabilirler. Anne, baba ve sonrasında da ebeveyn figürü konumunda olan çeşitli yetişkinler, çocuğun içgüdüsel

35 *Psikanalitik yaklaşımın doğduğu tarihsel dönem. –ç.n.*

36 *Epidemiyoloji, salgın hastalıkları inceleyen tıp dalıdır. –ç.n.*

olarak sahip olduğu bağlanma ve etkileşime girme kapasitesini zamanla harekete geçirdiğini görürler. Bunun sonucunda, yetişkinlerde de benzer iletişim örüntüleri uyanır. Bu örüntüler, gerek toplumsal gerekse bireysel bütünleşmeye yönelik uzun soluklu öneme sahiptirler.

ORGAN İŞLEV BİÇİMLERİ, POSTÜRAL VE TOPLUMSAL İŞLEV ÖRÜNTÜLERİ

Pregenital İşlev Biçimleri

Geldiğimiz noktada, psikoseksüel ve psikososyal gelişim arasındaki birincil bağlantının, insan organizmasının psikoseksüel bölgelerine hükmeden *organ işlev biçimleri*[37] olduğu fikrini ortaya atmak istiyoruz. Bu organ işlev biçimleri *içine alma, içinde tutma, dışına atma, (zorlayarak) içine girme ve içine dâhil etmedir.*[38] Bedenin farklı bölgelerindeki dışarıya açılan kapılar[39], birden fazla işlev biçimiyle ilişkili olabilirler. Yine de pregenital dönemi anlatan kuram, libidinal bölgelerin her birinin 'kendi' evresinde birincil bir işlev biçimine sahip olduğunu savunur. Bu birincil işlev biçimi, hem hazza hem de belirli bir amaca hizmet eder. Her ne kadar içindekileri dışarı atabilme veya içeri girenlere karşı kendini kapatabilme işlevlerine sahip olsa da, ağzın öncelikli işlevi *içine almaktır*. Anüs de, üretra da -bedensel atıkları- *içinde tutar* ve *dışına atar.* Fallusun (penis) yapaca-

37 *İşlev biçimi ifadesi İngilizcedeki 'mod' kelimesi i karşılamak için kullanılmıştır. Bu bağlamda, kendine özgü davranış örüntüsü anlamına gelmektedir. –ç.n.*

38 *İngilizcede sırasıyla; incorporation, retention, elimination, intrusion, inclusion. –ç.n.*

39 *Ağız, anüs, vajina, penis gibi. –ç.n*

ğı şey (zorlayarak) *içine girmek*, vajinanınkiyse *içine dâhil etmektir*. Bu işlev biçimleri, memeli bir organizmanın gerek başka bir organizma gerekse var olan tüm diğer şeylerle olan etkileşimlerine yön veren temel düzenekleri de oluştururlar. Bu etkileşimler, organizmanın bütününü kapsayabileceği gibi parçaları yoluyla da olabilir. Tüm bunlardan ötürü, söz konusu libidinal bölgeler ve onlarla ilişkili olan işlev biçimleri bütün kültürlerin çocuk yetiştirme sistemlerinin başlıca ilgi odağıdırlar; gelişimleri ilerledikçe, kültürlerin 'yaşam tarzında' merkezi konumda olmaya da devam ederler. Öte yandan, bu libidinal bölgelerin çocukluk dönemindeki ilk deneyimleri, elbette ki, ayağa kalkıp dik durmaya -yatar pozisyondan emeklemeye, oturuma ve ayakta durmaktan yürüme ve koşmaya- programlanmış bir organizma için son derece temel bir öneme sahip olan *postüral*[40] değişimler ve işlev örüntüleriyle[41] ilişkilidir. Bu deneyimler, beraberlerinde perspektifte[42] oluşacak değişiklikleri de getirirler. Her iki cinsiyetten de beklenen duruma ve mekâna uygun davranışlar da bunlara dâhildir.

'İlkel' çocuk yetiştirme yöntemleriyle ilk kez karşılaşıp da pregenital süreçteki içgüdüsel enerjilerin kullanım şekillerinde sezgisel bir bilgeliğin yattığı sonucunu çıkarmamak mümkün değildir. Bu kültürlerde çocuğun yalnızca birtakım güçlü arzularından belirgin ölçüde feragat etmesinin sağlanmadığı; aynı zamanda hem uyum

40 *Beden duruş pozisyonlarına ilişkin. –ç.n.*

41 *İşlev örüntüsü ifadesi İngilizcedeki 'modality' kelimesini karşılamak için kullanılmıştır. Erikson'un kuramında iki türlü işlev örüntüsü vardır: Postüral ve toplumsal. İlki organ işlev biçimlerinin bedensel değişimlerle, ikincisiyse toplumsal çevre ile etkileşimleri sonucunda ortaya çıkar. –ç.n.*

42 *Bireyin çevresini ve nesneleri gözüyle nasıl gördüğü. –ç.n.*

sağlayıcı işlevlerden haz almasına hem de bunları daha da geliştirmesine yardım edildiği görülmektedir. Söz konusu uyum sağlayıcı işlevler, en önemsiz günlük alışkanlıklardan tutun da, zamanın teknolojisinin gerektirdiği tekniklere kadar uzanan geniş bir yelpazede sergilenebilir. Bizler Siyu[43] çocuk yetiştirme yöntemi hakkında bilgi sahibi olduğumuzda, daha sonra erken bebeklik dönemindeki temel güven duygusu olarak tanımlayıp irdeleyeceğimiz olgunun, ilk olarak, emziren annenin bebeğine karşı sergilediği âdeta sınırsız boyuttaki ilgi ve vericilikle oluştuğunu gördük. Anne, bebeğine diş çıkarma evresindeyken bir yandan hâlâ süt veriyor, bir yandan da -erkek olan- bebeğin hâlihazırda var olan öfkesini şiddetlendiriyordu. Bunu, eğlenceli bir şekilde, oyunlarla yaparken bebeğin içinde olabilecek en yoğun gizil vahşiliği de kışkırtıyordu. Bu, belli ki önce geleneksel çocuk oyunlarına, sonra da çalışmaya yönelik eylemlere kanalize edilecekti. Bu noktada, çalışmanın bu kültürdeki karşılığının avlanma ve savaşma gibi saldırganlık gerektiren uğraşlar olduğunu hatırlamamızda fayda var. Bütün bunların sonunda ulaştığımız nokta; ilkel kültürlerin, hem organ işlev biçimleri hem de toplumsal işlev örüntülere yönelik 'doğru' vurguyu yaratmak amacıyla erken bedensel ve kişilerarası deneyimlere belirli anlamlar yüklemenin ötesine geçtikleridir. Bu kültürler, bu yolla kışkırtılmış ve yönünden saptırılmış enerjileri dikkatli ve sistematik bir şekilde başka kanallara yönlendirmektedirler. Ayrıca, bu şekilde kışkırtarak faydalandıkları çocuksu kaygılara, onlarla bağıntılı doğaüstü anlamlar da yüklemektedirler.

Organ işlev biçimleriyle ilişkili erken dönemde devreye giren toplumsal işlev örüntülerinin bazılarını detaylandır-

43 *Kuzey Amerika'daki bir Kızılderili kabilesi. –ç.n.*

maya çalışırken, temel İngilizceye başvurmama izin verin. İngilizce, farklı diller konuşan bütün kültürlerde temel olan davranışları en iyi şekilde aktarabilecek olan dil olma özelliğini taşır. Bu, sistematik olarak karşılaştırma yapılabilmesine de olanak sağlar.

Oral-duyusal evre, içine almanın iki farklı işlev biçimiyle karakterizedir. *Almak,* verilen bir şeyin önce kişiye ulaşmasını, sonra kişinin bunu kabul etmesini gerektirir. Şüphesiz, nefes alma ve emme işlev biçimleri arasındaki benzerlik de son derece önemlidir. 'Emme' işlev biçimi, öğrenilen ilk toplumsal işlev örüntüsüdür.[44] Bebek, emmeyi, ilk sevgi nesnesi olan annesiyle kurduğu ilişki içinde öğrenir. Bu ilk sevgi nesnesi, narsisistik aynalama işlevi de görecek olan 'birincil öteki'dir. Bebek, *verileni alırken* ve *arzuladığı şeyi ona verecek birini bulmayı* öğrenirken, aynı zamanda bir gün kendisinin de bir verici *olabilmesi* için gerekli olan uygun (uyum sağlayıcı) altyapıyı da geliştirmektedir. Ne var ki, sonra dişler çıkar; dişlerle beraber eşyayı *ısırma, koparma* ve *parçalama* hazzı da gelişir. İçine almanın daha aktif olan bu işlev biçimi, diğer organların gelişimlerini de karakterize eder. Göz, önce her şeyi olduğu gibi algılarken zamanla nesnelere odaklanmayı, onları ayırt etmeyi, bulanık bir arka plan içinden onları 'seçmeyi' ve takip etmeyi öğrenir. Benzer bir şekilde, kulak, anlamlı sesleri ayırt etmeyi, işitilen sesin yerini belirlemeyi ve sesin kaynağına yönelik girilecek araştırmaya rehberlik etmeyi; kol, belli bir yeri hedefleyerek ona doğru uzanmayı ve el de bir nesneyi sıkı bir şekilde kavrayıp tutmayı öğrenir. Tüm bu örüntüler, sütten kesmenin erken ya da geç olmasına, bağımlılık evresinin uzun veya kısa sürmesine bağlı olarak oldukça farklı anlamlar kazanırlar. Öyleyse,

44 *Kastedilen, memeyi emmektir. –ç.n.*

biz burada, çocuk yetiştirme şeklinin gelişim süreci üzerindeki basit bir nedensel etkisini ele almıyoruz; *bedensel, zihinsel ve sosyal örüntülerin* karşılıklı olarak birbirlerinin içinde eridiğinden, harmanlandığından bahsediyoruz. Bu harmanlanma, kültürel örüntülerdeki içkin bir mantıkla (daha sonra etos adı altında irdeleyeceğimiz mantık) yönlendirilmesi gereken uyum sağlayıcı bir gelişim sürecidir. Bu sürecin de, egonun 'onu oluşturan aygıtları' uyum sağlayıcı bir biçimde bütünleştirme kapasitesindeki artışa göre ayarlanması gerekir.

Bazı kültürler, normatif olarak anal-müsküler evreye hükmeden *içinde tutma* ve *dışına atma* işlev biçimlerini, *tutunma*[45] ve *bırakma*[46] eylemlerine basit ve işlevsel alternatifler olarak vurgulama eğilimi taşırlar. Bunlar, bir şeylere sahip olma isteğinin, muhtemelen kültürel etosun merkezinde olduğu kültürlerdir. Böylesi kültürlerde, ilgili bedensel bölgelere ilişkin çocuk ve ebeveyn arasında bir çatışma alanı ortaya çıkabilir. *Tutma*[47] gibi işlev biçimleri, gelişimin ilerleyen evrelerinde yıkıcı ve eziyetli nitelikteki bir içinde tutma veya alıkoyma eylemine dönüşebileceği gibi, *sahip olup saklamayı*[48] içeren bir bakım verme hâlini de alabilirler. Benzer bir şekilde, *bırakmak* da yıkıcı enerjilerin zarar verecek şekilde salıverilmesi hâlini alabileceği gibi, 'geçmesine ve olmasına izin verme' rahatlığına da dönüşebilir. Bu arada, çocukta, gerek birbiriyle çelişen ikili anlamların çok fazla olması gerekse yetersiz ya da aşırıya kaçan terbiyeden kaynağını alan bir yenilmişlik hissi oluşabilir. Bu da hem yoğun utanç hislerine hem de çocuğun yaptığı

45 *İngilizcede 'holding on'. –ç.n.*

46 *İngilizcede 'letting go'. –ç.n.*

47 *İngilizcede 'hold'. –ç.n.*

48 *İngilizcede 'have and hold'. –ç.n.*

şeyi mi istemiş olduğu ya da istediği şeyi mi yapmış olduğu konusunda, zorlantıların eşlik ettiği şüphe duygusuna yol açabilir.

Üçüncü, yani *infantil-genital* evredeki davranışların çoğunu şekillendiren (zorlayarak) *içine girme* işlev biçimi, şekil olarak 'benzeşen' birçok aktiviteyi niteler: Hevesle bir alana doğru hareket etmek, fiziksel bir saldırıyla başka bedenlere girmek, yüksek seslerle başka insanların kulaklarına ve zihinlerine girmek, yoğun bir merakla bilinmezliklerin içine girmek. Buna karşın, *içine dâhil etme* işlev biçimi kendisini bu tür saldırgan davranışların beklenmedik çeşitliliğinin içinde -hevesli olsa bile- sessiz bir alıcılıkla, kabul edicilikle ortaya koyar. Çocuk bunu önce hayalî materyaller üzerinden deneyimler. Sonrasında da gerek akranlar gerekse daha küçük yaştaki çocuklarla şefkatli ve koruyucu ilişkiler kurmaya hazır hâle gelir. Penis ve vajinanın libidinal enerjiyle ilk kez otoerotik oyunlar ve ödipal fanteziler yoluyla yüklendikleri doğrudur. Öte yandan, koşullar izin verdiğinde, bu libidinal yüklenme yetişkin cinsel birleşmesini taklit etmeyi de içeren toplu cinsel oyunlarla da canlandırılabilir. Ancak tüm bunlar kısa bir süre sonra yerlerini 'gizillik' olarak adlandırılan döneme bırakacaklardır. Bu arada, infantil-genital evre de genellenmiş işlev örüntüleri repertuvarına katkı sağlamaktadır. Bu işlev örüntülerinin, temel İngilizcedeki 'making' (yapmak) kelimesiyle ifade edilmesi uygun olacaktır. Bu ifadeden aslında 'yapım aşamasında olma' anlamı çıkar. Bu kelime; *inisiyatif kullanmayı*, amaçta ısrar etmeyi ve zaferden alınacak hazzı akla getirir. Yine bazı kültürler, 'yapmak' eylemine kız ve erkek çocuklar için farklı anlamlar yüklerler. Yapmak, erkek çocuklarda 'becermek' anlamına gelir ve (zorlayarak) içine girme işlev biçimleriyle öne çıkarılır.

Kız çocuklarda ise yapmak eylemiyle vurgulanan 'elde etmek'tir. Kız çocukları, bunu karşısındakini kızıştırma, kışkırtma veya 'avlama'ya yönelik çeşitli davranışlar yoluyla sağlarlar. Kendilerini dış görünüş ve davranışlarıyla arzulanılır kılmak bu yollardan biridir. Ancak her iki cinsiyet de, yeri geldiğinde kullanmak üzere bu işlev örüntülerinin tümünü içinde barındırır.

Bu noktada, 'fallik evre'[49] ifadesi yerine *infantil-genital* evre ifadesini kullanmayı tercih etmemle ilgili bir açıklama yapma ihtiyacı duyuyorum. Ben, infantil-genital evrenin her iki cinsiyet için de hem (zorlayarak) içine girme hem de içine dâhil etmeye yönelik işlev biçimi ve işlev örüntülerinin bir birleşimiyle şekillendiğini düşünüyorum. İnfantil-genital düzeyde her iki cinsiyette de belirli bir biseksüel eğilimin varlığı söz konusu olmalıdır. Bu durum, gizillik döneminin -evrimsel- 'nedenlerinden' biri gibi görünmektedir. Erkeksi (zorlayarak) içine girme ve kadınsı içine dâhil etme işlev biçimlerinin bütünüyle belirginleşip ayrışması ancak ergenlikle ortaya çıkar. Kız çocuklarının, erkek çocukların sahip olduğu belirgin ve erekte olabilen organı görmelerinin, özellikle ataerkil kültürlerde, bir miktar penis hasedi yaşamalarına yol açabileceği doğrudur. Öte yandan, bu durum, kız çocuklarında penisi en nihayetinde girmek istediği yerin içine dâhil etmeye yönelik güçlü bir arzuyu da ortaya çıkaracaktır. Üstelik bu arzu, penis hasedinden daha kolay oluşur. Ancak hem kız hem de erkek çocukların gelişimleri için (zorlayarak) içine girme ve içine dâhil etmeye yönelik yalnızca organ işlev biçimlerinin değil, aynı zamanda toplumsal işlev örüntülerinin de gerekli olduğundan bahsediyor olduğumuz gerçeği, dişil gelişime yönelik kuramsal vurguda bir değişiklik yapıl-

49 *Söz konusu gelişim dönemine S. Freud'un verdiği isim. –ç.n.*

masını gerektirir. Bu değişiklik iki boyut içerir: (1) Dışsal bir organın kaybına ilişkin öznel bir algıdan, elzem bir içsel potansiyelin baş göstermesine geçiş söz konusudur. Bu 'içsel alan', (zorlayarak) içine girme işlev biçiminin hareket hâlinde olma ve genel olarak inisiyatif alma örüntülerinde sergilenen güçlü ifadeleriyle hiçbir şekilde çelişmez. (2) Erkeksi aktiflikten 'pasif' bir şekilde feragat etmekten çıkıp, doğurgan ve besleyici organlara sahip olmakla bağdaşan ve bunu ortaya koyan aktivitelerin keyifle peşinden koşmaya doğru bir kayış da söz konusudur. Dolayısıyla, gerek (zorlayarak) içine giren gerekse içine dâhil eden organ işlev biçimlerinin alternatif kullanımına yönelik belli bir biseksüel eğilim, buluğ çağında tamamlanmış bir genital farklılaşmaya engel olmazken cinsiyet farklılıklarının ortaya konulmasında daha fazla kültürel ve bireysel çeşitlilik olmasını da olanaklı kılar.

(Zorlayarak) İçine girme ve içine dâhil etme işlev biçimleri arasındaki gidip gelmeler, erkek çocuklarda şüphesiz birtakım çatışmalar yaratır. Fiziksel kaygıların yüksek olduğu bu yaşta, kız çocukların sahip oldukları cinsel organı gözlemlemenin, erkek çocuklarda iğdiş edilme korkusu uyandırabileceği doğrudur. Bu durum, erkek çocuğun kadın figürlerle özdeşim kurmasına engel olabilir. Ancak bu özdeşimlerin kurulduğu ve ifadelerine bilinçli bir şekilde izin verildiği durumlarda, erkek çocukların bakım verme becerilerinin gelişimine katkı sağlayabilirler. Bu bakım verme becerilerinin, etkin bir şekilde hareket etmeyi ve nihayetinde ortaya çıkacak olan (zorlayarak) içine girmeyle ilişkili genitalliği engellemediğini de söylememiz gerekir.

Genital bölgelerin, işlev biçimlerinin ve işlev örüntülerinin nihai akıbetlerini bütünüyle değerlendirmek dişillik ve erilliğe dair birtakım evrensel sorunları netleştirmeye

yardımcı olacaktır. Cinsiyete dönük farklılıklar günümüzde -âdeta bir alışkanlık içinde- sıklıkla mazeret olarak öne sürülmektedirler. Bunun nedenine geçmeden önce bu sorunları kendi gelişimsel karmaşıklıkları içinde kavramak gerekir. İçine alan ve içine dâhil eden işlev biçimleri arasında inkâr edilemez bir benzerlik söz konusudur. Bu benzerlik, mevcut kültürel koşullar altında, (zorlayarak) içine girmeye yönelik fallik potansiyele sahip olmayan (ve meme gelişimini daha geç bir vakitte tamamlayan) dişi cinsiyetinde bağımlılığa sığınma eğilimini şiddetlendirebilir. Bu da, sonuç olarak bazı kültürlerde istismar etme eğilimleriyle örtüşen bir -gizli- anlaşma yapılmasına sebep olabilir. Bu, özellikle de kadının sürekli doğurma yükümlülüğü taşımasından kaynaklı bağımlılık hâlleriyle bağlantılı olan durumlarda geçerlidir. Bu eğilimin, iki cinsiyetin ekonomik işlevlerine ilişkin yapılan radikal ayrımla beraber, evrim sürecinde dişil cinsiyetin bir dereceye kadar istismar edilmesinde payı olmuş olabilir. Kadın, bağımlı hâldeki bebeklere (ve yetişkinlere) etkin bir bakım verirken (özellikle de en çok bu durumdayken) bile bağımlı kalma beklentisi taşımış ve bu beklentisinin içine sıkışmıştır. Üstelik ondan beklenen de bu olmuştur. Bunun, hepsi olmasa bile en azından bazı kültürel şemalarda böyle bir sonuç verdiği açıktır.[50] Öte yandan, benzer kültürel şartlar altında, erkeklerdeki gerilemeye dönük bağımlılık veya aslını söylemek gerekirse anneyle şefkatli özdeşleşme şeklindeki ihtiyaç, kendini abartılı telafi etme davranışlarıyla gösterebilir. Erkekler, (zorlayarak) içine girmeye yönelik eylemlere aşırı

50 Prensipte böylesi bir evrimsel potansiyele ve bu potansiyelin farkında olmanın gereğine inanıyorum. Ancak onun, işlev biçimleri ve bölgeleri gösteren bir tabloda, fazla basitleştirilmiş bir düzenleme içinde sunulmasını da (*Erikson, 1963*) yanıltıcı buluyorum.

derecede yüklenirler. Bu eylemlere örnek olarak avlanma, savaşma, rekabete girme veya sömürmeye yönelik davranışlar verilebilir. Bu nedenle, her iki cinsiyette ortaya çıkan karşıt-işlev biçimleri üzerine karşılaştırmalı bir inceleme yapılmalıdır. Bu tür konulardaki tüm kuramsal tespitlerin keskin bir ideolojik bakış açısına çekildiği günümüzde, bu konuya özelikle ihtiyatlı yaklaşılması gerekir. Temel mesele, günümüzdeki sosyal deneylerin ve sahip olduğumuz görüşlerin, nihayetinde, gerek her iki cinsiyetteki çocukları gerekse de çocukluk cinselliğinin karmaşasını ardında bırakmış yetişkinleri ikna edecek boyutta bir cinsel etosa taşımasıdır.

Postüral İşlev Örüntüleri

Erojen[51] bölgelerin organ işlev biçimlerinin akıbetini gözden geçirip, bu işlev biçimlerini toplum içinde varoluşun işlev örüntüleriyle ilişkilendirmeye çalışıyoruz. Bu noktada, duyusal, müsküler (kaslarla ilgili) ve lokomotor (hareketle ilgili) işlev örüntülerinin pregenital dönemdeki psikososyal önemine daha sistematik bir şekilde işaret etmek önemlidir. Çocuk bu evrelerden geçerken -daha önce de belirttiğimiz gibi- *mekân ve zaman algısı giderek genişler* ve *anlamlı sosyal etkileşimlerinin etki alanı* da giderek büyür.

Psikoseksüel evreler boyunca, insanın beden pozisyonu değişiklikler gösterir. Bu farklı pozisyonları sırtüstü yatma, emekleme veya dik durup yürüme olarak tanımlayabiliriz. Oedipus'a sorulan, "Sabahleyin dört ayak, öğlen iki ayak, akşamsa üç ayak üzerinde yürüyen şey nedir?" bilmecesi bu farkların önemini dile getirse de, psikanali-

51 *Erotojenik; uyarıldığında cinsel heyecan ve libidinal haz yaratan; cinsel açıdan duyarlı. –ç.n.*

tik kuram bu konuya pek de değinmez. O zaman, bir kez daha bedenin en önceki duruş şeklinden başlamama ve bu ilk duruş şeklinin mekân ve zaman boyutunda varoluşa dair birtakım temel perspektifleri[52] (psikoseksüel ve psikososyal evrelerle uyumlu olarak) nasıl belirlediğini göstermeye çalışmama izin veriniz.

Yeni doğmuş bebek, sırtüstü yattığı yerden bakışlarını giderek yukarı kaydırır ve ona doğru eğilen, ona yanıt veren bir anne yüzü arar. Psikopatoloji öğretisi, gelişmekte olan bu göz göze ilişkinin (J. Erikson, 1966) bebeğin psişik gelişimi ve aslına bakarsanız hayatta kalabilmesi için temel bir 'diyalog' olduğunu söylemektedir. Bu, bebeğin beslenebilmesini sağlayan ağız-meme ilişkisi kadar önem taşır. Anneyle 'temas kurma'ya yönelik en büyük eksiklik, göz göze karşılaşmanın yokluğuyla ortaya çıkar. Bu tür bir temas oluştuğundaysa kişi bundan sonra daima sevgiyle bakacağı bir başkasını arayacak ve yaşamı boyunca 'güven verici' karşılaşmalar yoluyla onaylanmış hissedecektir. Dolayısıyla ilk kişilerarası karşılaşmaları düzenleyen oyunbaz ama planlı diyalogdaki *gözlerin* ışıltısı, *yüzün* özellikleri ve *ismin* tınısı, birincil ötekiyi tanıma ve onun tarafından tanınmanın temel bileşenleri hâline gelir. Bu bileşenlerin varoluşsal değerlerinin kalıcılığını, yaşam boyunca süregelen belirleyici karşılaşmalarda yeniden ortaya çıkmalarıyla anlayabiliriz. Bu yeniden ortaya çıkmaları, "Bana gözlerinle şerefe de[53]" diyen âşıkların arasında, -Hint inanışındaki 'darshan'da[54] olduğu gibi-

52 *Bireyin çevresini ve nesneleri gözüyle nasıl gördüğü. –ç.n.*

53 *Eski bir İngiliz halk şarkısının ilk dizeleridir. İngilizcesi 'Drink to me with thine eyes' şeklindedir. Şarkı hâline gelen aşk şiirin yazarı Ben Jonson'dur. –ç.n.*

54 *'Görü', vizyon, görüntü veya kısa bakış anlamına gelir. Hint inanışında en çok Tanrı(lar)ın insana görünmesini anlatmak için kullanılır. –ç.n.*

karizmatik bir kişiyi 'mest olup dinleyen' büyülenmiş bir kalabalıkta veya bir ilahi yüz bulmaya yönelik bitmeyen arayışlarda görebiliriz. Bu ilahi arayış, Aziz Paul'ün[55] 'belirsizliğin' içinden geçeceğiz ve 'bilinirken de bileceğiz' şeklindeki ifadesinde de görülür. Tıbbi olarak öldüğü düşünülmüş insanların aktardıkları güncel deneyimler, böylesi bir nihai buluşmaya yönelik yapılan tasavvurları doğrular niteliktedir.

Burada insanın yaşamın başındaki yatar pozisyonun önemine ilişkin açılımlar yaparken, temel psikanalitik tedavi ortamının nasıl ustalıkla düzenlenmiş olduğunu göz ardı edemeyiz. Bu ortam, paradoksal bir şekilde, hastanın sırtüstü yatarak serbest çağrışım yapmasını olanaklı kılar. Öte yandan, hastanın bu pozisyonu, en can alıcı konuların konuşulduğu esnalarda tarafların göz göze gelmesinin önüne keser. Özgürlüğün ve kısıtlanmanın böylesi bir bileşimi, gerçekten de şiddetli ve süregelen aktarımların yolunu açacaktır. Bu aktarımların belki de en yoğunu (ve bazıları için rahatsız edici) da, sırtüstü pozisyonda yatan bebeğin, kendisine bakım verene olan muhtaçlığıyla bu kişinin yanıt veren yüzünü arayışının tekrarlanması olabilir.

İnsan gelişimi, büyük çapta değişikliklerle karakterizedir. İnsan yavrusu, başta yalnızca kendi türünde görülen oldukça uzun süren bir bağımlılık döneminden geçer. Ancak kısa bir süre içinde, âdeta geçmişin acısını çıkarırcasına, sağlam bir dik duruş pozisyonu elde ederek 'kendi ayakları (hem de iki tane!) üzerinde durmayı' öğrenmek zorunda kalır. Bu yeni pozisyon, bireye birtakım belirleyici anlamlar içeren yeni perspektifler yaratır. Bu

55 *En eski ve etkili Hıristiyan misyonerlerdendir. Aziz Pavlus olarak da bilinir. Hıristiyanlığın yayılmasında çokça payı olduğu rivayet edilir. –ç.n.*

arada insan da homo ludensten[56] homo erectusa[57] dönüşmektedir.

Dik duran bir canlının -ilkin biraz sendeleyerek de olsabaşı yukarda, gözleriyse önde yer alır. Dolayısıyla, bizim stereoskopik[58] bakışımız, karşımızda ve önümüzde olanla 'yüz yüze gelmemizi' sağlar. Arkamızda olan, aynı zamanda geridedir. Anlamlı başka kombinasyonlar da vardır: Önde ve yukarıda, önde ve aşağıda, geride ve yukarıda, geride ve aşağıda. Bunların hepsi farklı dillerde güçlü ve değişik çağrışımlara sahiplerdir ve yan anlamlar edinmişlerdir. Önümde ve yukarıda olan, beni -bir ışık gibi- yönlendirebilir. Önümde ve aşağıda olansa -bir yılan gibi- ayağıma takılarak düşmeme yol açabilir. Geride olay şey beni görebildiği hâlde, onun ne veya kim olduğu bana görünür değildir. Bu nedenledir ki, utanç hissi dik pozisyondayken yalnızca önden bakıldığında görünür olma bilinciyle ilişkili değildir. Bir sırta, özellikle de 'arka'ya sahip olmak da işin içine girer. Dolayısıyla, 'arkamda' olanlar iki çelişkili sınıfa ayrılırlar. Bana arka çıkıp ilerlememi destekleyenler olduğu gibi, benim haberimin olmadığı zamanlarda beni izleyen, 'peşimde' olan ve beni 'yakalamaya' çalışanlar da söz konusudur. Arkada ve aşağıda olanlar; içinden çıkarak aştığım veya geride bırakmak, unutmak, kurtulmak

---

56 *1872-1945 yılları arasında yaşamış Hollandalı kültür tarihçisi Johan Huizinga'nın ortaya attığı bir kavramdır. 'Oyuncu insan' anlamına gelir. Huizinga, bu kavram yoluyla oyunun kültür ve toplum içindeki rolünü irdeler. 1938'de, bu konudaki görüşlerini ortaya koyduğu Homo Ludens: A Study of Play Element in Culture (Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yayınları, 2010) adlı kitabı kaleme almıştır. –ç.n.*

57 *Dik duran insan anlamına gelir. Günümüz insanının atası olduğuna inanılmaktadır. –ç.n.*

58 *Derinliği ve üç boyutu algılayan. –ç.n.*

istediklerimdir. Bu noktada, dışına atma işlev biçiminin dışarı atmaya yönelik genel bir işlev örüntüsü hâline geldiği görülebilir. Elbette ki işlev biçimlerinin ve postüral perspektiflerin pek çok başka sistemsel ve önemli bileşkesi söz konusudur. Bunların takibini, siz okuyuculara bırakmak zorundayım. Bu arada, bu paragraftaki ifadelerimi, deneyimi yaşayan 'ben' üzerinden yazdığımı -benim de yeni fark ettiğim gibi- sizler de fark etmiş olmalısınız. Ve gerçekten de gelişim sürecinde yaşantısal ve sözel olarak onaylanan her adım, yalnızca (bilinçdışı) egoyu değil, aynı zamanda kendilik farkındalığının kalıcı merkezi olarak bilinçli 'ben'i de doğrulamaktadır. Tıpkı nefes almanın bedensel deneyimimizin merkezinde olduğu gibi, bu iki doğrulama da psişik yaşamımızın merkezinde yer alır.

Bütün bunlarla ilişkili olarak, dilin postüral (ve de şekilsel) mantığı büyüyen çocuk için en önemli güvencelerden biridir. 'Çocuğun deneyimi yönetmeye yönelik kişisel tarzının (ego sentezi), grup kimliğinin başarılı bir çeşidi olmasını ve söz konusu grubun gerek zaman-mekân boyutu gerekse yaşam planıyla uyum içerisinde işlemesini' garantiler. Bu konuya daha sonra döneceğiz.

Sonunda, yürüme becerisini henüz kazanan çocuğun, doğuştan gelen bir azim ve ustalıklı bir çalımla, yürüme eylemini yalnızca tekrar etmeye ve geliştirmeye güdülenmediği görülür. Çocuk, kısa bir zaman içinde, infantil-genital evrenin (zorlayarak) içine girme işlev biçimiyle uyumlu olarak başkalarının alanını çeşitli şekillerde ihlal etme eğilimleri gösterecektir. Dolayısıyla, çocuk tüm kültürlerde 'yürüyebilmek' sayesinde gelen yeni konum ve itibarın farkına varır. Öte yandan, bu durum, sıklıkla çelişen anlamlar da içerir: 'Gerektiği kadar atılgan erkek çocuk', 'sınırları zorlamaya meyilli erkek çocuk'; 'ağırbaşlı

kız çocuk', 'hoppa davranmaya meyilli kız çocuk'. Bu nedenle, diğer tüm gelişimsel başarılar gibi yürümeyi öğrenmek de benlik saygısına katkı sağlıyor olmalıdır. Bu benlik saygısı, çocuğun paylaşmacı ve üretken bir geleceğe doğru sağlam adımlar attığı ve bu yolda psikososyal bir kimlik kazandığı yönündeki kanısını yansıtacaktır.

Psikanaliz, çocuğun yeni geliştirdiği ruhsal yapıya ilişkin söylemler de taşır. Kültürel 'dış dünya' ile ilişkili olmak ve ilişkili kalmak zorunda olan bu yapı, ebeveynin emir ve yasaklarının çocukluk döneminde nasıl içselleştirilip *süper*egonun parçası hâline geldiklerine vurgu yapar. Süperego, kişinin birtakım şeylerden 'kaçınma'sını sağlayan, onun istekleri karşısında daha baskın kalan bir iç ses gibidir. Öte yandan, ego *ideali* olarak adlandırılan bir başka yönü daha vardır. Ego ideali, kişinin kendi yüksek benliğine ya endişe ya da gururla bakmasını sağlar ve ilerleyen dönemlerde yaşamına yön verecek rehberler ve 'büyük' liderler bulup onlara güvenmesine yardımcı olur.

Ritüelleştirme

Büyüyen çocuk ve ona bakım veren yetişkinler arasındaki bugüne kadar 'diyalog' veya etkileşim olarak adlandırılan şey, onun en önemli özelliklerinden birini, *ritüelleştirmeyi*, tanımladığımızda daha psikososyal bir boyut kazanır. Bu kavram, hayvan davranışlarını araştıran bilim dalı olan etolojiden alınmış, ilk kez Julian Huxley (1966) tarafından ortaya atılmıştır. Huxley, sosyal olarak nitelenen hayvanlardaki 'törensel' olarak ortaya konan birtakım filogenetik[59] davranışları tanımlamak için bu ifadeye başvurmuştur. Bazı kuşların sergilediği gösterişli selamlaşma

59 *Türlerin evrimsel gelişimiyle ilgili. –ç.n.*

merasimleri bu davranışlara örnek olarak verilebilir. Ancak 'tören' ve 'törensel' kelimelerinin bu bağlamda ancak tırnak işaretleri içinde anlam kazandıklarını söylememiz gerekir. Bu, el yıkama kompülsiyonunu (zorlantı) klinik dille tarif ederken kullanılan 'ritüel' kelimesi için de böyledir. Neyse ki, bizim kullandığımız anlamıyla ritüelleştirme daha az iddialı bir kavrama denk gelir ve insan ilişkilerine dair yalnızca onu anlamlı aralıklarla ve yinelenen bağlamlarda tekrarlayan insanlar arasındaki resmî olmayan ama kurallarla belirlenmiş belli bir tür etkileşimi tanımlamak için kullanılmaktadır. Böylesi bir etkileşim, '*bizim* âdetimiz budur' ifadesinden -en azından etkileşimin tarafları için- daha fazla bir anlam taşımayabilir. Ancak biz, bunun tüm taraflar ve onların grup yaşamları için uyum sağlayıcı bir değer taşıdığını savunuyoruz. Bunun nedeni, bu etkileşimin, kişinin varoluşunun başından itibaren, sosyal sürece evre-bazında yapılan içgüdüsel yatırımı ilerletmesi ve yönlendirmesidir. Doğaya sezgisel olarak uyum sağlamak hayvan türüne nasıl yardımcı olmuşsa, bu da insanın uyum sağlama sürecine öyle katkı sağlamış olmalıdır.

J. Huxley ve K. Lorenz (1960) tarafından son derece canlı bir şekilde tarif edilen hayvan ritüellerine insanın gündelik yaşamından benzer bir örnek seçmek gerekirse, annenin uykudan yeni uyanmış bebeğine yaklaşıp onu karşılaması akla gelebilir. Aynı annenin bebeğini nasıl beslediği, temizlediği ve uyuttuğu da yine bu davranış örüntülerine örnek teşkil eder. Böylece, bizim ritüelleştirme diye adlandırdığımız şeyin, insani bağlamda oldukça bireysel (söz konusu anneye 'özgü' ve onun bebeğine göre ayarlanmış) olabileceğini söyleyebiliriz. Bununla beraber, bu ritüelleştirme şekli dışarıdan izleyen birine fark edilir derecede, hatta antropolojik bir karşılaştırmaya imkân ve-

recek kadar kalıplaşmış görünen geleneksel davranışlar da içerir. Bütün bu davranışların, fiziksel ve libidinal ihtiyaçların dönemselliği ile örtüştükleri de görülür. Bu yolla, çocuğun hem gelişmekte olan zihinsel kapasitelerine hem de annenin varlığı sayesinde anlamlı bir bütün oluşturacak olan birbirinden apayrı deneyimleri yaşamaya yönelik hevesine yanıt verilmiş olur. Doğum sonrası dönemdeki annenin de karmaşık ihtiyaçları söz konusudur; kişi, anne olmakta nasıl bir içgüdüsel tatmin arıyorsa arasın, aynı zamanda kendine özgü bir şekilde, özel bir anne olmaya da ihtiyaç duyacaktır. Öyleyse, bu ilk ritüelleştirme, bir dizi görev ve işlevi yerine getirmekle kalmaz, aynı zamanda birbirinin yüzünü ve ismini tanıyıp ayırt etmeye yönelik anne ve bebeğin -daha önce bahsettiğimiz- ortak ihtiyacını da karşılar. Bu arada altını çizmemiz gereken önemli bir nokta var. Biz her ne kadar eşleştirmeyi sürekli anne ve bebek üzerinden yapsak da diğer ebeveyn figürlerini de unutmamamız gerek. Bu figürler de, bebekte bir *birincil öteki* hissinin oluşup güçlenmesine yardım ederler. Bunu özellikle de babalar sağlar. Birincil öteki hissinin 'ben'in -tamamlayıcı- eşi olduğunu burada bir kez daha hatırlamamızda yarar var.

Yukarıda bahsettiğimiz ritüel nerede ve ne zaman tekrarlanırsa tekrarlansın, bu tür karşılaşmalar, en iyi durumlarda, görünürdeki çelişkileri bağdaştırırlar: Eğlenceli olmakla birlikte yapılandırılmışlardır; tekrarlandıkça alışıldık hâle gelirler ama daima şaşırtıcı öğeler içerirler. Bu karşılaşmalar 'doğal' olduklarından, onları sıradan olarak da niteleyebiliriz. Bütünüyle planlanmış ve -hayattaki en güzel şeyler gibi- yapmacık olamayacaklarını söylememize de sanırım gerek yok. Öte yandan bu karşılaşmalar, günlük hayatta -ne yazık ki- 'nesne' ilişkileri şeklinde adlandırıl-

maya başlanan olgunun oluşumuna ve devamlılığına da hizmet ederler. Burada 'ne yazık ki' ifadesini özellikle kullandım. Çünkü konuya hâkim olanlar için libido kuramının bir parçası olarak (sevilen kişi, *libidonun* 'nesne'si olarak adlandırılır) teknik bir anlam ifade eden 'nesne' ilişkileri kavramı, yanlış bir şekilde genellenmiştir ve ihtimal odur ki bu durum, 'maksadını aşan' sonuçların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Erikson 1978). En yoğun tutkuyla sevilen kişi 'nesne' diye adlandırılmaktadır ve bu yanlış isim kullanımı, 'nesne' kelimesini çocuğun önemli duygusal ve zihinsel yatırımlar yapmak zorunda olduğu olgusal dünyadan uzaklaştırmaktadır. Her durumda, meselenin psikoseksüel yönü birincil ötekinin varlığıyla yüzleşmeye ve kendini ötekinin varlığının ışığında ayrı bir özne olarak algılamaya imkân veren psikososyal kapasiteyle tamamlanmaktadır. Aynı zamanda, söz konusu nesne, bebeğin bir hayvan yavrusunun hiddet ve korkularından çok daha karmaşık ve belirleyici olan öfke ve kaygısını da daha etkisiz hâle getirir. Buna paralel olarak, bu erken iletişimin eksikliğinin aşırı boyutta olduğu durumlarda, çocukta 'otizm' denen olgu ortaya çıkabilir. Bu durum, muhtemelen, çocuğun soğuk ve uzak durmakta olan anne figürüne karşı tepkisine işaret etmektedir. Durum böyleyse anne ve çocuk arasında verimsiz bir iletişim olduğunu gözlemleriz. Hatta göz temasının ve yüze yansıyan duyarlılığın eksik olduğu, âdeta kişisel düzeydeki bir törecilik şekli denilebilecek bir tür alışkanlık gelişebilir. Çocuk da birtakım basmakalıp jestleri ümitsizce ve sonu gelmezcesine tekrarlar durur.

Burada, ritüelleştirme ve törecilik kavramlarını bu tür olgulara yönelik de kullanmamı haklı gösteren ek bir gerekçe olduğunu itiraf etmem gerek. Bu, gündelik hayatta rastladığımız ritüelleştirme örnekleri ile onların içinde yer

aldıkları kültürdeki yaygın olarak kullanılan ritüeller arasındaki örtüşmedir. Daha önce, anne ve bebek arasındaki karşılıklı tanımanın, güçlü etkilere sahip sonraki birtakım karşılaşmalar için bir model olabileceğini ileri sürmüştüm. Aslında bu tez, yaşamın temel evrelerine ait ritüelleştirmelerin, toplumsal yapıda var olan belli başlı kurumlara ve onların ritüellerine karşılık geliyor oldukları savını olanaklı kılar. 'Ben' ve 'öteki' arasında tanımlanan kutbun, bu şekilde ilk kez ve belli belirsiz bir şekilde onaylanması, kanımca insanın her alana sinmiş bir vasfa yönelik duyduğu ritüel ve estetik ihtiyaçların temelini oluşturur. Bizler bu doğaüstü vasfı, *ilahi* olarak niteliyor ve kutsal mevcudiyetin halesi şeklinde tanımlıyoruz. İlahi olan şey, bizleri hem *ikiliğin aşılmasına* hem de *farklılığın kabul görmesine bir kez daha ikna eder,* dolayısıyla da 'ben'lik algısının temelini güvence altına alır. İlahi olanı besleyip geliştirme konusunda geleneksel olarak en iddialı olan kurumlar, ritüellerinin ayrıntılarında fark edilebileceği üzere, din ve sanattır. Bu ritüellerde, kutsal olarak addedilen şey diğer 'ben'lerin oluşturduğu bir cemaatle paylaşılmaktadır. Cemaatteki herkes, herkesi kucaklayan 'Ben'i (Yehova)[60] paylaşmaktadır (Erikson, 1981). Monarşiler bu savla uzun süre rekabete girmişler, böylesi bir atfın (kutsiyet) adresi olmaya çalışmışlardır. Modern zamanlardaysa bu kutsallık işlevini üstlenen, liderlerinin yüzlerini binlerce afiş üzerinde çoğaltan politik ideolojiler olmuştur. Ancak şüphe ile bakan gözlemcilerin böylesi kapsamlı ve aşkın deneyimlere duyulan geleneksel ihtiyaçları, kısmen infantil ihtiyaçlara bir gerileme veya bir tür kitle psikozu olarak değerlendirmeleri son derece kolaydır. Bunu, güçlü bir tekniğin yanı sıra profesyonel bir 'hareket'i paylaşan, bu hareketin ku-

60 *Tanrıya Tevrat'ta verilen ad. –ç.n.*

rucusunun resmini duvarına asan ve mitleştirilen bir tarihçeyi ideolojik rehber olarak benimseyen klinisyenler de yapar. Oysa bahsi geçen infantil ihtiyaçlar, tüm gelişimsel ve tarihsel görecelikleri içinde incelenmelidirler.

Ne var ki, temel ritüelleştirmelerin her biri, bir tür *törecilik* formuyla da ilişkilidir. Bunlar, toplumsal organizasyonun bütünleştirici değerini aşındıran aldatıcı tavırların ve tekrar eden klişelerin karakterize ettiği ritüelimsi davranış örüntüleridir. Dolayısıyla, mevcut şartlar altında kutsal olan şeye duyulan ihtiyaç, kolaylıkla yozlaşarak *putperestlik* hâlini alır. Putperestliği, en tehlikeli kolektif yanılgı sistemine dönüşebilecek bir tür bağımlılığın görsel bir şekli olarak düşünebiliriz.

Şimdi de ikinci (*anal-müsküler*) ve üçüncü (*infantil genital-lokomotor*) evrelerin ilk ritüelleştirmelerini -kısaca- tarif etmeye çalışalım. İkinci evreye gelindiğinde, çocuğun hazzı istemli bir şekilde deneyimleyebilmesi, kas (müsküler) sisteminin (*büzgen kaslar dâhil*) işlevleri üzerinden olur. Peki böylesi bir deneyim, kültürel alışkanlıklarla uyumlu davranış kalıplarına nasıl çevrilebilir? Üstelik bu, aslında yetişkince bir iradenin çocuğun kendi iradesi hâline dönüşmesi sağlanarak yapılmak zorundadır. Bebeklik dönemindeki ritüelleştirmelerde temkinli davranma ve birtakım şeylerden imtina etme, ebeveynin sorumluluğundaydı; oysa bu dönemde neyin mümkün olduğu ve/veya neye izin verilip verilmediği konularında çocuğun bizzat kendisi karar vericidir; dolayısıyla da, 'kendine mukayyet olması' için eğitilmesi gerekir. Bunu sağlamak için ebeveyn ve diğer aile büyükleri, çocuğu, eğer kendine (ve yetişkinler de ona) dikkat etmezse benzeyeceği karakter ile -yüzüne karşı- mukayese eder ve böylece birbirine karşıt iki benlik imgesi yaratırlar. Bu benliklerden biri, çocuğun

'kendi kültürü ve kendi evinde arzu edilen karakter'i nitelerken, diğeri (çocuk için daha can alıcı, dolayısıyla da paradoksal bir biçimde daha belirleyici olanı) ise kişinin 'olmaması gereken ama olma ihtimali olan' negatif karaktere denk düşer. Bu imgeler, çocuğun sergilemek için henüz çok küçük, tam yaşında veya artık çok büyük olduğu davranışlara yapılan ardı arkası kesilmeyen göndermelerle pekiştirilebilir. Bütün bunlar, hem yaşı daha büyük olan çocukların hem de ebeveyn figürlerini içine alan, önemli ve anlamlı ilişkiler küresinde gerçekleşir. Bu alanda, baba figürü de gittikçe daha merkezi bir konuma yerleştirilir. Bu ilişkiler küresinde 'evet' ve 'hayır'ları belirlemek, üstelik bunu yaparken de koruyucu nitelikte bir yol göstericilik ile yasaklayıcı ve tehdit edici olmak arasında bir denge kurmak belki de kalın sesli, biraz da kaslı bir otorite figürünün iradesine kalmıştır.

Klinik açıdan, bu evrede yaşanacak belirleyici bir rahatsızlığın doğuracağı patolojik sonuçları biliyoruz. Bu yine, küçük bireyin rahat hareket edebileceği alanı tanımlayan ritüelleştirmelerin başarısızlığa uğramasıdır. Bu süreçte çocuğun birtakım temel seçimleri güvence altında kalırken, çocuk iradesini belli alanlarda kullanmaktan feragat edecektir. Böylece doğru ile yanlış, iyi ile kötü, benim ile senin arasında ayrım yapma zorunluluğunun ritüelleştirilmiş kabulü yozlaşarak ya aşırı kompülsif (zorlantılı) boyun eğmeye veya gerçekten de kompülsif bir itkiselliğe dönüşebilir. İleri yaşlarda olanlarsa üretken ritüelleştirmeleri kotaramadıklarını, kompülsif veya itkisel töreciliklere (genellikle de en acımasız şekillerde) düşkünlük göstererek belli ederler.

Bu evre, ritüelleştirmenin başka bir önemli ilkesinin oluşması için gerekli olan alanı da sağlar. Ben bu ilkeyi,

'kural' ve 'söz'ü birleştirdiği için *adaletli* olarak niteliyorum. Kurallara uygun davranmayı bildiren sözün ruhunu kabul etmeye hazır hâle gelmek, bu gelişimsel sürecin önemli bir yönüdür. Öyleyse, gerek özgür irade ve kendi kaderini tayin etmeye gerekse suçun ve sınır aşımının adil tanımına ilişkin sorularla zihinsel olarak meşgul olmanın (o büyük meşguliyetin!) ontogenetik kaynağı burasıdır. Buna paralel olarak, kökünü yaşamın bu döneminden alan kurumlar, bireyin hareket özgürlüğünü kanunla belirleyen kurumlardır. Buna ilişkin ritüellerse her bir bireyin iç dünyasına tanıdık gelen bir dramın, mahkemeler tarafından kamusal alanda tamamen görünür kılındığı adalet sisteminde bulunmaktadır. Çünkü bizler, hukukun, tıpkı vicdanımız gibi bıkıp usanmadan bizi gözetlediğine inandırılmak zorundayız. Ve her ikisi de, suçluyu mahkûm ederek bizi özgürleştirmek durumundadır. Bu nedenle, ontogenetik gelişimin özünde var olan adalet unsuru, insanın psikososyal uyumunun diğer bir içsel öğesidir. Ama maalesef törecilik tehlikesi burada da pusudadır. Bu tehlike, bireysel kompülsifliğin (zorlantılı davranımlarda bulunma) bürokratik karşılığı olan kuralcılıktır.[61] Bu kavram, hem birden aşırı hoşgörülü olmaya hem de yine birden gereğinden fazla katı olmaya gönderme yaparak dengeli olmamayı ve uçlarda gezinmeyi çağrıştırır.

Nihayet vardığımız oyun çağı, okul öncesi hayatın ritüelleştirmelerine ilişkin açıklamalarımızı sonlandırmak için iyi bir evredir. Psikoseksüel açıdan konuşacak olursak, oyun çağı çekirdek aileyi yöneten ödipal üçlemeyi çözümlemek zorundadır. Öte yandan, yoğun aile dışı

61 *Kuralın ruhundan çok gerekliliklerine ve şekline önem verip ona aşırı boyun eğme şeklinde. –ç.n.*

bağlanmalarsa, toplumun ilk okul sistemi her ne şekilde olursa olsun, çocuğun okul çağından sonraki bir zamana ertelenir. Bu zaman zarfında, oyun çağı, çocukların kendi ritüelleştirme sahalarını geliştirip beslemelerine yönelik kapasitelerini etki alanı oldukça genişlemiş olan inisiyatife emanet eder. Çocuk bunu minyatür oyuncaklarıyla yarattığı dünya ve oyunlarda başka çocuklarla paylaştığı zaman ve mekân üzerinden geliştirir. Bunlar, hem zafer kazanmaya dair aşırı bir arzuyu hem de bunun sonucunda oluşan suçluluk hissini, hayalî etkileşim içerisinde özümsemeye elverişlidirler.

Oyun çağının kazandırdığı temel ritüelleştirme unsuru, oyunsal olanın yani dramanın çocuksu formudur. Ancak epigenetik çizelge, dramanın doğaüstülük ve adaletliliğe yönelik unsurların yerini almadığı, bilakis onlara katıldığı görüşünün üzerinde durur. Hatta henüz ontogenetik olarak belirginleşmemiş olan, *biçimsel* ve *ideolojik* olarak nitelenen unsurları da öngörür. Hiçbir yetişkin ritüeli, âdeti veya merasimi, bunlardan biri olmadan var olamaz. Çocuğun oyun alanına karşılık gelen kurumlar, oyunsal olanı esprili veya büyüleyici bir şekilde ortaya koyma konusunda uzmanlaşan yapılardır (forum, mabet, mahkeme ve meydan gibi). Oyun çağına has törecilik unsuruna gelince, ben bunun oyunbaz inisiyatifin ahlakçı ve ketleyici bir şekilde baskılanması olduğunu düşünüyorum. Bu baskılanma, suçluluk duygusunun yaratıcı bir şekilde ritüelleştirilerek başka yerlere kanalize edilmediği durumlarda ortaya çıkar. Biz, söz konusu törecilik örneğini *ahlakçılık* olarak adlandırıyoruz.

Oyun ve drama arasında kurulan bağa kadar hazır gelmişken, oyun olgusunun tartışmasız kahramanı olan Kral Oedipus'un çocuğundan kaynağını alan akıbetinin psiko-

sosyal önemi hakkında bir not düşmek yerinde olacaktır. Organizmaya ait düzenin bazı yönlerini belirlerken, büyüyen çocuğun -bedensel bölgeler, işlev biçimleri ve işlev örüntüler aracılığıyla- anlamlı bir etkileşime girebileceği çok sayıda diğer insanı bu zamana kadar ihmal ettik. En başta, tabii ki simbiyoz evresinde libidonun birincil ötekiye[62] bağlanmasına izin veren anne figürü vardır. Gördüğümüz üzere bu figür, bir çeşit özsevginin de (ki bu konuda Narkissos[63] gerçekten de bir parça, özel bir vaka olarak görülür) garantörü hâline gelir ve böylece birazdan en temel sintonik[64] tutum olarak ele alıp irdeleyeceğimiz *temel güveni* sağlar.

Bu *ikili* yapı babaları da içine alacak şekilde *üçlü* bir yapıya dönüştüğünde, ödipus karmaşasının oluşması için gerekli olan 'çatışmalı' şartlar ortaya çıkar. Yani karşı cinsteki ebeveyne sonsuza kadar sahip olma yönünde güçlü bir içgüdüsel arzu ve bunun sonucunda da aynı cinsten ebeveyne yönelik kıskançlık içeren bir nefret (ve bununla beraber sevgi de) belirir. Bu erken dönem bağlanmasının psikoseksüel yönleri, psikanaliz kuramının en *temel karmaşasını* oluşturur. Ancak şunu eklemek gerekir ki, bu tutkulu arzular, en güçlü seviyeye bedensel olarak tatmin edilme şanslarının tamamen imkânsız olduğu ancak oyunbaz hayal gücünün yeşerdiği bir dönemde çıkacak şekilde isabetli bir zamanlamaya sahiplerdir. Böylece, gerek temel

62 'Öteki' kavramı, Freud'un Filess'e yazdığı mektuplardan alınmıştır. Bu yazışmalarda Freud, mektup arkadaşında 'öteki'yi (*'der Andere'*) aradığını itiraf eder (Freud 1887-1902). (Ayrıca bkz. Erikson 1955.)

63 *Yunan mitolojisindeki bir kahraman. Psikanalitik kuramdaki 'narsisizm' kavramı Narkissos'a gönderme yapar. –ç.n.*

64 *İngilizce'de 'syntonic' olarak geçen bu ifadenin tam bir Türkçe karşılığı yoktur. Karşılayabilecek en yakın ifade, daha sığ da olsa 'olumlu' kelimesidir. –ç.n.*

içgüdüsel arzular gerekse bunlara karşılık gelen suçluluk tepkileri, en yoğun infantil çatışmayı oyunbazlıktaki en büyük gelişmeyle birleştiren bir gelişimsel dönemle ortaya çıkacak şekilde tasarlanmıştır. Öte yandan, ortaya çıkabilecek her türlü fantastik arzu ve suçluluk duyguları da bundan sonra gelecek 'gizillik' ve okul çağı evrelerinde örtülmek üzere programlanmıştır. Buna karşılık, genital olgunluğun ergenlikte ortaya çıkması ve bunun eninde sonunda cinsel partnerlere doğru yönelmesiyle birlikte ödipal zafere ve rekabete yönelik fantezilerin kalıntıları, aynı kahramanlar ve liderleri idealize eden akranlarınkilerle ilişkilendirilir. Tüm bunlar, sosyal düzenin kendini her yeni gelen kuşakla beraber yenileyebilmesi için güvenmek zorunda olduğu içgüdüsel enerjilerle donatılmıştır.

Bütün gelişimsel süreçleri karakterize eden bir diğer temel bir özelliği de, sırası gelmişken not etmemiz gerek. Büyümekte olan kişinin etkileşime girdiği birey sayısı arttıkça, kişi başka başka grup oluşumlarında yeni roller üstlenir. Böylece ilk ikili ya da üçlü gibi temel yapılanma biçimleri, sonraki bağlamlarda -yeniden- başka bir biçimde temsil edilme gereksinimi duyarlar. Bu durum bize, ortada çok inandırıcı bir bulgu olmadığı takdirde, bu yeniden doğan temsilleri yalnızca bir fiksasyon[65] veya en erken simbiyoza gerileme işareti olarak değerlendirme hakkını vermez. Aksine, daha yüksek bir gelişimsel seviyedeki epigenetik bir tekrar da olabilirler ve muhtemelen *söz konusu* seviyenin hâkim ilkelerine ve psikososyal ihtiyaçlarına göre uyumlanmışlardır. Karizmatik ya da ilahi bir figür, ergenlikteki ideolojik arayış veya yetişkinliğin

65 *Fiksasyon (İngilizcede 'fixation'), psikalanitik kuramda sıkça kullanılan bir terimdir. Gelişimsel dönemlerin birindeki olumsuz deneyimler sonucu o süreçte saplanıp kalma anlamına gelir. –ç.n.*

üretken birlikteliği bağlamında, birincil 'öteki'nin bir hatırasından 'ibaret' değildir. Blos'un (1967) da ifade ettiği üzere, ortada 'gelişime hizmet eden bir gerileme'nin olması muhtemeldir.

Ben, epigenetik gelişimin kuşaksal sonuçlarına ilişkin olan bu bölümü, oyun üzerine bazı özet notlarla sonlandırıyorum. Psikanalizin baştaki oyun kuramı, psikanalizin enerjiye yönelik yaklaşımıyla yani 'katartik'[66] kuramla uyumluydu. Bu kurama göre, oyunun çocukluk dönemindeki işlevi, bastırılmış duyguları dışarı çıkartmak ve geçmişte kalmış hayal kırıklıklarına dair kurgusal bir rahatlama sağlamaktı. Akla yatkın bir başka açıklama da, çocuğun oyuncaklar üzerindeki giderek artan hâkimiyetini, yaşamdaki birtakım zor durumların da üstesinden geldiğine yönelik kurgusuna izin verecek şekilde kullanması, oyun düzenekleri kurarak bu konuda idman yapmasıydı. Freud'a göre, oyun her şeyden önce mecbur kalınmış pasifliği hayalî bir aktifliğe dönüştürmekteydi. Bir zamanlar, gelişimsel bakış açısına uygun olarak, bedenin duyumlarıyla oynamak için *kişinin kendisine ait olan bir alan (oto-alan)* olduğunu öne sürmüştüm. Oyuncaklarla bir *mikro-alanda* ve başkalarıyla da bir *makro-alanda* oynandığını düşünmüştüm. Oyuncakların mikro-alanının çocuğu baştan çıkarabileceği, tehlikeli arzuların ve temaların korunaksız ifadesine yönelteceği ve böylece kaygı uyandırarak *oyunu aniden sonlandırmasına* (ki bu çok şey anlatır) yol açabileceği gözlemi, tedaviye yönelik klinik oyunların önemli faydalarından biriydi. Oyunu aniden sonlandırma, korkulu rüyalara benzer; âdeta onların uyanık durumdaki karşılığıdır. Çocuk mikro-alanda bir korku veya hayal

66 *Katarsis (İngilizcede 'catharsis'), duygusal boşalma ile rahatlama anlamına gelir. –ç.n.*

kırıklığı yaşarsa başparmağını emerek, düş kurarak veya mastürbasyon yaparak oto-alana gerileyebilir. Ancak oyunbazlık gelişimsel olarak makro-alana doğru uzanır. Makro-alan, başkalarıyla paylaşılan sosyal alandır; burada hangi oyunbaz niyetlerin başkalarıyla paylaşılabileceği ve onların üzerinde test edilebileceği öğrenilir. Bu noktada, insanlığın önemli icatlarından olan ve saldırgan amaçları centilmenlik kurallarıyla kaynaştıran kurallı oyunlar kısa bir süre sonra devreye girerler. Dolayısıyla oyun, her temel epigenetik gelişim yöneliminin yaşam boyunca nasıl büyüyüp serpildiğini gösteren iyi bir örnektir. Çünkü oyunun ritüelleştirme gücü, insanın model durumlar yaratarak deneyimlerle başa çıkma becerisinin infantil formu olmasından ve gerçeklikle, deneme ve plan yapma üzerinden baş etmesinden geçer. Yetişkin de geçmiş deneyimleri ve öngörüleriyle 'oynar' Bu da, oto-alandaki düşünme olarak adlandırılan aktiviteyle başlar. Ancak bunun ötesinde, yalnızca -tiyatro oyunlarında ve kurmacalardaki gibiaçık canlandırmalarda değil, laboratuvar ve kara tahtada tasarlanan model durumlar oluştururken de geleceğe dair yaratıcı öngörülerde bulunabiliriz. Bunu, ancak hatalarımızın bedelini ödeyip umutlarımızı güçlendirdiğimizde temize çekmiş olduğumuz ve bunu diğerleriyle paylaştığımız bir geçmiş üzerinden yaparız. Bunu yaparken de, içinde bulunduğumuz tarihsel süreçteki kültürel, bilimsel ve teknolojik koşulların kullanımımıza verdiği malzemeleri (bunlar ister düşünce kalıpları, oyuncaklar, doğal materyaller veya icat edilmiş teknikler olsun) kabul etmeyi ve bunlarla yetinmeyi öğrenmek zorundayız.

Görünen o ki, epigenez oyun ve çalışmayı birbirini dışlayan olgular olarak görmememizi bize salık verir. Oyunun ilk formlarında ciddi bir şekilde çalışma olgusunun

ilk şekline rastlanır. Öte yandan, oyundaki birtakım olgunlaşmış öğeler, çalışmanın ciddiyetini engellemediği gibi bilakis onu daha da artırır. Ne var ki yetişkinler, oyunbazlığı ve planlılığı en yıkıcı amaçlar için kullanma gücüne de sahiplerdir. Öyle ki, oyun büyük çapta bir kumara dönüşebilir ve kendi oyununu oynamak, başkalarının oyununu kırıp geçirmek anlamına gelebilir.

Oyun çağının bütün temalarını bir hatırlayalım: Suçluluk duygusuyla ketlenen inisiyatif, oyuncaklarda somutlaşmış fanteziler, psikososyal olarak paylaşılan oyun alanı ve Oedipus efsanesi. Tüm bu temalar bize diğer alanı, yani en mahrem sahne olan rüyayı hatırlatır. Rüyaların söze dökülmesinden ve analizinden bugün kadar ölçülemeyecek kadar çok şey öğrendik ve ne var ki burada yaptığımız psikososyal değerlendirmede onu pas geçmek zorundayız. Yine de bunun bir istisnası söz konusudur. Bu zamana kadar taşıdığı 'gizil' içerik bakımından incelenen rüyanın, işlev biçimlerinin ve işlev örüntülerinin kullanılışına dair sunduğu 'açık içerik' de oldukça bilgilendirici olabilir (Erikson 1977).

Bu noktaya kadar, psikososyal gelişimin içerdiği işlev biçimleri, işlev örüntüleri, ritüelleştirmeler ve oyun gibi temel unsurların çocukluk boyunca nasıl sıralandığının taslağını çizmiş oldum. Şimdi, pregenital gelişime içgüdüsel enerjinin yaptığı oldukça özgün katkıları atfeden psikoseksüel kurama bir kez daha dönmem gerekiyor.

Psikoseksüel kuram, pregenital gelişimin amacını her iki cinsiyetin genital gücünün karşılıklılığı olarak tanımlar. Yetişkinin gerek olgunlaşması gerekse nevroza yakalanmaması büyük ölçüde bu konudaki başarıya bağlıdır. Ancak bu libido 'her ne ise', onun psikososyal gelişime dönüşme şekilleri, daha önce gördüğümüz gibi, yetişkinlerin

kuşaksal meselelerle adanmış, hatta zaman zaman tutkulu ve kararlı olabilen etkileşimi olmaksızın başarılı olamaz. Dolayısıyla, bütünüyle tamamlanmış bir psikoseksüel kuramın mantığı, üremeye ve çoluk çocukla üretken bir etkileşime girmeye yönelik bir miktar içgüdüsel dürtünün insan doğasında var olduğunu varsayar; bu, yetişkin hayvanların yavrulama ve yavrularını koruma sezgisine karşılık gelir (Benedek, 1959). Bu nedenle, Tablo 1'deki A sütununu tamamlarken *üretkenliğe* yönelik psikososyal evrenin (B sütunu) içgüdüsel yönünü temsil eden bir üreme evresini (parantez içerisinde gösterilen) ekledik.

Ben bunu, 1979'da New York'ta düzenlenen Uluslararası Psikanaliz Kongresi'ndeki konuşmamda ileri sürdüğümde (Erikson, 1980 [c]), söz konusu temanın evrenselliğini, *Oedipus Rex*[67]'in klasik formunda kralın -hiçbir şekilde- sadece genital bir suçla itham edilmediğine işaret ederek göstermeye çalıştım. Oedipus'un 'bizzat kendisinin ekilmiş olduğu tarlayı sürdüğü' söylenir (Knox, 1957). Bunun sonucu olarak da bütün araziler verimsizleşmiş ve kadınlar kısırlaşmıştır.

Doğum kontrolünün evrensel olmak zorunda olduğu bir zamanda, psikoseksüelliğin üremeye yönelik yönünü vurgulamanın size etik dışı olmasa bile oldukça çelişkili görünebileceğini kabul ediyorum. Ama yine de psikoseksüel ekolojideki radikal değişimlerin olası riskleri konusunda uyarıda bulunmak -Viktorya döneminde olduğu gibi- psikanalizin görevidir ve gelecekte de görevi olmaya devam edecektir. Böylece, bu değişimlerin etkileri klinik çalışmalarda ve bunların ötesine geçen başka alanlarda da kabul görebilir. Örneğin, günümüzdeki bazı hastalarda

67 *Sofokles tarafından yazılan Yunan tregedyasının Latince ismi. Kral Oedipus olarak çevrilir. –ç.n.*

gözlemlenen 'kendiyle' aşırı meşgul olma hâlleri, pekâlâ üreme arzusunun bastırılmasına ve bunun sonucunda ortaya çıkan kayıp hissinin yadsınmasına bağlanabilir. Ama şüphesiz, patojenik bastırmaya her zaman bir alternatif vardır. Bu, *yüceltme* (süblimasyon) olarak adlandırılır ve libidinal enerjileri psikososyal bağlamlarda kullanma anlamına gelir. 'Biyolojik' olarak kendilerinin olmayan çocuklara -ister evlat edinerek, ister eğitimlerine destek vererek, ister dünyanın 'gelişmekte' olan bölgelerine yardım eli uzatarak olsun– 'bakmak' isteyen yetişkinleri bir düşünün. Bu yetişkinlerin sayısı günümüzde giderek artmaktadır. *Üretkenlik, verimlilik* ve *yaratıcılığı* kuşakların hizmetinde olacak şekilde bir üst seviyeye taşımayı daima teşvik eder.

3.
PSİKOSOSYAL GELİŞİMDE TEMEL EVRELER

KULLANILAN TERİMLER VE TABLOLAR HAKKINDA

İnsan hayatı boyunca süregelen bir dizi psikososyal süreci yeniden ifade etmeye çalışmak, daha önce Joan Erikson ve benim o süreçlerle ilişkilendirdiğimiz terimlerin bütün sorumluluğunu üstlenmek anlamına geliyor. *Umut, bağlılık* ve *içtenlikli ilgi* gibi varsayımsal kavramlardan bahsediyorum. Biz bunların yaşamdaki *sintonik* ve *distonik*[68] eğilimlerin üç kritik gelişimsel evredeki mücadelelerinden doğan güçlü psikososyal özelliklerden olduklarını söylüyoruz: Umut, bebeklikte yaşanan *temel güven–temel güvensizlik* antitezinden; bağlılık, ergenlik döneminde yaşanan *kimlik–kimlik karmaşası* antitezinden, içtenlikli ilgi de yetişkinlik dönemindeki *üretkenlik–yalnızca kendi ihtiyacına odaklılık* an-

68 *İngilizcede 'dystonic' olarak geçen bu ifadenin de tam bir Türkçe karşılığı yoktur. Sintonik ile zıt anlamlıdır. Karşılayabilecek en yakın ifade, daha sığ da olsa 'olumsuz' kelimesidir. –ç.n.*

titezinden kaynağını alır. Burada sözünü ettiğimiz tüm bu kavramlar, uzun vadede genç bir insanın kuşaksal döngüye girme, bir yetişkininse bu döngüyü tamamlama 'yeterliliğine ulaşması'nı sağlayan temel özellikleri temsil ederler.

Bu terimlerle ilgili daha genel bir bakış açısı için, kuramsal üstat David Rapaport'tan alıntılar yapacağım. Rapaport, bana ego psikolojisi alanında sağlam bir yer edindirme çabasıyla, okuyucularını şöyle uyarmıştı: "Erikson'un kuramı (Freud'un çoğu kuramında da olduğu gibi), sistematik ayrım yapmaksızın olgusal, özellikle de klinik psikanalitik-psikososyal önermeler üzerinde epeyce durur. Buna bağlı olarak da, kuramında bahsettiği terimlerin kavramsal statüsü henüz açık ve net değildir" (Erikson, 1959). Bu cümleyi okuyanlar onun neden bahsettiğini anlayacaklardır. Ancak ritüelleşmenin, gelişmekte olan egolar ve onların yaşadıkları toplumun etosu arasındaki bağlardan biri olduğu önermesini kabul ettiğimizde, şu an dünyada yaşayan bütün diller de ritüelleşmenin en harika örnekleri olarak değerlendirilmelidirler. Çünkü diller, hem evrensel olarak insani hem de kültürel açıdan özgün olan şeyleri, ritüelleşmiş etkileşim yoluyla aktardıkları değerlerle ifade ederler. Bu nedenle, insanın güçlü özellikleri olgusuna daha yakından bakmaya kalkıştığımızda, yaşayan dillerde günlük hayatta kullanılan ve nesiller boyu kullanıldıkça da olgunlaşan kelimeler, bir söylem temeli oluşturmamıza yarayacaktır.

Bu konuya biraz daha yakından bakalım. Gelişimsel bakış açısı bizi *umut, bağlılık* ve *içtenlikli ilgi* kavramlarından bebeklik, gençlik ve yetişkinlik gibi stratejik dönemlerden kaynaklanan güçlü özellikler ya da ego nitelikleri olarak söz etmeye sevk eder. Bu kavramların *umut, inanç* ve *hayırseverlik* gibi temel inançsal değerlere de karşılık ge-

liyor olması bizi şaşırtmamalıdır (öte yandan bunu ilk fark ettiğimizde şaşkınlık yaşamış olduğumuzu da söylemeliyim). Viyana Okulu'ndan gelen şüpheci okurlar, o meşhur Avusturya imparatorunu muhakkak hatırlayacaklardır. İmparatordan barok mimariye sahip çok gösterişli bir anıtı teftiş etmesi istendiğinde, otoriter bir ses tonuyla şöyle demişti: "Sol alt köşede biraz daha fazla inanç, umut ve yardımseverliğe ihtiyacınız var!" Kendini kanıtlamış bu tür geleneksel değerler, yüksek spiritüel amaçlara atıfta bulunurlar. Ama bunu yaparken de insanın güçlü yönlerinin gelişimsel esaslarına ilişkin birtakım bağlantılar da taşıyor olmalılardır. Böylesi benzerliklerin farklı gelenek ve dillere yansımalarını görmek bizim için çok öğretici olabilir.

Kuşaksal döngü üzerine yapacağım konuşma için Sudhir Kakar'a[69] 'içtenlikli ilgi' (İngilizcede care) kavramının Hindu terminolojisindeki karşılığını sordum. Bana bu kavramı karşılayan tek bir kelime olmadığını ancak yetişkin insanların çocuklarına karşı vazifelerini *Dama* (sınır koyma), *Dana* (fedakârlık) ve *Daya* (şefkat) denen üç kavramın tanımladığını söyledi. Bu üç kelimenin, gündelik dilimize (İngilizceye), içerdiği anlamları aşağı yukarı karşılayacak ifadelerle çevrildiğini söyleyebilirim: 'To be careful' (dikkatli, ölçülü veya tedbirli olmak), 'to take care of' (ilgilenmek, bakımını üstlenmek, özen göstermek), 'to care for' (sevmek, ilgilenmek, önemsemek) (Erikson 1980).

Bu noktada, epigenetik bakış açısıyla tanımlanmış olan gelişimsel basamakların dönemlere göre sıralanışlarını hatırlamak faydalı olabilir. Tablo 2, bunu görselleştirmiştir. Gelişimsel evrelerle ilgili tartışmalara alışılagelmiş bir şekilde hep 'en baştan' yani ilk evreden başlanır. Oysa ben,

69 *1938 doğumlu Hint psikanalist. Kültürel psikoloji ve din psikolojisi alanlarında yazıları vardır. –ç.n.*

Tablo 2

Yaşlılık VIII				
Yetişkinlik VII				
Genç Yetişkinlik VI				
Ergenlik V				
Okul Çağı IV				Azim Yetersizlik ETKİNLİK
Oyun Çağı III			İnisiyatif Suçluluk AMAÇ	
Erken Çocukluk II		Özerklik Utanç ve Şüphe İRADE		
Bebeklik I	Temel Güven Temel Güvensizlik UMUT			
	1	2	3	4

			İçsel Bütünlük Umutsuzluk ve Bıkkınlık ERDEM
		Üretkenlik Durağanlık İÇTENLİKLİ İLGİ	
	Yakınlık kurma Soyutlanma SEVGİ		
Kimlik Kimlik karmaşası BAĞLILIK			

bunun tersine, meseleye sondan başa doğru yaklaşmak, yetişkinliğin en ileri evresinden başlayarak ilerlemek istiyorum. Bu nedenle, insanın bu seviyeye nasıl geldiğini gösteren tabloya bir kere daha bakıp bilgimizi tazelemek bana daha önemli görünüyor. Başlıca gelişimsel basamaklar arasında sıkı bir bağlantı vardır. İnsanı güçlü kılan özelliklerin listesi oluşturulmaya kalkışıldığında, *umut* ve *bağlılık* arasına *irade, amaç* ve *yetkinlik* basamaklarını yerleştirdiğimiz görülecektir. *Bağlılık* ile *içtenlikli ilgi* arasında ise *sevgi* basamağının olduğunu varsayıyoruz. Hatta biz, içtenlikli ilginin ötesinde *bilgelik* dediğimiz bir erdemin olduğunu da iddia ediyoruz. Ancak tabloya dikey açıdan baktığımızda, her bir basamağın (bilgelik de dâhil) ondan önceki tüm basamaklar üzerinde temellendiği çok açık şekilde görülür. Yatay düzlemden bakıldığındaysa bu erdemlerin her birinin gelişimsel olarak olgunlaşmasının (ve içinden çıktığı psikososyal krizlerin), gerek altında kalan ve zaten olgunluğa ermiş olan gerekse de daha yukarda kalan ve hâlen gelişmekte olan aşamalara yeni anlamlar yüklediği anlaşılır. Bu noktayı ne kadar sık vurgularsak o kadar iyi.

Öte yandan, pekâlâ birisi çıkıp da *epigenetik* ilkeyi, *psikososyal* olguların genel sistematiğini göstermekte neden bu kadar işe yarar bulduğumuzu sorabilir. Bu, bedensel bir sürece sosyal bir süreci düzenlemede fazla belirleyici bir güç atfetmek anlamına gelmez mi? Bu sorulara verilecek cevap, yaşamın tüm evrelerinin bedensel süreçlerle 'ilintili olduğu' olmalıdır. Bu evreler, kişilik gelişiminin psişik süreçlerine ve toplumsal sürecin etik gücüne bağlı kalsalar da bu durum değişmez.

Bu basamaklı yapının epigenetik doğasının, kullanılan bütün terimlerin belirli bir dilsel bütünlük taşımasına sebep olması beklenebilir. Gerçekten de *umut*, *bağlılık* ve

içtenlikli ilgi gibi ifadeler, gelişimsel anlamlarını doğrulayan içsel bir mantığa sahiplerdir. *Umut*, 'beklemekte olan arzu'dur. Bu ifade, sağlam beklentiler uyandıran deneyimlerinden geçen üstü kapalı ve içgüdüsel bir kararlılık anlamıyla uyumludur. Üstelik umudun nasıl oluştuğu yönündeki tasarımımızla da örtüşür. Bu tasarımı hatırlayalım: İnsanda ilk gelişen temel güçlü yön olan ve ego gelişiminin de kökenini oluşturan umut, ilk gelişimsel karşıtlık olan *temel güven-temel güvensizlik* antitezinden doğar. Şimdi de umut kelimesinin dilsel çağrışımlarına ve yan anlamlarına bir göz atalım. Umut kelimesinin İngilizce karşılığı olan 'hope', atlamak ya da sıçramak anlamına gelen İngilizcedeki 'hop' kelimesiyle ilintilidir. Platon'un oyunbazlık olgusunun yavru hayvanların sıçrayışlarını modellediğine yönelik görüşünden de daima faydalanmışızdır. Her hâlükârda umut, daha iyiye doğru bir gelişme arzusunu içerir; insan bunu bazen hayaller kurarak, bazen de arzulanan hedefe yönelik birtakım küçük eylemlerde bulunarak yapar. Böylesi bir cürette bulunmak için de ancak temel bir güven hissine sahip olmak gerekir. Bu güven, hem sözcük hem de mecazi anlamıyla, annenin sunacağı içtenlikli ilgisiyle beslenir. Dahası temel güven, toptan bir çaresizliğin eşlik ettiği sıkıntı hissi onu tehlikeye soktuğu zaman da ustaca sunulan bir teselliyle yeniden inşa edilmelidir. Bu durum, Almanca'da *'Trost'* sözcüğüyle ifade bulur. Buna paralel olarak, *içtenlikli ilgi* de kendisini, acizliği içinde çaresizlik sinyalleri yayan kişinin 'üzerine titreme' ve onu 'okşama'ya yönelik içgüdüsel itki şeklinde gösterir. Biz *bağlılık* (fidelity, fidelite, fedelta) olarak adlandırdığımız güçlü yönün çocukluk ve yetişkinlik arasındaki ergenlik döneminde ortaya çıktığını öne sürüyoruz. Bu, yalnızca güvenme (ve kendine güvenme) kapasitesinin

daha yüksek bir seviyede güncellenmesi değildir. Aynı zamanda kişinin güvenilir olma iddiasında bulunması ve herhangi bir ideolojik amaca sadakatle bağlanması (Almanca'daki *Treue*) anlamına da gelir. Ne var ki, içselleştirilmiş bağlılığın eksikliği, her şeyden kaçınma veya her şeye karşı gelme gibi her alana nüfuz eden semptomatik tutumların ortaya çıkmasına yol açar; hatta bu özellikler taşıyan gruplara ve/veya ülkülere iman edercesine bağlanma şeklini alabilir. Bu nedenle, güven ve bağlılık hem kelime anlamı olarak hem de epigenetik açıdan ilintilidir. Oldukça hasta olan genç bireylerin ergenlik dönemlerinde gözlemlediğimiz olgu bu bağlantıyı destekler niteliktedir. Bu gençlerin, yarı-istemli bir biçimde en erken gelişimsel seviyeye geriledikleri görülür. Böylece onlar, erken dönemdeki umudun birtakım temel bileşenlerini -şayet toptan kaybetmemişlerse- yeniden kazanıp ileriye doğru bir kez daha sıçrama yapabileceklerdir.

Sadakat, umut ve yardımseverlik gibi evrensel değerler üzerinden gelişimsel bir mantığa dikkat çekmek, bu değerleri infantil köklerine indirgemek anlamına gelmez. Aksine, bu bizi insanda oluşmakta olan güçlü yönlerin etrafının yapısal olarak nasıl adım adım sarıldıklarını dikkate almaya zorlar. Bunu yapan, gerek iyileşmeye yönelik sezgilerimizi süregelen bir şekilde gerektiren kırılganlıklarımız gerekse de evrensel inanç sistemleri veya ideolojilerin kurtarıcı değerlerinin ortaya çıkmasına neden olan insan doğasındaki temel kötülüklerdir.

Tüm bu ön hazırlıklardan cesaret alarak artık psikososyal evreleri anlatabiliriz. Daha önce de söylediğim gibi, bu sefer -tablomuzun en üst satırına karşılık gelen- son evre ile başlayacağım. Bu seçimim, yalnızca metodolojik bir sıradışılık yapmayı değil, aynı zamanda tablonun sunum

mantığını güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, tabloyu -dikey veya yatay- her bir satırın diğerleriyle gelişimsel anlamda ilintili olduğunu düşünerek okumak gerekmektedir. Bu ilinti, önceki bir durumla ya da sonraki bir sonuçla ilgili, gösterilmesi gereken bir ilişkiye işaret edebilir. Ve görünen o ki bu, günümüzde herhangi bir gelişimsel evreye dair farklı bir ilgi ve dikkat isteyen yeni bir olgu söz konusu olduğunda da yapılabilmelidir.

SON EVRE

Biz, yaşlılık çağının ağır basan antitezini ve yaşanan son krizin temasını *içsel bütünlüğe* karşı *umutsuzluk* kavramlarıyla ifade ettik. Burada, tablodaki en üst satırdan bahsediyoruz. Bize verilen ömrün -zaman ve nitelik olarak öngörülemeyen- en son noktasına işaret eden satırdan. Dolayısıyla da, distonik unsur olan umutsuzluğun bu dönemde baskın olması, bize daha olası görünebilir. Ancak öyle görünüyor ki, içsel bütünlük adına *bilgelik* dediğimiz özgün bir gereksinim içermektedir. Bilgeliğe, son antitezden doğan olgunlaşmanın sonucunda ortaya çıkan güçlü yön diyebiliriz. Bu bizim 'ölüm gerçeği karşısında geliştirdiğimiz hayata yönelik bir çeşit bilgili ve mesafeli ilgi' diye tanımladığımız şeydir. Böylesi bir ifadeye, gerek atasözlerinde gerekse günlük ve somut konulara yönelik basit göndermelerde rastlarız. Ne var ki, az çok aşikâr olan *kibirlilik* bilgeliğin karşısında yer alan özelliktir. Bu, önce tam olma hissiyle başlayıp kafa karışıklığıyla devam ederek, sonunda çaresizliğe varan hislere karşı geliştirilen bir tepkidir. Bu tarif, kişinin kendi deneyimini tanımladığı gibi başkalarını nasıl gördüğünü de anlatır.

Böylesi nihai çelişkilere bir anlam vermeye çalışmadan önce, gelişimin bütününün, özellikle de tüm gelişimsel kuramların tarihsel göreceliği konusuna tekrar kafa yorabiliriz. Örneğin, bu son evreyi ele alalım. Biz bu evreye ilişkin görüşlerimizi 'orta yaşlar'ımızdayken formüle ettik. O zamanlar kendimizi sahiden yaşlanmış olarak hayal etmeye de kesinlikle niyetimiz (veya kapasitemiz) yoktu. Bu sadece birkaç on yıl önceydi ve o döneme hâkim olan yaşlılık çağı imajı şimdikinden tamamen farklıydı. O zamanlar hâlen 'yaşlılar'dan bahsedebiliyorduk. Bundan, gelişimsel süreçlerine uygun şekilde -sessizce- yaşayan az sayıda bilge kadın ve erkek anlaşılırdı. Uzun süre hayatta kalmanın tanrısal bir lütuf ve az sayıdaki insan için özel bir yükümlülük olarak görüldüğü kültürlerde yaşayan bu kişiler, nasıl onurlu bir şekilde ölüneceğini de bilirlerdi. Ama bu bakış açısı, günümüzün sayıları hızla artan ve oldukça sağlıklı sayılabilecek durumda olan kalabalık bir 'yaşlılar sınıfı' için de geçerli olabilir mi? Kafamızdaki yaşlılık algısı, kendi yaşam süremizde, halkın nükteli anlatıları ve bilgeliklerinde varlığını sürdüren damıtılmış tecrübelere dayanarak oluşmuştur. Peki, tarihsel değişimler bizi bir zamanlar edinmiş olduğumuz bu algıdan vazgeçirmeli mi?

Hiç şüphesiz, yaşlılık çağının rolü yeniden düşünülmeli ve yeniden incelenmelidir. Burada bu amaca ancak tablomuzu yeniden gözden geçirerek katkıda bulunabiliriz. O zaman tekrar tabloya dönelim: Yaşlılık çağının tablodaki yeri neresidir? Kronolojik olarak sağ üst köşede yer alan bu evrenin son distonik unsurunun *umutsuzluk* olduğunu söylemiştik; sol alt köşeye göz attığımızdaysa oradaki ilk sintonik unsurun *umut* olduğunu anımsarız. Bu ilişki -en azından- İspanyolcadaki 'esperanza' ve 'desesperanza'

karşıtlığında görülebilir. Gerçekten de hangi dilde olursa olsun, umut, onsuz hayatın başlayamayacağı ve anlamlı bir şekilde sona eremeyeceği 'ben'-liğin ('I'-ness) en temel niteliğini ifade eder. Tablonun sol üst köşesindeki boş kareye çıktığımızda, orada umudun mümkün olan son hâlini ifade eden bir kelimeye ihtiyaç olduğunu fark ederiz; biraz düşününce *inanç* sözcüğü kendiliğinden ortaya çıkar.

Eğer sonunda yaşam döngüsü başlangıcına geri dönerse, umutlu olmanın, insani özelliklerin en çocuksu hâli olduğunu doğrulayan birtakım şeylerin hâlâ gerek olgunlaşmış ve ayakları yere basar hâle gelmiş (gerçekçi) umudun gerekse çeşitli inançların içinde barındığı görülür (tabii eğer dönüp de tamamen çocuklaşmamışsanız). Gerçekten de yaşamın son etabı ilki için son derece önemli olabilecek gibi görünüyor. Ayakta kalabilen kültürlerde, çocukların yaşlı insanlarla ilişki içine sokuldukları görülür. Bu yolla onların başkalarını da düşünen bireyler olmalarını sağlamak hedeflenir. Biz de bu ilişkinin, yaşlılığın hemen herkesin yaşayacağı ve dolayısıyla da öngörüler ışığında planlanması gereken bir deneyim olacağı bir gelecekte ne hâle geleceği ve gelmesi gerektiği üzerine kafa yorabiliriz. Dolayısıyla, ortalama insan ömrünün uzaması gibi tarihsel bir değişiklik, bu yeni duruma uygun ritüelleştirmelerin oluşturulması gerektiğine işaret eder. Böylesi yeniden yapılanmalar, başlangıç ve son arasında anlamlı bir ilişki kurmayı sağlamalıdır. Üstelik yaşama ilişkin bir muhasebe yapmayı ve belki de ölümlülük gerçeğine daha aktif bir şekilde hazırlanmayı da desteklemelidir. Gerek *bilgelik* gerekse *umutsuzluk* kelimeleri, tüm bu sözünü ettiklerimizi karşılayabilecek geçerli ifadelerdir.

Bir kez daha sağ üst köşeye gidip çapraz hattı takip ederek bir adım geriye döndüğümüzde, yaşlılık çağından

bir önceki evre olan *üretkenlik* evresi tekrar karşımıza çıkar. Ancak epigenetik bir şemada, 'sonra' kelimesinin bir önceki unsurun tamamen kayboluşu değil, yalnızca onun bir ileri versiyonu anlamına gelmesi gerektiğini söylemiştik. Gerçekten de yaşlı insanlar *kapsamlı*-üretken[70] bir işlev sürdürebilirler. Bunu yapmalılar da. Hepimiz biliyoruz ki, bireylerin farklı coğrafyalarda yaşamaları sonucunda aile hayatı günümüzde sekteye uğramaktadır. Bu durumun, ileri yaşlarda gerçekten canlı kalabilmek için gerekli olan minimum hayati katılımın eksikliğinde şüphesiz payı vardır. Öyle görünüyor ki, yaşlı insanları psikoterapiye getiren açık belirtilerin arkasında saklı olan nostaljik tema, çoğu zaman bu hayati katılımın eksikliğidir. Bu kişilerin yaşadıkları umutsuzluğun çoğu aslında devam eden durağanlık (hareketsizlik, işe yaramazlık) hissidir. Bu durumun, bazı yaşlı insanları terapilerini uzatma gayretine sürükleyebileceği söylenmektedir (King, 1980). Bu yeni belirti, önceki evrelere gerileme hâliyle kolayca karıştırılmaktadır. Bu, özellikle de, yaşlıların yalnızca zamanlarının tükenmesi ve alanlarının daralmasına yönelik değil; *-tablodaki en üst çizgiyi soldan sağa izlediğimizde görüleceği üzere-* özerkliklerinin zayıflaması, inisiyatiflerinin kaybolması, karşı cinsle yakınlık kurma durumunun -ve buna bağlı olarak cinselliklerinin- geride kalması ve üretkenliklerinin artık önemini yitirmiş olmasının yasını tuttuklarında olur. Teğet geçilen kişisel potansiyellerden veya gerçekten de fazla kısıtlayıcı bir kimliğe sarılıp yaşamış olmaktan söz etmiyorum bile. Daha önce söylediğimiz gibi, tüm bun-

70 *Yazar 'grand-generative' ifadesini kullanmıştır. Bu kelime, içerdiği 'grand' ifadesiyle yaşlılıktaki rollerden olan büyükanne veya büyükbabalığa atıfta bulunuyor olabilir. Bu rollerin İngilizcedeki ifadeleri de 'grand' kelimesini içerir (grandparent). –ç.n.*

lar belki de "Gelişimin hizmetinde olan bir gerilemedir" (Blos, 1967). Yani -kelimenin tam anlamıyla- *yaşa mahsus bir çatışma* için çözüm arayışıdır.

Bu sorulara son bölümde tekrar döneceğiz. Yeri gelmişken, geçmişin tüm niteliklerinin yaşlılık çağında yeni değerler kazandığını ve bu yeni değerlerin -ister sağlıklı ister patolojik olsunlar- sadece öncülleri çerçevesinde değil, kendi başlarına da inceleyebileceklerinin altını çizelim. Daha varoluşsal bir ifadeyle; birinin, hayatın son evresinde nevrotik *anksiyeteye* tutulma olasılığının göreceli olarak az olması, onun ölüm-kalım *korkusundan* kurtulmuş olduğu anlamına gelmez. Olabilecek en iyi şekilde tanımlanmış psikososyal *kimlik*, varoluşsal 'ben'i önceden belirleyemediği gibi; çocuksu *suçluluğun* en geniş yorumlanışı da, her kişinin kendine özgü bir şekilde deneyimlediği *kötülük* algısını ortadan kaldırmaz. Kısacası, daha iyi işleyen ego, farkında olan 'ben'i devredışı bırakmaz. Ve sosyal etos da, tarih boyunca dinî ve siyasi ideolojiler tarafından geleceği görürcesine tasavvur edilen bu nihai bakış açılarındaki sorumluluğunu sürdürmek zorundadır.

Ulaştığımız psikososyal tespitleri gözden geçirmeye devam edelim. Eğer bilgeliğin karşıtı kibirlilik ise bu (bütün karşıtduygularda olduğu gibi), bir noktaya kadar gerek insan zaafiyetine gerekse ahlak bozukluğunun ve hilekârlığın sürekli tekrarına karşı ortaya çıkan, doğal ve gerekli bir tepki olarak kabul edilmelidir. Aslında kibirlilik, ancak dolaylı yıkıcılık ve kişinin kendisini örtük bir şekilde hor görmesi söz konusu olduğunda bütünüyle yadsınır.

Yaşlılık çağındaki yaşam tarzına yerleştirilmiş olan son ritüelleştirme şekli nedir? Ben onun *felsefi*[71] bir nitelik taşı-

71 *Yazar, bu ifadenin İngilizcesini yazarken kelimeyi oluşturan parçalar arasına tire koymayı tercih etmiştir: Philo-sophical. –ç.n.*

dığını düşünüyorum. Felsefe, bedeni ve zihni birbirinden ayrı tutarken istikrar ve anlam bütünlüğünü sürdürür. Aynı zamanda, bilgeliğin içinde kalıcı bir umudu da barındırabilir. Buna karşılık gelen törecilik tehlikesiyse *dogmatizmdir*. Kompülsif (zorlantılı) özellikler içeren sahte bir içsel bütünlük olan dogmatizm, aşırı boyutta bir güce bağlandığında ezici bir tutuculuğa dönüşebilir.

Peki, psikoseksüel durum (erken gelen) yaşlılık döneminde nasıl bir hâl alır? Cevabın, *duyusal işlev biçimlerinin genellenmesi* olduğunu düşünüyorum. Bu genellenme, parça işlevleri kısmen zayıflasa ve genital enerji azalsa bile zenginleştirilmiş bir bedensel ve zihinsel deneyimi beslemeye devam edebilir. (*Libido kuramına böylesi bir eklemleme yapmak, elbette ki üzerinde tartışılması gereken bir konudur; dolayısıyla Tablo 1'de parantez içine alınmıştır.*)

Evet, şimdi son evrenin baskın sintonik özelliği olduğunu iddia ettiğimiz *içsel bütünlük* mevzusuna geri dönelim. Bu ifade, en basit anlamıyla *tutarlılık* ve *bütünlüğe* gönderme yapar. İçsel bütünlük, üç düzenleyici süreçte birden *bağlantıların kaybolması* gibi ölümcül denebilecek durumlar karşısında da şüphesiz ciddi bir risk altında kalır. Şöyle ki, beden açısından bakıldığında; dokuları, kan dolaşımı sağlayan damarları ve kas sistemini birleştiren etkileşimler giderek zayıflamaya başlar. Psişik açıdansa geçmiş ve güncel yaşantıların hafızada bütünlüklü bir şekilde yer tutması yavaş yavaş azalır. Etosa bakacak olursak da, üretkenliğe yönelik etkileşimde bir işlev üstlenme konumu, aniden ve neredeyse tamamen kaybedilme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Burada ihtiyaç duyulan şey, her şeyi bir arada tutma eğilimi olan *bütünleyiciliktir*[72]. Gerçekten de ileri yaşlara gelindiğinde geçmişin efsaneleştirilmesi hâlinin söz

72 *İngilizcede 'integrality'. –ç.n.*

konusu olduğunu kabul etmek zorundayız. Birey bunu, pusuda bekleyen umutsuzlukla baş etmek için sahte bir içsel bütünlük geliştirerek yapar (bu tip bir savunmanın kullanımı, elbette ki tablodaki tüm sintonik nitelikler için söz konusu olabilir). Ancak her hâlükârda, insanoğlunun potansiyel kapasitesinin, az çok aktif bir şekilde, geçmişteki bütünleştirici deneyimlerin uygun şartlar altında meyve vermesine izin vermesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu nedenle tablomuz, içsel bütünlüğün sağ üst köşeye doğru derece derece artışını içermektedir.

Burada, içsel bütünlüğü ilk kez formüle ederken izlediğimiz yola tekrar bakmama izin verin. Eğer yaşlılar belli açılardan tekrar çocuk gibi oluyorlarsa, o vakit sorulacak soru bu geriye 'dönüşün' bilgeliğin çocuksu alıcılıkla harmanlandığı bir durum mu[73] yoksa çocuksulaşma hâli mi[74] olduğudur. (Yaşlılar ya çok çabuk yaşlanır, hatta yaşlanmayı isteyebilir ya da çok uzun zaman genç kalabilir veya kalmayı isteyebilirler.) Burada birleştirici rolü ancak içsel bir bütünlük algısı oynayabilir. Ne var ki, içsel bütünlük derken yalnızca nadir bulunan bir kişilik özelliğini kastedemeyiz. Burada sözü edilen, hepsinden önemlisi, insan yaşamını bütünleme yollarını kavrayabilen kişileri anlama veya 'duyma'ya yönelik ortak bir yatkınlıktır. Mevzu, geride kalmış zamanların ve heveslerin paylaşıldığı bir yoldaşlıktır; bu çerçevede, edinilmiş ufak tefek tecrübeler ve onlardan elde edilen çıkarımlar dile getirilir. Ayrıca, yaşamın en önemli yönlerini paylaşmak üzere oyun arkadaşlığı yaptığımız 'ötekilere' duyulan farklı ve sonsuz sevgi de ortaya çıkar. Bireysel yaşam, tek bir hayat döngüsünün tarihin herhangi bir dönemine tesadüf etmesidir.

73 *İngilizcede 'childlikeness'. –ç.n.*

74 *İngilizcede 'childishness' –ç.n*

İnsanlığın içsel bütünlüğüyse her birimizin kendimize özgü içsel bütünlük yorumumuzla ya çökecek ya da ayakta kalacaktır.

KUŞAKLARARASI BAĞ: YETİŞKİNLİK

Oluşturduğum içerik el verdiği ölçüde yaşam döngüsünün son sürecini tekrar gözden geçirmiş olduk. Şu anda *-iki* yaşam evresini birbiriyle ilişkilendirecek olan- 'kritik' bir evrenin ve kuşaklararası döngünün ayrıntılarına bir an önce girmek için güçlü bir istek duyuyorum. Bu güçlü aciliyet hissi, ölmekte olan yaşlı bir adamla ilgili şu öykü üzerinden belki daha iyi anlaşılabilir: Yaşlı adam ölüm döşeğinde gözleri kapalı bir şekilde yatarken, başucunda duran karısı ona hayırlı Şabat dilemek üzere orada bulunan tüm aile fertlerinin isimlerini teker teker adamın kulağına fısıldamaktadır. Yaşlı adam birdenbire yattığı yerden doğrulup "Peki *kim*," diye sorar "dükkânda kim duruyor?" İşte bu tepki, Hinduların 'hayat gailesi' diye adlandırdıkları yetişkinlik ruhunu çok güzel ifade eder.

Biz yetişkinliği, *yetişkinlik* ve *erken yetişkinlik* olarak iki alt evreye ayırıyoruz. Bunu yaparken de, ergenlik ile yaşlılık arasında kalan olası tüm süreçleri bütünüyle kapsama iddiasında değiliz. Bu alanda çalışan başka kişilerin ortaya attıkları alternatif alt evre tanımlarını da memnunlukla karşılıyoruz. Yine de, bu çalışmanın kapsamında, oluşturduğumuz şemanın genel mantığını iletmek amacıyla kendi tasarımımız üzerinden ilerlemeyi uygun buluyoruz. Evreleri sondan başa doğru gözden geçirdiğimizi hatırlayalım. Herhangi bir evrenin, her şeyden önce, onu -zamansal olarak- takip eden ve bizim tarifini önce-

den yaptığımız evreler için gelişimsel olarak vazgeçilmez olduğunu ispat etmesi gerekir. Her evreye özgü yaş aralığı iki zamanlamayla karakterizedir. Tüm gerekli şartlar oluştuğunda evreyi başlatan ilk an, gelişimsel bir niteliğin görece baskın bir hâle *gelebildiği* ve anlamlı bir krize *dönüşebildiğinde* ortaya çıkar. Evrenin sonunu belirleyen zamanlama ise söz konusu niteliğin baskınlığını bir sonraki niteliğe devretme *mecburiyetiyle* belirlenir. Bu devrediş, gelişimin bütünlüğünün sağlanmasına hizmet eder. Bu ardıllık içinde oldukça geniş zaman aralıkları söz konusu olabilse de, süreçlerin *birbirlerini izleyiş sırası* daima önceden belirlendiği gibi kalır.

Yetişkinliğe (yedinci evremiz) atfettiğimiz kritik antitez, *üretkenlik* ile *yalnızca kendi ihtiyacına odaklılık ve durağanlık* arasındaki karşıtlıktır. Üretkenlik; üreme, verimlilik ve yaratıcılığı, dolayısıyla da gerek yeni nesiller gerekse yeni ürünler ve fikirler üretmeyi kapsar. Bunun içinde, kişinin kimliğini oluşturan bileşenleri daha da zenginleştirmek şeklinde ortaya çıkan kendine dönük bir üretkenlik de vardır. Buna karşılık, en üretken ve yaratıcı olanlarımıza bile asla yabancı gelmeyen bir durağanlık algısı da söz konusudur. Bu algı, üretkenlikle ilgili meselelere artık aktif olarak katılmayanları bütünüyle ele geçirebilir. Bu antitezden doğan yeni 'erdem' içtenlikli ilgidir. İçtenlikli ilgi, kişinin *önemsemeyi* öğrendiği insanlar, fikirler ve kazanımlarla *ilgilenmesine*, onlara *özen göstermesine* yönelik giderek artan yükümlülüğünü ifade eder. Bebeklikten genç yetişkinliğe ilerlerken, ilgili gelişim süreçlerinden kaynağını alan bütün güçlü yönlerin (kronolojik sırayla; umut ve irade, amaç ve beceri, bağlılık ve sevgi), biraz yakından incelendiklerinde, kuşaklararası aktarım yoluyla bir sonraki kuşağı güçlendirmede kritik rol oynadıkları anlaşılır.

Bu nedenle, bu güçlü yönler gerçekten de insan yaşamının 'erzak deposu'nu oluştururlar.

Vaktiyle şöyle bir soru sormuştuk: Üreme, genitaliğin yalnızca bir yan ürünü olmaktan daha fazlası değil midir? (1980[c]). Her cinsel birleşme, üremeye yönelik işlevi olan organları uyarır, harekete geçirir ve prensipte döllenme ile sonuçlanabilir. Bu nedenle, üremeye yönelik psikobiyolojik bir ihtiyacın varlığı yadsınamaz görünüyor. Genç yetişkinler, birleşen beden ve zihinlerinde birbirlerini bulmak için kendilerini diğerine bütünüyle verme kapasitesine (*yakınlık kurmaya* karşı *soyutlanmanın* olduğu bir önceki evrede kazanılan) sahiplerdir. Bu kapasite, ortak çıkarların güçlü bir şekilde büyümesine ve birlikte üretilip birlikte ilgilenilen, bakım verilen şeye libidinal yatırım yapmaya yönelik bir eğilime er ya da geç dönüşecektir. Üretici zenginleşmenin bütün farklı şekilleriyle toptan başarısızlığa uğradığı durumlarda, önceki süreçlere doğru gerilemeler ortaya çıkabilir. Gerileme, sahte bir yakınlığa saplantı derecesinde ihtiyaç duymak ya da kendilik imajıyla kompülsif (zorlantılı) bir şekilde meşgul olmak olarak açığa çıkar. Her iki duruma da, her alana nüfuz eden bir durağanlık duygusu eşlik eder.

Durağanlık, tüm diğer evrelerdeki antitezlerde olduğu gibi, bu evreden doğabilecek ana patolojiye işaret etmekle kalmaz; geçmiş süreçlerin çatışmalarına gerilemeyi de içerir. Yine de bu evreye özgü önemi bakımından da onu kavramak gerekir. Daha önce söylendiği üzere, bu nokta günümüzde özellikle önemlidir. Günümüzde *cinsel isteksizlik* bir tür anormallik olarak görülür. Öte yandan, *üremeye yönelik isteksizlik* de söz konusudur ama doğum kontrolüne yönelik teknolojik etosun etkinliği sebebiyle bu durum fark edilmeyecek gibi görünmektedir. Oysa kişinin engel-

lediği dürtüsel enerjilerini en iyi kullanma şekli, yüceltme (süblimasyon) veya onun daha ileri biçimlerinden geçer. Dolayısıyla, bugün -daha önce de söylediğimiz gibi- üretkenliğe yönelik yeni oluşturulacak bir etos, bütün çocukların hayatlarında nitel bir iyileşme sağlayacak daha *evrensel* nitelikteki bir *içtenlikli ilgiyi* gerektirebilir. Böylesi bir -yeni- kardeşlik sevgisi (caritas), gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere gebelik önleyiciler ve gıda yardımlarından öte bir şeyler vermelerini sağlayabilir. Böylece doğan her çocuğun hayatta kalmasını ve gelişip büyümesini garanti etmek için ortak bir katkı sunulmuş olur.

Ancak burada, yaşamın her evresinin kendine özgü birtakım diğer olgularını açıklamaya devam etmem gerek. Gerek grup yaşantısı gerekse insanlığın kendisinin hayatta kalması konusunda belirleyici sonuçları olan olgulardan bahsediyorum. Eğer içtenlikli ilgi (bahsedilen diğer tüm güçlü yönler gibi), elinin altında güçlü bir içgüdüsel enerjiye sahip önemli bir *duygudaşlık* yöneliminin dışa vurumu ise o zaman bir de ona karşılık gelen bir *karşıtduygu* yönelimi var demektir. Yaşlılıktaki karşıtduygu yönelimine *kibirlilik* dedik. Üretkenlik evresindekini ise *reddedicilik* olarak tanımladık. Reddedici birey, belirli bir kişiyi veya grubu kendi üretimsel ilgi alanına dâhil etmeye gönülsüz olur. Başka bir deyişle, *kişi diğerleriyle ilgilenmekle ilgilenmez.* Şüphesiz insanın kim(ler)e (sezgisel) ilgi göstereceği konusundaki (içgüdüsel) tercihleri oldukça seçicidir. Buradaki mantık, tercihin en çok 'tanıdık' olan ya da olabilecek kişi(ler)den yana yapılması üzerinedir. Aslına bakarsanız, kimse, *belli bir* reddedicilik noktasına kadar, seçici olmadan üretken ve -başkalarına karşı- ilgili olamaz. Çünkü seçim yapmayı olanaklı kılan, bu noktanın varlığıdır. İşte tam da bu nedenledir ki etik,

hukuk ve sezgi reddediciliğe herhangi bir grup içinde ne dereceye kadar tahammül edilebileceğini tanımlamakla yükümlüdür. Hatta dinî ve ideolojik inanç sistemlerinin, içtenlikli ilgiye ilişkin -daha fazla sayıda toplumda geçerli olacak- daha evrensel bir ilke oluşturmanın gereğini savunmaya devam etmeleri gerekir. Aslında, evrensel kardeşlik sevgisi (caritas) gibi spiritüel kavramların gelişime hizmet edecek yardımlara daha geniş çapta destek verdikleri nokta tam da burasıdır. Öte yandan, kardeşlik sevgisi altında sergilenen yardımın askıya alınması gereken pek çok durum da söz konusudur. Reddediciliğin, yardım edilen toplumlardaki aile içi ve komünal yaşamda ortaya çıkabileceği durumlardan bahsediyorum. Şöyle ki; hayatta kalmaya ve yaşamı daha iyi hâle getirmeye dönük -söz konusu topluluk tarafından- önceden belirlenmiş birtakım hedeflere uygun görünmeyen şeylere bir kulp uydurulabilir ve bu şeyler duyarsızca baskılanabilir. Bu, kişinin kendi çocuklarına karşı fiziksel veya ahlaki şiddet uygulaması anlamına gelebileceği gibi, ailenin ya da toplumun diğer parçalarına karşı bir tür ahlakçı önyargıya da işaret edebilir. Şüphesiz bu durum, yabancıların aynı kefeye konularak 'karşı taraf' olarak algılanmaları hâlini de alabilir. (Her ne olursa olsun, bütün vaka çalışmalarının hedefi, genç hastalarımızın hangi yollarla nesiller boyu aktarılmış reddediciliğin odağı hâline geldiklerini açıklığa kavuşturmak olmalıdır. Yani reddedilme olgusu, yalnızca 'reddeden' anne üzerinden açıklanmamalıdır.)

Reddedicilik, çok sayıda insana topluca yönelebileceği -geniş- alanları da düzenli olarak yaratır. Savaşlar buna bir örnektir. İnsanlar, kendileri gibi olanlara yönelik tehdit oluşturan başka topluluklara (genellikle komşu konu-

mundaki ülkeler) karşı savaşırlar. Mesele, yalnızca toprak veya pazar yüzünden tutuşulan çatışmalardan ibaret de değildir; işin içinde, karşı tarafın ürkütücü şekilde farklı görünmesi de vardır. Elbette karşı taraf da benzer duygular taşıma eğilimindedir. Üretme ve reddetme arasındaki çelişki, benim *sahte türleşme* adını verdiğim evrensel insan eğiliminin en güçlü ontogenetik tutunma noktasıdır. Konrad Lorenz[75] buna çok yerinde bir çeviriyle '*sözüm ona türleşme*' (Quasi-Artenbildung; 1973) der. Bu ifadeyle, kişinin, başka bir cinse ya da gruba dâhil olan insanların, kendi cinsi veya grubundan farklı bir tür olduğuna yönelik inancını kastetmektedir. Bu farklılık üç kaynağa bağlanabilir: Doğa, tarih süreci ve ilahi güç. Lorenz'e göre, kaynağı ne olursa olsun, kişi bu farklılığın insanlık için tehlike arz ettiğini düşünür.[76] Sahte türleşme, sadakat ve kahramanlığın, işbirliği ve yaratıcılığın en doğru ve en iyi öğelerini ortaya çıkarabilir. Öte yandan, farklı insan türlerini karşılıklı husumet ve yıkıcılıklarla dolu bir tarih yazmaya da sürüklediği bir gerçektir. Bu, insanın ana ikilemlerinden biridir. Dolayısıyla, insanın reddetme sorununun gerek türlerin hayatta kalması gerekse her bir bireyin psikososyal gelişimi açısından geniş kapsamlı sonuçları söz konusudur. Reddedicilik nerede tamamen yasaklanmışsa orada -bu sefer- kendini reddetme olasılığı gündeme gelir.

Daha önce verdiğimiz sözü tutup, her bir gelişimsel

75 *1903-1989 yılları arasında yaşamış olan Avusturyalı etoloji uzmanı. Ağırlıklı olarak hayvanların sezgisel davranışları üzerine çalışmalar yapmıştır. –ç.n.*

76 'Sahte' kelimesinin bu şekildeki kullanımı, açık bir kandırma anlamını içermez. Bunun yerine, kişinin içinden geldiği türü yaradılış açısından muhteşem ve özgün olarak gördüğüne ve buna dair az çok oyunbazca izlenimler yaratmaya yönelik büyüklenmeci ve bütünüyle insani bir eğilim taşıdığına gönderme yapar.

evre için o evreye özgü bir *ritüelleştirme* şekli belirlemek zorundayız. Her yetişkin birey, bir sonraki kuşağın gözünde bir parça bilge bir model hâline gelmeye, kötülükleri yargılayan ve ideal değerleri taşıyan biri olarak hareket etmeye hazır olmalıdır. Bu nedenle yetişkinler, ritüelleştirmeyi bir ritüel hâline getirmelidirler. Bu rolü törensel şekillerde onaylayan ve pekiştiren, birtakım ritüellere katılmaya yönelik eskiden beri olagelen bir ihtiyaç ve gelenek de vardır. Ritüelleştirmedeki bu yetişkin öğesini belki kısaca *üretken* olarak niteleyebiliriz. Bu üretkenlik, ebeveynsel ve didaktik, verimli ve iyileştirici işlevleri olan yardımcı ritüelleştirmeleri de içerir.

Yetişkinlikte her yere bulaşma potansiyeli taşıyan *törecilik* örneği, sanırım *despotluk* olsa gerek. Bu, ekonomik ve ailevi yaşamı kontrol altına alabilmek için sertçe ve verimsizce -büyük miktarda- güç kullanımı anlamına gelir. Sahici üretkenlik ise elbette bir miktar *doğru kullanılan otoriteyi* içerir.

Olgun yetişkinliğin, genç yetişkinliğin içinden doğduğunu biliyoruz. Genç yetişkinlik süreci de, psikoseküel açıdan bakıldığında, gerçek anlamda yakınlık kurmaya yönelik libidinal bir model olarak ergenlik sonrası süreçteki genital karşılıklılığa bağlıdır. Bedenlerin ve karakterlerin riskli derecede uzun süren yetişkinlik öncesi dönem sonrasındaki bu buluşmasına, muazzam bir kabul görme arzusu hâkim olur.

Ergenlikteki kimlik arayışından çıkmış olan genç yetişkinler, karşılıklı -cinselliği de kapsayan- yakınlaşma içinde kendi kimliklerini kaynaştırma konusunda hevesli ve sabırsız olabilirler. Kendilerini iş hayatında, cinsel yaşamda ve arkadaşlıkta tamamlayacağına dair güçlü sinyaller veren kişilerle yakınlaşırlar. Birey sık sık âşık olabilir veya

cinsel yakınlıklar yaşayabilir. Ancak artık söz konusu olan yakınlaşma, bireyin ondan birtakım özveriler ve ödünler talep edebilecek olan gerçek bağlanmalara yatırım yapabilme kapasitesidir.

Yakınlık kurmanın psikososyal anlamdaki antitezi, ayrı kalma ve 'fark edilmeme' korkusuna işaret eden *soyutlanmadır.* Bu, artık genital olarak olgunlaşmış bir 'ben-sen' ilişkisinin ritüelleştirilmesi için derin bir motivasyon sağlar. Kişi böylece var olduğunu hissetmeye başlar. Öyleyse soyutlanma hissi, genç yetişkinlik evresinin ana patolojisi olma potansiyelini taşır.

Gerçekte *iki kişilik yalnızlık* (isolation a deux) olarak sonuçlanan yakın ilişkiler de vardır. Bunlar, her iki partneri de bir sonraki gelişim süreci olan üretkenlik ile yüz yüze gelme zorunluluğundan kurtarır. Ancak soyutlanmanın en büyük tehlikesi, kimlik çatışmasının ve -gerilemeye yönelik bir yatkınlık söz konusu olduğunda- birincil ötekiyle yaşanan ilk çatışmadaki fiksasyonun geriletici ve düşmanca biçimde tekrarlanmasıdır. Bu durum, 'sınırdurum' patolojisine yol açabilir. Öte yandan, yakınlık kurma ve soyutlanma arasındaki antitezin çözümlenmesinden *sevgi* doğar. Sevgi, bu iki farklı işlevin içinde yatan karşıtlıkları giderme vaadinde bulunan, olgunlaşmış bir adanmışlık hâlinin karşılıklılığı şeklinde ortaya çıkar.

Genç yetişkinlikteki yakınlık ve sevginin karşı gücü *dışlayıcılıktır.* Dışlayıcılık, şekli ve işlevi açısından, geç yetişkinlik döneminde ortaya çıkan *reddedicilik* ile elbette ki yakından ilişkilidir. Nasıl ki bir parça reddedicilik üretkenlik için gerekliyse, bir parça dışlayıcılık da yakınlık için gereklidir. Ne var ki, her ikisi de son derece yıkıcı bir hâl alabilir ve hatta kendi kendini baltalamaya kadar uzanabilir. Çünkü hiçbir şeyi reddedememek veya dışarıda tuta-

mamak şeklindeki yetersizlik durumu, ancak aşırı boyutta bir kendini reddetme ve âdeta kendi kendini dışlamaya yol açar (ya da bunların sonucu olur).

Açıkça görüldüğü üzere, yakınlık kurma ve üretkenlik yakından ilintili olgulardır. Ancak yakınlık kurma, her şeyden önce, topluluk içinde yaşama şekillerini oluşturacak olan *katılımcı* tarzda bir ritüelleştirme sağlamak durumundadır. Bu beraber yaşama şekilleri de, sıklıkla fazlasıyla kendine has davranış ve konuşma yollarıyla bir arada tutulur. Çünkü yakınlık kurma olgusu, psikososyal evrimdeki tanımlanması zor olsa da her yeri kaplayan o gücün, yani toplumsal ve bireysel *tarzın* gücünün bekçisi olarak kalır. Bu güç, yaşamın ortak örüntülerine dair bir kanaat oluşturur ve bunun anlaşılmasını gerektirir. Karşılıklı yakınlık durumlarında bile bir miktar bireysel kimliğin varlığını güvence altına alır ve paylaşılan bir yükümlülüğün getirdiği *dayanışmayı* bir *üretim tarzına* bağlayarak bir yaşam şekli oluşturur. Bu saydıklarım, gelişimin en azından prensipte yöneldiği yüksek ideallerdir. Öte yandan, bu evre, son derece farklı arka planlardan gelen insanların hem kendileri hem de çocukları için yeni bir ortam oluşturmak üzere alışageldikleri yöntemleri kaynaştırmalarının gerektiği bir sürece işaret eder. Bu yeni ortam, tarihsel değişimlerle gelen geleneksel kodlardaki -yavaş yavaş ya da radikal bir biçimde ortaya çıkan-değişimleri ve egemen olan kimlik örüntülerindeki kaymaları yansıtacaktır.

Genç yetişkinliğin ritüelleştirmelerini abartarak verimsizleştiren törecilik örneği *seçkinciliktir*. Seçkincilik, canlı bir tarz yerine daha çok züppelikle karakterize olan her türlü grup ve zümre yapısını besler.

ERGENLİK VE OKUL ÇAĞI

Şimdi biraz daha ilerleyelim ve daha önceki gelişimsel evrelere dönelim. Genç yetişkinin kendisini bir şeye adamasındaki istikrar, büyük ölçüde ergenlikteki kimlik mücadelesinin sonucuna bağlıdır. Epigenetik açıdan baktığımızda, elbette ki hiç kimse kim 'olduğunu', iş yaşamında veya aşkta müstakbel partnerler bulup bu ilişkilerde kendisini test etmeden pek de 'bilemez'. Öte yandan, kimliğin temel kalıpları iki ana olgunun içinden doğmalıdır. Bireyin çocukluk özdeşimlerine seçici olarak bağlanması ve bunları reddetmesi, bu olgulardan biridir. Diğer olguysa içinde bulunulan zamandaki sosyal süreçlerin genç bireyleri nasıl tanımladığıdır; bu, en iyi durumda, onları oldukları gibi olmak zorunda olan kişiler olarak görmek ve onlara oldukları hâlleriyle güvenmek anlamına gelir. Toplum, böylesi bir farkedilmeyi ve tanınmayı talep eden birey tarafından tanınmış hisseder. Madalyonun diğer tarafına baktığımızdaysa, toplum tarafından kabul görmeyi umursamayanlar karşısında toplumda derin ve öç duygusu içeren bir reddedilme hissinin hâkim olabileceğini görürüz. Bu durumda toplum, bir topluluğa ait olma arayışlarını (bunu, örneğin bir çeteye bağlanarak yapan) kavrayamadığı veya özümseyemediği pek çok kader kurbanını düşüncesizce yargılar ve dışlar.

Kimliğin antitezi *kimlik karmaşasıdır*. Bu, elbette ki normatif ve gerekli bir deneyimdir. Öte yandan, patolojik gerilemeyi ağırlaştırabilen ve üstelik bununla beraber daha da ağırlaşan temel bir rahatsızlık hâlini de alabilir.

Psikososyal bir kavram olarak kimlik, bireysel psikolojinin çekirdeği olan kendilik tasarımıyla nasıl bir ilişki içindedir? Daha önce belirtildiği üzere, her alana nüfuz et-

miş bir kimlik algısı, gerek çocuklukta deneyimlenen (ve ergenlikte büyük ölçüde yeniden gözden geçirilen) birçok farklı kendilik imgesini gerekse genç insanlara seçmeleri ve benimsemeleri için kendini sunan rol fırsatlarını zamanla uzlaşmaya sevk eder. Öte yandan, kalıcı kendilik algısı da varoluşun ruhsal merkezi olan bilinçli 'ben'i süregelen bir şekilde deneyimlemeden var olmaz. Bu, 'son kertede' psikososyal bir hâli yavaş yavaş aşması gereken bir tür *varoluşsal kimliğe* denk düşer (biz bunu, yaşlılığı anlatırken belirtmiştik). Bu nedenle ergenlik, gerek -anlık da olsa- bir parça hassaslık içeren bir varoluş hissini gerekse her çeşit ideolojik değere (dinî, politik, entelektüel) yönelik tutkulu bir ilgiyi içinde barındırır. Bu ideolojik değerlerin içinde, içinde bulunulan çağın uyum sağlama ve başarılı olmaya dair kalıplarına zaman zaman uyum göstermek de vardır. Burada, ergenlikte başka zamanlarda ortaya çıkan çalkantıların enteresan bir şekilde gündemden düştüğünü söylemem gerekir. Ve yine ergenin kafası, ancak ileri yaşlarda 'rüştünü ispat edebilecek' birtakım varoluşsal meselelerle meşgul olabilir.

Ergenlikte ortaya çıkan güçlü özellik olan *bağlılık*, hem infantil güven hem de olgun inançla yakından ilişkilidir. Bu süreçte, kişinin yönlendirilme ihtiyacı ebeveynden akıl hocalarına ve liderlere doğru kayar ve bağlılık, bu kişilerin ideolojik rehberliğini büyük bir hevesle benimsemeyi içerir. Söz konusu ideolojiler, benimsenen bir 'yaşam tarzı' içinde örtük şekilde var olabileceği gibi, militanca bir tutum içinde açıkça da ortaya konulabilirler. Bağlılığın karşıtıysa *rol reddidir*. Bunu, kişilik oluşumunda işe yarar görünen rol ve değerleri, kendiliğe yabancı olarak algılanıp savaşılması, direnilmesi gerekenlerden ayıran, aktif ve seçici bir dürtü olarak düşünebiliriz. Rol reddi, uygun bir

role girmekten *kaçınmayla* kendini gösterebilir. Kişi yavaş veya zayıf bir portre çizerek rolün yükümlülüklerinden sıyrılır. Rol reddi, sistematik bir şekilde *karşı gelme* şeklinde de ortaya çıkabilir. Bu ikinci tarz, tersten bir tercih yaparak -hep var olmuş olan- *negatif kimliği* seçmek anlamına gelir; bu, sosyal olarak kabul görmeyen fakat inatla tekrarlanan kişilik unsurlarının bileşimidir. Eğer sosyal yapı kişiye geçerli ve işe yarar alternatifler sunamazsa, tüm bunlar ani ve bazen de 'sınırdurum' patolojilere götürecek gerilemelere neden olabilir. Erken dönemde yaşantılanan 'ben' hissine ilişkin çatışmalara dayanan bu gerileme, neredeyse çaresizce bir kendini yeniden doğurma girişimidir.

Kimlik oluşturma süreci, şüphesiz rol reddinin bütünüyle yokluğunda da söz konusu olamaz; kişinin ona sunulan veya ondan beklenen *birtakım* rolleri kabul etmemesi gerekir. Bu, özellikle de, söz konusu roller genç bireyin olası kimlik sentezini tehlikeye attığında gereklidir. Öyleyse rol reddi, bireyin kimliğinin sınırlarını belirlemeye yardım eder ve en azından deneysel birtakım bağlanmaların oluşmasına olanak sunar. Bu bağlılık denemeleri, uygun ritüelleştirmeler veya ritüellerin katkısıyla 'onaylanarak' uzun soluklu yakın ilişkilere dönüşebilirler. Rol reddi olgusu, toplumsal süreç için gereklidir de. Çünkü değişmekte olan koşullara süregelen bir şekilde yeniden uyum sağlamak, çoğunlukla ancak 'koşullara' 'uymayı' reddeden asilerin sayesinde olur. Bu kişilerin başkaldırısı, ritüelleştirmenin *bir bütün olarak güncellenmesine* hizmet eder. Bu olmasaydı, psikososyal evrim kaderine terk edilmiş olurdu.

Özetleyecek olursak, kimlik oluşturma süreci, *evrimleşmekte olan bir yapı* olarak ortaya çıkar. Bu yapı, adım adım doğuştan getirilen özellikleri, özel libidinal gereksinimleri, önemsenen yetenekleri, önemli özdeşimleri, işe yarayan

savunmaları, başarılı yüceltmeleri (süblimasyon) ve tutarlı rolleri adım adım bütünleştirir ve birbiriyle kaynaştırır. Tüm bunlar, ancak bireysel potansiyellerin, teknolojik dünya görüşlerinin ve dinî veya politik ideolojilerin birbirlerine eşzamanlı uyum sağlamasıyla ortaya çıkabilir.

Bu evrenin kendiliğinden ortaya çıkan ritüelleştirmeleri, ergenlerin akranlarıyla etkileşimlerini ritüelleştirmeye ilk yeltendiklerinde ve küçük grup ritüelleri yaratmaya çalıştıklarında elbette şaşırtıcı, kafa karıştırıcı ve hatta sinir bozucu olabilirler. Ama bu ritüelleştirmeler; ergenleri spor sahaları, konser alanları, politik ve dinî arenalardaki toplumsal etkinliklere katılmaya da teşvik eder. Bütün bunların içinde, genç insanlar bir tür ideolojik onay peşinde koşuyor olarak görülebilirler; burası tam da doğaçlama yöntemlerin ve resmî ritüellerin birleştiği noktadır. Ne var ki, böylesi bir arayış *totalizm* denen olguya kayan militan törecilik şekillerine fanatikçe katılmaya da yol verebilir. Bu durum, dünyayı tek bir açıdan, totaliter bir bakışla ele alma hâlidir ve yıkıcı boyutta fanatikleşebilme potansiyeli taşır. Üstelik kendini yenileme gücünden yoksun olacak kadar da aldatıcıdır.

Gördüğümüz üzere, ergenlik ve onun her zaman uzatmalı çırağı olan ilerleyen dönemlerdeki orta ve yüksek öğrenim yılları, psikososyal bir *moratoryum* olarak düşünülebilir. Cinsel ve bilişsel bir olgunlaşma süreci söz konusu olsa da, nihai bağlanma sorumluluğu bu dönemde ertelenmiştir. Bu dönem, rol denemeleri yapmaya alan ve zaman tanır. Bunların içinde şüphesiz cinsel roller de vardır. Bu sürecin, toplumun kendini uyum sağlayıcı bir biçimde yenilemesinde önemli payı olduğunu da eklemeliyim. Öte yandan, erken okul çağı da *psikoseksüel bir moratoryumdur* çünkü başlangıcı, psikanalizin 'gizillik çağı'

dediği döneme denk gelir. Bu dönem, infantil cinselliğin -bir süre için- uyumaya bırakılması ve genital olgunluğun ertelenmesiyle karakterizedir. Bu sayede, gelecekte bir eş ve ebeveyn olacak çocuk, önce, içinde yaşadığı toplum hangi öğretim metodunu uyguluyorsa ondan geçecek, iş yaşamının teknik ve sosyal esaslarını öğrenecektir. Biz bu dönemin psikososyal krizinin *azim* ve *yetersizlik* durumları arasındaki ikilem olduğunu düşündük. Azimden kasıt; işinin ehli olduğunu hissetmek, hem alet edevat dünyasındaki kurallara uymak hem de planlı, belirlenmiş yöntemleri olan işbirliklerinin şartlarına uyum sağlamaktır. Yine bu dönemde, çocuğun gerek öğrenmeyi sevmeyi, gerekse oynamayı sevmeyi öğrendiği söylenebilir. Özellikle de *üretim etosuna* paralel olan teknikleri öğrenmekte çok daha hevesli olduğu görülür. *İş yapmakla ilintili rollere* dair belirli bir hiyerarşi, oynayan ve öğrenen çocuğun hayal dünyasına zaten girmiştir. Bunu sağlayan, çocuğun ideal olarak gördüğü -gerçek ya da hayalî- figürlerdir. Bu figürler, çocuğa yardımcı olan ve bir şeyler öğreten yetişkinler olabileceği gibi masallar, efsaneler ve tarihsel anlatılarda geçen kahramanlar da olabilirler.

Biz, bir başka gerekli distonik unsur olan *yetersizlik* algısının, *azim* karşısında uygun bir antitez olduğunu düşündük. Bu algı, en iyi senaryoda kişileri güdülerken, işinde kötü olanları -bir süreliğine de olsa- felce uğratabilir. Yetersizlik, bu evredeki *temel patoloji* olarak, oldukça belirleyici çatışmaları da beraberinde getirme eğilimi taşır. Buna örnek olarak, çocuğu aşırı rekabete sürüklemesi veya çocuğun gerileme yaşamasına sebep olması verilebilir. Sözünü ettiğim bu gerileme, ancak infantil-genital ve ödipal çatışmanın canlanması anlamına gelebilir. Çocuk, elinin altındaki ona yardım edebilecek insanlarla gerçek

bir etkileşime girmek yerine, çatışma yaşadığı önemli karakterlerle fantezi dünyasında uğraşır. Öte yandan, bu dönemde gelişmekte olan güçlü özellik *yetkinliktir.* Yetkinlik, büyümekte olan insanda gerek *nesnel durumu* anlama ve çözümleme gerekse beraber çalıştığı insanlarla *fiilî durumu* paylaşmaya yönelik gelişmekte olan tüm yöntemlerin adım adım kaynaşıp bütünleşmesini sağlamak zorundadır.

İçgüdüsel güçlerin ve bedensel işlev biçimlerinin bağlantı noktasını, psikososyal evrelerin ilerleyişi ve kuşakların birbirini takip etmesi bağlamlarında artık açıklamış olduk. Temelde birtakım gelişimsel ilkeleri vurguladık. Bu ilkeleri kurguladığımız dönemde onların farklı disiplinlerce kabul görmesini son derece önemsiyorduk. Yine de sıraladığımız evrelerin sayısının ve bu evreleri açıklarken kullandığımız terimlerin eksiksiz olduğunu iddia edemeyiz. Açıkçası, oluşturduğumuz şemanın bütünüyle onaylanması, bu sayfalarda bahsetmeyi atladığımız başka disiplinlere bağlı olmaya devam etmektedir.

Psikolojik tarafta *bilişsel gelişimin* doğrulayıcı gücü durur. Bu güç, her evreyle beraber, nesnel dünyayla anlayarak ve uygun bir şekilde etkileşime girebilme kapasitesini rafine eder ve artırır. Bu, şüphesiz, Hartmann'ın bahsettiği anlamda en vazgeçilemez olan 'ego aygıtı'dır (1939). Dolayısıyla, zekânın Piaget'in[77] bahsettiği anlamda 'duyusal-motor' taraflarını infantil güvenle ilişkilendirmek faydalı olabilir. Benzer bir şekilde, 'sezgisel-sembolik' taraflarını oyun ve inisiyatifle, 'somut işlemler'deki performansı azimle, son olarak da 'soyut işlemler' ve 'akıl yürüterek yapılan hileli yönlendirmeler'i kimlik gelişimiyle ilişkilen-

77 *1896-1980 yılları arasında yaşamış İsviçreli psikolog. Bilişsel gelişim alanındaki çalışmaları ünlüdür. –ç.n.*

direbiliriz (bkz. Greenspan, 1979). Piaget, burada değindiğimiz görüşlerimizi başlarda yaptığımız disiplinlerarası toplantılarda sabırla dinlemiş; sonrasında da kendi tasarladığı gelişimsel evrelerle bizimkiler arasında en azından herhangi bir çatışma olmadığını belirtmiştir. Greenspan'ın aktardığı üzere Piaget, "Erikson'un Freudcu kuramı psikososyal işlev biçimlerini içine alacak şekilde genişletmesinden hoşnuttu" (1979). Greenspan, Piaget'in şu ifadelerine de yer verir: "Erikson'un gelişimsel evrelerinin büyük başarısı... önceki süreçlerdeki kazanımların, sonrakilere süregelen bir biçimde eklendiklerini ve onlarla bütünleştiklerini öne sürerek, Freudcu mekanizmaları daha genel davranış şekillerinin (yürüme, keşfetme vb.) içine yerleştirme girişiminin çok yerinde olmasıdır" (Piaget, 1960).

Azimle beraber gelen ve çocuğun okul çağında deneyimleyeceği yetkinlik hissinin karşıtı *atalettir*. Atalet, bireyin üretken yaşamını felce uğratmaya yönelik sürekli bir tehdit oluşturur. Şüphesiz bir önceki gelişimsel dönem olan *oyun* çağındaki ketlenme durumu da ataletin gelişimi üzerinde belirleyici rol oynar.

OKUL ÖNCESİ YILLAR

Çocukluk evrelerini bu noktaya kadar epigenez, pregenital dönem ve ritüelleştirme konularıyla bağlantılı olarak ele aldık. Şimdi yapmamız gereken yalnızca onların antitezlerini ve bunlardan doğan karşıtduyguları özetlemek.

O zaman inisiyatif ve suçluluğun oluşturduğu antitezin bir krizle sonuçlandığı oyun çağına geri dönelim. Yinelediğimiz üzere oyunbazlık, bu dönemi izleyecek bütün evrelerin temel bir bileşenidir. Ancak ödipal etkiler, çocuğun

ebeveyn figürleriyle olan ilişkisi bağlamında kullandığı inisiyatifi büyük ölçüde sınırlamaya kalktığında, olgunlaştırıcı oyun devreye girer ve çocuğu, kendine has küçük dünyasındaki sayısız hayalî özdeşimler ve aktiviteleri kullanarak yaptığı rol canlandırmalarıyla özgürleştirir. Dahası oyun çağı, çalışmaya dair tanımlanmış rollerin olduğu sınırlayıcı okul çağından da, kimlik potansiyellerinin test edildiği ergenlikten de önce 'ortaya çıkar' Dolayısıyla, ödipus dramının infantil kaynağının bu evre olduğunun düşünülmesi bir rastlantı değildir. Ödipus miti, insanın oyunbazlığının yaşam boyu süren gücüne işaret eden ana örnektir. Bu nedenledir ki, bütün sanat dalları içinde ifade bulagelmiştir. Şüphesiz, özellikle de bir sahne oyunu olarak sergilenmesiyle ünlüdür. Oyunbazlığın içinde espri anlayışı da vardır ki bu, sadece insana bahşedilen bir özellik olan kendisine ve başkalarına gülme yeteneği olarak tanımlanabilir.

Tüm bunlar, inisiyatifin karşı gücünün *ketlenme* olmasını da olanaklı kılar. Ketlenme, mevzubahis özne bu derece oyunbaz ve yaratıcı bir varlık olan insan olduğunda gerekli bir unsur hâlini alır. Öte yandan ketlenme, ödipal dönemdeki çatışmaya dayanan ve ilerleyen zamanlarda ortaya çıkabilecek olan nevrotik rahatsızlıkların da (histeri gibi) ana patolojisidir.

Oyun çağının bir öncesinde çatışmanın 'anal' evresi yer alır. Bu evre, başta, zorlantılı nevrotik bozukluklardaki infantil 'fiksasyon' noktası olarak keşfedilmişti. Psikososyal açıdan baktığımızda, biz bunu *özerklik* ile *utanç* ve *şüphe* arasındaki kriz olarak değerlendiriyoruz. Bu krizin çözümlenmesinden *iradenin* kökleri doğar. Bu evrenin zamanlamasına, kendisinden önce ve sonra gelen evreler açısından bir kez daha baktığımızda şöyle bir tes-

pitte bulunabiliriz: Az önce inisiyatif olarak anlattığımız olgunun, belirleyici bir sıçrama yapmadan, oral-duyusal bağımlılıktan anal-müsküler iradeye ve oradan da belli bir güvenle kendini kontrol edebilme hâline doğru gelişemeyeceği fikri, gelişimsel açıdan oldukça 'anlamlı' görünüyor. Daha önce, çocukların nasıl kasıtlı bir itkisellik ve kompülsif (zorlantılı) davranışlara körü körüne yönelme arasında gezinebildiklerinden bahsetmiştik; çocuk bazen isyankâr itkilerine kapılıp bütünüyle bağımsız hareket etmek isteyecek, bazen de başkalarının isteklerini kendi kompülsiyonları (zorlantı) hâline getirerek bir kez daha bağımlı konuma dönmeye çalışacaktır. Henüz gelişmekte olan irade gücü bu iki eğilimi dengelerken, hem özgür seçimler yapma hem de kendine hâkim olma kapasitelerinin olgunlaşmasına yardım eder. İnsanoğlu olabilecek şeyleri istemeye ve olamayacak şeyleri (istemeye değmez diyerek) istemekten vazgeçmeye erkenden başlamalıdır. Bunu yaparken de, istediklerinin gereklilikler ve kurallar açısından kaçınılmaz olduğundan emin olmalıdır. Her durumda, bu yaş dönemine hâkim olan iki işlev biçimiyle (içinde tutma ve dışına atma) uyumlu olacak şekilde, *iradenin* karşıtında *kompülsiyon (zorlantı)* ve *itkisellik* yer alır. Bu iki durum, şiddetlenip iç içe geçtiklerinde iradeyi felç edebilme gücüne de sahiptirler.

Sondan başa doğru ilerleyen bir sıra izlemiş olsak bile, aşamalar hâlinde büyüyen şeyin gerçekten de epigenetik bir süreç olduğu artık olabildiğince açıklık kazanmış olmalıdır. Bu süreç içinde, hiçbir evre ve hiçbir güçlü özellik temel niteliklerini -uygun zamanda- edinmeyi kaçırmamalı, 'doğal' krizlerini yaşama ve sonraki tüm süreçlerde yeniden güncellenme potansiyelini kaybetmemelidirler. Bu nedenledir ki, bebeklikteki umudun içinde bile ira-

denin var olduğu söylenebilir. Bu irade, karşı gelinmeye henüz direnebilecek güçte değildir; erken çocukluktaki gelişimsel krizde olması gereken elbette ki bunlara karşı koymak olacaktır. Öte yandan, 'son sıraya' bir göz attığımızda, bebekteki umudun, daha en başından, ileride yavaş yavaş gelişerek inanca dönüşecek birtakım nüveler barındırmasını anlamlı bulabiliriz. Bu fikri, çocukluğun fanatik meraklıları dışındakilere karşı savunmanın bir hayli güç olacağını da söylemeden geçemeyeceğim. Bu arada, Lao-tse'un[78] adı 'yaşlı çocuk' anlamına gelmiyor muydu? Ve bu anlam, küçük beyaz sakalı olan bir yenidoğana gönderme yapmıyor muydu?

Umudun temel güven–temel güvensizlik arasındaki karşıtlığın içinden doğduğunu daha önce söylemiştik. Umut, deyim yerindeyse bütünüyle geleceğe yöneliktir ve hepimizin bildiği üzere temel güvensizliğin üstün geldiği durumlarda, beklenti hem düşünsel hem duygusal açıdan azalır. Öte yandan umut, egemen olduğu durumlarda, önceden de işaret ettiğimiz gibi birincil ötekinin olağanüstü imgesini taşıma işlevini görür. Bu imgenin şekli, şüphesiz evreden evreye değişecektir de. Bu durum, nihai ötekiyle -ne şekilde yüceltiliyor olursa olsun- karşılaşmaya kadar varabilir ve neredeyse kaçırılmış olan cennete gitme şansını, sonsuza dek sürecek biçimde geri kazanmaya ilişkin zayıf bir taahhüt biçimini alabilir. Aynı nedenden dolayı gerek özerklik ve irade gerekse azim ve amaç da sonu belli olmayan bir geleceğe yönelimlidir. Bunu, hem oyunlarda hem de bireyin içinde yaşadığı ekonomik, kültürel ve tarihsel dönemdeki seçimleri için yaptığı hazırlık çalışmalarında görürüz. Kimlik ve bağlılığa gelince, onlar artık birtakım eylemler ve değerlerin çeşitli kombinasyon-

78 *Taoizmin kurucusu kabul edilen, önemli bir Çin filozofudur. –ç.n.*

larını içeren seçimler yapmaya başlamakla yükümlülerdir. Gençler, o anda var olan ideolojiler sayesinde, geniş bir yelpazeye yayılan pek çok 'kurtuluş' ya da 'lanetlenme' olasılığını tasavvur edebilirler. Bu arada, genç yetişkinin sevgi hissiyse bir şeye beraberce bakım vermek, onunla ilgilenmek dâhil bir başkasıyla birlikte yapılabilecek şeylere ilişkin rüyalardan esinlenmektedir. Ne var ki, yetişkinlik döneminde, sevgi ve içtenlikli ilginin yanı sıra en kritik orta yaş faktörü de giderek belirginleşmeye başlar. Artık ya bireyin kendi seçimleriyle ya da kaderin getirdikleriyle oluşmuş olan geri döndürülemeyecek durumlar söz konusudur ve dolayısıyla da bireyin seçenekleri daralmıştır. Koşullar, durumlar ve bağlantılar bireyin hayatının gerçeği hâline gelmiştir. Bu nedenledir ki yetişkin, sunacağı içtenlikli ilgiyi, artık geri dönemeyecek şekilde seçmiş olduğu ya da aslında kader nedeniyle seçmeye zorlandığı şeye yaşam boyu yöneltme yollarına odaklamak durumundadır. Böylelikle kişi söz konusu olan şeyle, yaşanan tarihsel dönemin teknolojik gereklilikleri çerçevesinde ilgilenmiş olacaktır.

Öyleyse, her yeni güçlü yönle beraber vazgeçilemeyecek bir kimlik algısının yanı sıra yeni bir zaman algısı da yavaş yavaş belirir. Yavaş yavaş kendi yarattığı insana dönüşen kişi, kim olageldiyse nihayetinde o olacaktır. Lifton[79] (1970) hayatta kalmayı başarmanın ne anlama geldiğine dair uzun açıklamalar yapmış, bu konuya ışık tutmuştur. Fakat biz biliyoruz ki, yetişkin kişi, bir üreticinin ürettiği şeyle hayatta kalacağının ayırdına varmak (Laios'un[80] yaptığı gibi) zorundadır. Bunlardan hiçbiri çokça

79 *Amerikalı psikiyatr Robert Jay Lifton. Savaşların ve politik şiddetin psikolojik sebepleri ve etkileri üzerine yaptığı çalışmalarla bilinir. –ç.n.*

80 *Yunan mitolojisinde Oedipus'un babası olan Kral Laios. –ç.n.*

farkındalıkla yapılan şeyler değildir; tersine, üretkenlik evresi, tehdit edici bir durağanlık algısı uzak tutulduğu sürece, ölüme karşı ilahi olarak onay gören bir kayıtsızlıkla karakterizedir. Gençler, kendilerine özgü bir şekilde, yetişkinlere kıyasla ölümün daha çok farkındadırlar. Çünkü yetişkinler, her zaman olduğu gibi 'dünyaya düzen getirmekle' meşgul olup dinin, sanatın ve politikanın yaygın ritüellerine katılmaktadırlar. Tüm bunlar, ölümü mitleştirir ve törenselleştirir; ona ritüel bir anlam yükler ve dolayısıyla da onu sosyal hayatın bir parçası hâline getirirler. Öyleyse gençlik ve yaşlılık, yeniden doğmanın hayal edildiği zamanlardır. Yetişkinlikse gerçekleşen fiilî doğumlar ve yaratımlarla yoğun bir şekilde ilgilenmekle meşguldür; bunun sonunda, güçlü bir hisle ödüllendirilir de. Yaşadıkları gerçeklik, yetişkinlere sonsuzmuş gibi gelir. Ancak bu algı var olmamanın gölgesini yok saydığından, gençlere ve yaşlılara bir parça gerçekdışı görünür.

Bu noktada, Tablo 1'de sıralanmış olan kategorileri gözden geçirmek isteyebilirsiniz. *Psikoseksüel* bir evre (A) ile genişleyen bir *sosyal çevre* (C) arasına 'yerleşen' her bir psikososyal evre için *temel bir kriz* (B) belirledik. Bu krizler esnasında, belirli bir *sintonik* potansiyel (birinci evredeki *temel güvenden* sekizinci evredeki *içsel bütünlüğe* uzanan), onun antitezi olan *distonik* potansiyele (*temel güvensizlikten umutsuzluğa* uzanan) ağır basmalıdır. Her bir krizin çözümünün içinden *temel bir güçlü özellik* veya *ego becerisi* (D) (*umuttan bilgeliğe* uzanan) ortaya çıkar. Ancak bu olumlu niteliklerin karşıtları da (E) söz konusudur (*vazgeçmeden kibir*e uzanan). Hem sintonik ve distonik potansiyeller hem de onların olumlu ve olumsuz sonuçları, insanın yaşama uyum sağlaması için gereklidirler. Çünkü insanoğlu, hayvanlardaki gibi doğal bir çevreye *sezgisel* olarak uyum

sağlayarak gelişim göstermez. Hayvanların sezgisel uyum süreci, olumlu ve olumsuz tepkilere yönelik doğuştan gelen ve kesin ayrımlar içermesiyle insanın gelişim sürecinden farklılaşır. Aksine insan, oldukça uzun süren çocukluk süresince, sevgi ve saldırganlığa yönelik *içgüdüsel* tepki örüntüleri geliştirmek için yönlendirilmeye ihtiyaç duyar. Bu yönlendirme, sonuçta Hartmann'ın (1939) 'ortalama denilebilecek' diye adlandırdığı birtakım şartları sağlasa bile, teknoloji, yaşam tarzı ve dünya görüşleri büyük ölçüde farklı olan kültürel çevreler için farklı şekillerde ortaya çıkar. Ancak distonik eğilimler ve bunların sonucunda ortaya çıkan olumsuz sonuçların sintonik eğilimler ve onların olumlu sonuçlarına üstünlük sağladığı durumlarda, psikotik geri çekilmeden yaşlılık depresyonuna kadar çeşitlenebilen özel patolojiler gelişebilir.

Ego sentezi ve toplumsal etos bir araya geldiklerinde, sintonik ve distonik eğilimleri bir ölçüye kadar desteklerler. Bir yandan da, birtakım distonik eğilimleri ve onların olumsuz sonuçlarını insanın muazzam çeşitlilikteki dinamiklerine uyarlamaya çalışırlar. Ne var ki, bu distonik eğilimler ve olumsuz sonuçlar, insan ve toplum düzeni için sürekli bir tehdit oluşturmaya devam ederler. Bu nedenle, kapsamlı inanç sistemleri (dinler, ideolojiler, evrensel kuramlar) insanın olumlu eğilimlerini tarih boyunca evrenselleştirmeye çalışmışlardır. Bunu da, kendilerini buna değecek daha çok sayıda 'üye'ye hitap eder hâle getirerek yapmışlardır. Dolayısıyla, bu gibi inanç sistemleri bireyin gelişiminde temel rol üstlenirler. Bunu, etoslarını (ki bu, 'davranış ve âdetleri, ahlaki tavır ve idealleri etkinleştirir'), yaşa özgü ve gelişim sürecine uygun *ritüelleştirmelerle* (G) günlük yaşama taşıyarak yaparlar. Bu ritüelleştirmeler, her şeyi saran birtakım prensiplerin (*doğaötesi* olanlar-

dan *felsefi* olanlara uzanan) tazelenmesini sağlayan büyüme enerjisine katkı verirler. *Ego* ve *etos*, aralarındaki geçerli bağlantıyı bir şekilde kaybettiklerindeyse söz konusu ritüelleştirmeler parçalanır ve nasırlaşan *töreciliğe* (H) (*idolleştirmeden dogmatizme* uzanan) (H) dönüşme tehdidi ile karşı karşıya kalırlar. Ortak gelişimsel kökenleri dolayısıyla bireysel bozukluklar ve sosyal törecilik arasında akrabalık söz konusudur ve bu ilişki süregelen etkileşimler içerir (E ve H).

Böylece dünyaya gelen her insan, sosyal düzenin kurallarının (kozmik, kurallı, teknolojik, ideolojik ve ötesine uzanan) (F) mantığını ve gücünü kabul eder ve bu kuralları içselleştirir. Üstelik uygun şartlar altında, birey bu kuralları bir sonraki kuşağa aktarabilecek duruma gelmek için kendisini geliştirir. Her ne kadar günlük klinik deneyimlerimiz ve genel gözlemlerimiz bizi sık sık çözümlenmemiş krizlerden kaynaklanan bireysel semptomlarla ve törecilikten kaynaklanan dağılmanın yarattığı toplumsal patolojiyle karşı karşıya bıraksa da, yine de tüm bu saydıklarımızın gelişmeye ve iyileşmeye yönelik içimizde var olan temel potansiyellerden olduklarını kabul etmemiz gerekir.

Bütün bunlar bizi, burada göz ardı ettiğimiz bir başka tamamlayıcı çalışma alanının sınırlarına taşır: Bu alan, toplumsallığa ilişkin politikalar üreten *kurumsal yapıları ve mekanizmaları* da içerir. Doğrusu, biz öncelikle gündelik yaşamın bireysel gelişim ile sosyal yapı arasında bağlantı kuran ritüelleştirme örneklerini açıklamaya çalıştık. Bunlara dair 'politikalar', yakın sosyal etkileşimlere yönelik herhangi bir rapor ya da vaka çalışmasında kolaylıkla ayırt edilebilirler. Bu arada, gelişimsel evrelerdeki sintonik eğilimleri ve onlardan doğan güçlü özellikleri çeşitli toplumsal kurumlarla bağdaştırdık: Güven ve umudu din ile,

özerklik ve iradeyi kural/kanun ile, inisiyatifi ve amacı sanat ile, azim ve yetkinliği teknoloji, kimlik ve bağlılığıysa ideolojik düzenle ilişkilendirdik. Ancak var olan bir sistemdeki veya dönemdeki önde gelen bireylerin, seçkinlerin ve güç odaklarının üretimsel ve politik yaşamların her alanını kaplayan etoslarını korumak, yenilemek veya değiştirmek için nasıl bir mücadele verdiklerini anlama konusunda sosyal bilimlere başvurmak zorundayız. Ayrıca, yetişkinlerin üretkenlik potansiyellerinin ve henüz yetişkin olmayanların büyüme ve gelişmeye hazırlanmalarının nasıl desteklendiğini anlamak için de sosyal bilimlere ihtiyacımız var. Ben çalışmalarımda iki dinî-politik liderin yaşamları ve bu yaşamların içindeki kritik evrelere ilişkin bir yaklaşım önerisinde bulunabildim. Bu liderler Martin Luther ve Mohandas Gandhi'dir (Bu çalışmaları sırasıyla 1958 ve 1969 yıllarında tamamlayıp yayınladım). Her ikisinin de, bireysel çatışmalarını çeşitli yöntemlere dönüştürerek çağdaşları olan çok sayıda insanın hayatında spiritüel ve politik alanlarda bir yenilenme sağlamış olduklarını söylemeliyim.

Bu bizi psikotarihsel bir çalışmaya doğru yönlendirmektedir. Ama bu makalenin sonunda, psikoanalitik yöntemin psikososyal öngörülerden ne şekilde yararlanabileceğine ve bunu aktaran gözlemleri nasıl yapabileceğine dair sorular yöneltmek, en iyi seçenek gibi görünmektedir. Bu bizi, çalışmamızın en başına geri götürür.

4.
EGO VE ETOS: SONUÇ TESPİTLERİ EGO SAVUNMASI VE SOSYAL UYUM

Anna Freud, *Ego ve Savunma Mekanizmaları*[81] adlı eserinde, "Özellikle tek bir meseleyle ilgilenir; bu mesele, egonun gerek hazzın yokluğunu ve kaygıyı savuşturma gerekse itkisel davranışlar, duygulanımlar ve içgüdüsel istekler üzerinde kontrol kurma yolları ve araçlarıdır" (1936, s. 5). Bu nedenle; *bastırma, gerileme, yadsıma* ve *karşıt tepki* oluşturma gibi her daim var olan savunma mekanizmaları yalnızca *içsel ekonominin* olguları olarak kabul edilirler. 1973 yılının Şubat ayında, Philadelphia şehrinde, Anna Freud'un kitabının (kitabının basımının 37. yılında) değerlendirilmesi amacıyla toplanan bir panel vesilesiyle savunma mekanizmalarının birtakım sosyal ve toplumsal sonuçlarını tartışma imkânı doğdu. Bu tartışmaya şu soruyu yönelterek katıldık: *Savunma mekanizmaları* paylaşılabilir mi; dolayısıyla da bu mekanizmalar, birbirleriyle ilişkideki insanların yaşamlarında ve toplumsal hayatta *ekolojik bir değer* üstlenebilirler mi?

81 *The Ego and the Mechanisms of Defense.* –ç.n.

Anna Freud'un kitabında böyle bir potansiyele açık bir şekilde atıf yapan kısımlar mevcuttur. Şüphesiz en aşikâr olan, birtakım bireysel savunma mekanizmaları ile toplumların eskiden beri olagelmiş yaygın savunmaları arasındaki benzerliktir. Örneğin, 'saldırganla özdeşleşme' mekanizmasını ele alalım. Hayaletlerden korkan ve onları belirli el kol hareketlerinde bulunarak lanetleyip uzaklaştırmaya çalışan, bunu yaparken de karşılaşabileceği hayaletlerden biriymiş gibi davranan bir kız çocuğu düşünelim. Bu korkunun ortaya çıkma sebebini de bir kenara bırakalım. Bu durum, "Kaygının, nesnenin korkunç bir özne şekline dönüştürülmesi (metamorfoz) yoluyla haz verici bir güvende olma hâline getirildiği çocuk oyunlarını" (A. Freud, 1936) aklımıza getirebilir. Buna paralel olarak, kültürel tarih boyunca 'kötü ruhları defetmeye yönelik ilkel yöntemlerin' hepsinde, bu ruhların olabilecek en saldırgan hâlleriyle kişileştirildiklerini de görürüz.

Anna Freud kitabında, bir okulda yaptığı birtakım gözlemlerden bahsetmiştir. Bu okuldaki süreçler, çağdaşlığı yakalamak adına -deyim yerindeyse- yeniden düzenlenmiş, 'sınıfta gerçekleşen öğretime' daha az önem verilerek 'seçimli olarak yürütülen bireysel çalışmalar' öne çıkarılmıştır (1936, s. 95). Bu yeniden düzenlemenin hemen akabinde, daha önce oldukça başarılı ve popüler olan birçok çocukta yeni ve ama gene de sınırları net olarak belirlenebilen birtakım savunmacı davranışlar ortaya çıkmıştır. Bu davranışlar, sinmişlik ve ketlenmişlikle karakterizedir. Bu çocukların okula sağladıkları -yüksek- uyum, değişen beklentilerle birlikte tehlike altına girmiş gibi görünmektedir. A. Freud, böylesi ortak bir savunmanın, her ne kadar her çocuk buna bireysel olarak başvursa da, okulun keyfekeder yapmış olduğu yeni düzenlemelerini terk et-

mesi hâlinde hızla ortadan kalkacağını öne sürmüştür. Ama buradaki asıl mesele şudur: Bu tür ortak savunmaların uzun vadede -bir şekilde- alışkanlık hâlini alabilecek ve dolayısıyla da gerek birtakım bireylerin kişiliklerini ve kariyerlerini gerekse grup yaşamının etosunu kalıcı olarak şekillendirecek sosyal düzenekleri nelerdir?

Son olarak, ergenlikte sıkça rastlanan *düşünselleştirme* gibi savunma mekanizmalarının sosyal yaşama dönük sonuçları üzerine bir kez daha kafa yoralım. Bu mekanizma, -o dönemin Viyana'sında- 'dış dünyada devrim yapma arzusu' da dâhil olmak üzere *düşüncelerle* aşırı derecede meşguliyeti içerir. Anna Freud, bu durumu, gençlerin 'kendi idlerinin ortaya yeni çıkan yapısal taleplerine yönelik algı' karşısındaki bir savunma olarak yorumlar. Bu; içsel, içgüdüsel bir devrime karşılık gelir. Şüphesiz bu, mevzunun *psikoseksüel* boyutudur; ama düşünsel savunma mekanizmalarının ergenlik evresinde ortaya çıkması ve paylaşılması da meselenin bir diğer boyutudur. Ergenlikte gerçekleşen *bilişsel kazanımlar*, bu savunmanın ortaya çıkmasını olanaklı kılar. Öte yandan, ergen, dönemin entelektüel etosunun ritüelleştirilmesini de uyum sağlayıcı bir şekilde kullanır. Toplumsal süreç, değişen etosa yeniden uyum sağlamak adına gerek bu tür ergenlik süreçlerini gerekse bunlara eşlik eden aşırılıkları gerçekten de hesaba katmalı ve kabullenmelidir.

Öyleyse, savunma mekanizmalarının yalnızca kapsamak durumunda oldukları -bireyin- içgüdüsel isteklere göre şekillenmedikleri olası görünmektedir. Buna karşılık, görece iyi işledikleri noktalarda gerek bireyler ve aileler gerekse daha büyük birimler arasındaki ritüelleşmiş etkileşimin bir parçası olarak ortaklaştıkları veya birbirlerine ters düştükleri söylenebilir. Ne var ki, bu mekanizmalar

zayıf, katı ve tamamen soyutlayıcı olduklarında *bireyselleştirilmiş* ve *içselleştirilmiş* törecilik örneklerinden (yani tutucu alışkanlıklardan) öteye geçemezler.

Anna Freud, bize, hem bir öğretmen olarak deneyimlediklerinin hem de kliniğinde yapılan uzun tartışmaların bir kısmını aktarmıştır. Klinikteki tartışmalar; takıntılı ebeveynin takıntılı çocuklarının, takıntıya yönelik mekanizmaları hangi nedenle kullandıkları üzerine olmuştur. Değerlendirilen olasılıklar arasında taklit veya özdeşleşme olduğu gibi, bu çocukların, aynı ebeveyni gibi, güçlü sadist eğilimlerden kaynağını alan tehlikelere maruz kalıp -ebeveyninden bağımsız olarak- duruma uygun savunma mekanizmalarını kullanıyor olabilecekleri de vardır (Journal of the Philadelphia Association for Psychoanalysis, 1974).

BEN VE BİZ

Ego savunmaları hakkındaki tartışmalar bizi, bir zamanlar 'ego psikolojisi' olarak adlandırılan bir döneme geri götürür. Bugün bile benzer özlemler taşıyan bir yaklaşımla, kendilik psikolojisi ile karşı karşıyayız. Ben insandaki -paradoksal olarak- hem en bireysel olan hem de ortak bir 'biz' algısının en temelini oluşturan şeyin ne olduğunu irdelemeden, bu iki yaklaşımın da psikososyal kuramla ilişkilendirilemeyeceğini düşünüyorum. Burada kastettiğim 'ben' algısı, yani insanın dil yetisiyle donatılmış olan duyusal ve düşünen bir varlık olduğuna dair temel farkındalıktır. Bu varlık, hem kendilik ile (aslında birkaç kendilikten oluşan) yüzleşebilir hem de bilinçdışında işleyen bir ego kavramını inşa edebilir. Dahası ben, egonun istenmeyen itkilere ve duygulanımlara karşı işe yarar savunmalar

oluşturmak adına yararlandığı sentezleme yöntemlerinin, şimdi anlatacağım birtakım temel varoluş şekillerini 'ben' algısı diye adlandırdığımız şeye kavuşturduğunu varsayıyorum. Var olmanın bu temel şekilleri *merkezde*[82] ve *aktif*, *bütün* ve *farkında olma* algısıdır. Bu sentezleme yöntemleri kenarda kalmış, etkisizleştirilmiş, parçalanmış ve örtbas edilmiş olmaya yönelik hislerin üstesinden gelinmesini sağlar.

Bu noktada, akıl yürütmenin tuhaf bir kör noktası ile karşı karşıyayız: Varoluşsal, kimliksel ve dilsel boyutlara sahip abartılmış bir olgu olan 'ben' kavramını, sözlüklerde ve psikoloji metinlerinde bulmak oldukça zordur. Ama bizim için önemli olan, Freud'un bu kavramı kendi anadilinde (Almanca) *Ich* sözcüğü ile ifade ettiği ve bu ifadenin psikanalitik literatüre 'ego' olarak tercüme edilegeldiğidir (Erikson, 1981). Ne var ki, bu *Ich* sözcüğü, bazen tam olarak 'ben' (İngilizcede *I*) anlamında kullanılır. Bu, Freud'un (1923) *Ich* ifadesine, *'bilincin tamamının bağlı olduğu' deneyimin 'anlık niteliği'* ve *'kesinliği'* anlamını yüklediği durumlarda özellikle geçerlidir (İtalikler bana aittir). Bu, kesinlikle basit bir ikili anlam meselesi değil; bir kavramın bir dilden diğerine yapılan tercümesinin zamanla belirleyici bir nitelik kazanmasıdır. Bunun sebebi de, bilinçdışının yalnızca anlık ve kesin bir bilinçlilik hâli yoluyla bilinebilir olmasıdır. Dahası, bu bilinç, evrim ve tarih süreci içinde kaçınılmaz olarak rasyonel yöntemlerle karşı karşıya kalmış ve başka bir boyut kazanmıştır. Böylece, kendisinin bilinçdışını nasıl yadsıdığının farkına varıp sonuçlarını irdelemeyi öğrenmiştir. Yine de bu ana bilinçlilik hâli, Freud'a göre birincil insani olgulardan biri olagelmiştir.

82 *İngilizcede 'being centered' ifadesi olarak geçer. Bireyin dengeli olması, uçlara kaçmaması, zeminini sağlam oluşturması anlamına gelir. –ç.n.*

Freud bunu sorgusuz sualsiz kabul etmiş (*selbstverständlich*) ve o kibirli tavrıyla bunun üzerine kafa yormayı reddetmiştir. Freud'un estetik, ahlaki ve bilimsel farkındalığa yönelik kendi derinliği ve tutkusu göz önüne alındığında, bilinçdışı ve ide yönelik -kalan her şeyi bir kenara atmasına neden olan- bu özel ilgisini, neredeyse riyazet[83] içeren bir adanmışlık olarak değerlendirmek gerekir. Freud, insan motivasyonunun üstü en kapalı ama aynı zamanda en temel olan bileşenini araştırmaya yönelmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, Freud'un bilinçdışının bir şeyleri açığa vurmasını sağlamak adına kullandığı yöntem; serbest çağrışım, rüya ve oyun gibi biçimsel olarak eğlenceli birtakım araçları -ki bunlardan her biri farkındalığa ulaşmayı sağlayacak özel araçlardır- içermek zorunda kalmıştır. Bunların yanı sıra, sistematik yorumlama da bilincin daha da açılmasına hizmet eder. Ve aslında Freud, önemli bir metninde, bilinci ancak 'parlayan ışık' olarak tercüme edilebilecek '*die Leuchte*' kelimesiyle ifade etmiştir (S. Freud, 1933). Bu neredeyse dinî çağrışımlar taşıyan ifadeyi, sıklıkla ironik bir açıklamayla beraber kullanmış ve bilince dair şunları söylemiştir: "Yaşama dair söylenebilecek ana şey, çok değerli olmasa da sahip olduğumuz tek şeyin yaşamımız olduğudur. Bilincin yaydığı aydınlık olmadan derinlik psikolojisinin karanlıklarında kaybolmuş olurduk." Ne var ki, her zaman olduğu üzere, çevirmeni için 'aydınlık' sözcüğü Almanca *die Leuchte* için yeterli gelmiştir.

Psikanalitik tekniği, onu sosyal bir karşılaşma olma özelliğinden mahrum bırakan katı ve riyazet içeren kurallara tabi tutarken, Freud kendini gözlemleyen 'ben'i[84] ve or-

83 *Nefsin isteklerini kırma (İng. ascetic). –ç.n.*

84 *Analizanın 'ben'i. –ç.n.*

taklaşa üretilen 'biz'i[85] yalnızca bilinçdışının araştırılmasının hizmetine vermiştir. Bu yöntemin; ona ihtiyaç duyacak kadar rahatsızlık yaşayan, onu isteyecek kadar ona merak duyan ve onu 'alabilecek' kadar sağlıklı kişileri görülmemiş boyutta iyileşme sağlayan bir içgörüye taşıyabilecek meditatif bir yöntem olduğu zamanla ortaya çıkmıştır. Bu özellikler, psikanalizden geçen kişilerin bazı toplumlarda gerçekten de seçkin bir grup gibi hissetmelerini sağlayabilirler. Ama 'ben' ve 'biz' olgularının daha sistematik bir biçimde incelenmesi, yalnızca psikososyal olguları anlamak için değil, aynı zamanda gerçekten kapsamlı olan psikanalitik bir psikoloji geliştirmek için de temel bir gerekliliktir. 'Ben'den *ego* veya *kendilikten bahseder* gibi bahsetmekteki dilsel zorluğun elbette ki farkındayım. Öte yandan, 'kendim'in, aslında bir dizi 'kendiliğim'in farkına varmak için de bir 'ben'e ihtiyacım var. Kendilik deneyiminin tüm çeşitlerinin ortak paydasında (ve bu gerçekten de kurtarıcı bir lütuftur), deneyimi yaşayan ve yaşadıklarının hepsinin farkında olabilen 'ben'in sürekli bilinçlilik hâli yatar. Dolayısıyla 'ben' ifadesi, insanın kendisini sözel dünyadaki etkileşimin içinde dil yoluyla konumlandırmasını olanaklı kılar. Hayatta olduğunu, dahası varoluşun elzem koşulu olduğunu hissetmeye karşılık gelecek kadar gizemli bir konum... Bununla beraber, ancak örtüşen bir dünya imgesine sahip ve dilleri arasında köprü kurabilecek olan iki veya daha fazla kişi kendi 'ben'lerini birleştirip 'biz'i yaratabilirler. Zamirlerin ('ben'den 'biz'e, oradan da 'onlar'a) organ işlev biçimleri, postüral ve duyusal işlev örüntüleri, dünya görüşlerinin zaman-mekân boyutları ile ilişkili olan tam anlamlarını kazandıkları gelişimsel bağlamın ana hatlarını çizmek muhakkak ki çok önemli olurdu.

85 *Analizan ve analist ikilisinin oluşturduğu 'biz'. –ç.n.*

Freud 'biz' kavramına dair tasarımlarını aktarırken, "Her bir kişiyi İsa peygamber ile birleştiren bağ, şüphesiz insanları birbirleriyle birleştiren bağın da sebebidir" diyecek kadar ileri gitmiştir (1921). Fakat bunu -sonradan gördüğümüz üzere- 'yapay' olarak adlandırdığı kilise ve ordu gibi gruplar hakkındaki bir söyleminde ortaya koymuştur. Gerçek şudur ki, kardeşliklere[86] varan tüm özdeşimler, grubun başındaki karizmatik figürle o grup içindeki herkesin özdeşim kurmasına bağlıdır. Bu karizmatik figürler bazen ebeveyn ya da liderler, bazense tanrılardır. Dolayısıyla, Musa peygamber, kiminle konuştuğunu ona soran insanlara ne demesi gerektiğini Sina'nın üzerindeki Tanrı'ya sorduğunda, aldığı yanıt "BEN, o BENİM" olmuştur. Göklerdeki Tanrı, Musa'ya "Beni size gönderen 'BEN'dir" demesini salık vermiştir. Bu varoluşsal anlam şüphesiz, tektanrıcılığa geçişteki evrim sürecinin özünü oluşturur ve ilgili ataerkil ve monarşik olgulara kadar uzanır (Erikson, 1981).

Bu nokta bize, yeni doğmuş bir bebek ile *birincil öteki* (anne) arasındaki - birbirini fark etme ve kabulü içeren- ilk karşılaşmayı ve bunun yaşam boyu süren gücünü bir kez daha hatırlatır. Bu karşılaşmanın niteliği zamanla 'kişiyi koruyup kollayacak ve ona huzur verecek olan' *nihai öteki*ye aktarılacaktır. Buradan gelişim evrelerini bir kez daha takip edebilir ve annelik, babalık ve kardeşlik ilişkisi içinde oluşan 'biz' olgusunun, kişinin en gerçek şekilde deneyimlediği birleşik bir kimliği paylaşma anlamına herhangi bir dilde nasıl geldiğini inceleyebiliriz. Ne var ki burada, gerçeklik kavramının başta serzenişte bulunduğum üzere sıklıkla uyum sağlanması gereken bir 'dış dünya' gibi algılandığını ve bu tanımda bir değişikliğe gitmemizin gerekli olduğunu söylemeliyim.

86 *Ülkü kardeşliği, din kardeşliği vb. –ç.n.*

ÜÇ KATMANLI GERÇEKLİK

Ego kavramı ve terimi, şüphesiz Freud tarafından icat edilmemiştir. Bu ifade, skolastik düşüncede beden ve ruh *birliğini anlatmak için* kullanılmıştır. Felsefenin genelindeki anlamıysa bilinçli deneyimin *sürekliliği*dir. William James (1920), mektuplarında sadece 'zamanı ve mekânı sürekli kılan kaplayıcı bir ego'dan bahsetmez; öznel sağlığın temeline dair çağrışımlar yapan '*egonun aktif gerilimi*' ifadesine de yer verir. Görünen o ki, Almancaya son derece vakıf olan James, burada hem 'ben' olmaya dair öznel algıyı hem de yapısal bir 'ego'nun bilinçdışı işleyişlerini hesaba katmıştır. Öte yandan, egonun bilinçdışı işleyişinin amaçlarından biri, deneyimi, var olmanın boyutları içinde 'ben'in merkeze konumlanmasını sağlayacak şekilde bütünleştirmektir. Böylece 'ben', olaylar cereyan ederken kendini yetersiz bir kurban gibi değil, etkin bir *özne* gibi hissedebilir. Bu 'ben'; etkisizleştirilmiş (kişi pasif bir şekilde aktif olabileceğinden, bu kelime pasif kelimesine tercih edilmiştir) değil, *aktif* ve *oluşturan*; kenara itilmiş değil, *merkezde* ve *kapsayan*; uyaranlar içinde boğulmuş değil, *seçici*; kafası bulanık değil, *farkındalık sahibidir*. Tüm bunlar, kişinin kendi zamanı ve mekânı içinde kendini *evinde hissetmesini* ve seçimi yapan kendisiyken bile -bir şekilde- *seçilmiş* hissetmesini sağlar.

Şimdilik iyi gidiyoruz. Ancak fark etmiş olduğumuz üzere, insan gelişimini yaşamın evreleri üzerinden takip ettiğimizde karşılaştığımız zorluk, son derece temel olan merkezde olma hissinin evreden evreye yenilenmesinin, sayısı giderek artan başka kişilere (ötekilere) bağlı olmasıdır. Kimileri yaşamımızın birtakım önemli dönemlerinde birer 'öteki' olarak kabul edilebileceğimiz kadar bize yakınlar-

dır. Ne var ki, bunların çoğunu kendi gerçeklik algılarını, onu -şayet bize zorla kabul ettirmeye kalkışmıyorlarsa- bizimle paylaşarak doğrulama arayışında olan, birbirleriyle bağlantılı pek çok başka kişi oluşturur. Üstelik bu kişiler, böylesi bir çabaya kendi gerçeklik algılarını bizimkinin karşısında sınırlandırmaya çalışırken bile girerler. Dolayısıyla, egoyu anlatırken yalnızca onun dışsal bir gerçekliğe uyum sağlama işlevinden bahsetmenin yetersiz kalması, psikososyal sebeplerden ötürüdür. İnsanın uyum sağlama sürecinin bütünündeki çelişki burada da geçerlidir. Ego, uyum sağlama sürecini yönlendirebilecek hâle gelene kadar zaten uyum sağlayıcı birçok deneyimin içinden geçmiş, gerek bu deneyimleri gerekse birtakım yoğun özdeşimleri bünyesine katmıştır. Aslına bakarsanız, Freud'un *gerçeklik*[87] olgusunu ifade etmek için kullandığı *Wirklichkeit (ki bu kelime neyin 'geçerli olduğu' ile ilgilidir)* kelimesi, aktiflik ve etkileşim hâlinde olmaya dair anlamları içinde barındırır. Bu kelimenin *fiiliyat*[88] olarak çevrilmesi daha uygundur ve kanımca anlatmak istediği de 'karşılıklı hareketlenme' olgusudur.

Öyleyse gerçekliğin birtakım olmazsa olmaz bileşenleri olduğu söylenebilir. Bu bileşenlerin hepsi, psikanalitik açıdan bakıldığında, *içgüdüsellik*[89] olarak adlandırabileceğimiz olguya bağlıdır. Bu içgüdüsellik, hayvanlardaki *sezgisellikten*[90] farklıdır. İçgüdüsellikte, duygulanımsal enerjiler gelişim süreci içinde egonun emrine verilmişlerdîr ve o noktadan sonra olgusal ve toplumsal dünyadaki olgunlaşma kapasitelerinin harmanlanması için çalışmaları beklenir. Dolayısıyla, çocukların isimlendirilebilen, doğru-

87 *İngilizcede 'reality'. –ç.n.*

88 *İngilizcede 'actuality'. –ç.n.*

89 *İngilizcede 'instinctuality'. –ç.n.*

90 *İngilizcede 'instinctivity' –ç.n.*

lanabilen ve paylaşılabilen olguları bile 'sevmeyi' öğrendikleri; bu öğrenmenin de o sevginin özünü oluşturduğu söylenebilir.

Olgunlaşan bir gerçeklik algısının olmazsa olmaz bu üç bileşeninden bahsedelim. *Nesnellik*[91], bunlar içinde en çok vurgulanandır. Bilişsel gelişimin belirli bir evresinde, teknoloji ve bilimin belirli bir düzeyinde olabilecek en az düzeyde çarpıtma veya yadsımayı içerdiği gibi, olabilecek en üst düzeyde doğrulamayı barındırdığı düşünülür.

Gerçeklik sözcüğünün ikinci bir anlamı ise şöyle ifade edilebilir: Bilinen olguları, onların niteliğini fark etmemizi sağlamaya uygun bir bağlama (az çok beklenmedik bir şekilde) taşıyan inandırıcı bir bütünlük ve düzen. Ortak bir dile ve dünya imgesine sahip herkesle paylaşılabilen bir doğruluk değerinden bahsediyoruz. Einstein'ın '*Begreiflichkeit*' olarak kullandığı 'kavranılabilirlik'[92] kelimesi, gerçekliğin bu yönünü anlatırken başvurulabilecek uygun bir ifade gibi görünmektedir.[93] Buna alternatif bir başka ifade ise görselliği daha fazla içeren *bağlamsallık*[94] kelimesidir. Sonuçta, bir şeyleri açığa vurma konusunda olgulara belirli bir önem atfeden şey, onların insanı hayrete düşüren iç içe geçmişlikleri değil midir? Ve toplumsal etos; yeterli sayıda bireysel katılımı ve dolayısıyla da azami gücü, ancak bu üç katmanlı gerçeklik ve ana gelişimsel evreler arasında anlamlı bir örtüşmeyi sürdürmek yoluyla elde edebilir.

---

91 *İngilizcede 'factuality' Durumun geçerliliği, doğruluğu; olanın nesnel tarifi. –ç.n.*

92 *İngilizcede 'comprehensibility'. –ç.n.*

93 Einstein "bedensel bir nesneyi kavramanın" ona ..... atfetmek anlamına geldiğini söylemiş ve "duyu deneyimlerinin dünyasının.... olduğu gerçeğinin bir mucize olduğunu" eklemiştir (1954).

94 *İngilizcede 'contextuality'. –ç.n.*

Öyleyse, geçerli bir dünya görüşü olarak gerçekliğin (mütevazı bir şekilde 'bir yaşama şekli' olarak adlandırılsa bile) -en doğru ifadeyle- geniş kapsamlı bir kavrama karşılık geldiğini söyleyebiliriz. Bu kapsamıyla gerçeklik, disiplinli dikkati doğrulanabilir bir olgular seçkisine odaklar: Bütüncül bir bakışa olanak verir ve güçlü iş bağlılıklarıyla etik ilişkiler oluşturur.

Son olarak söylemek istediğim, dünyaya dair imgelerin, her kuşakta güncellenmelerinin gerektiği gibi her bireyle beraber gelişmelerinin de şart olduğudur. Artık bu aşamaya kadar yazmış olduğum bölümlerin (organ işlev biçimlerinden postüral ve duyusal işlev örüntülerine, yaşamın normatif krizlerinden psikososyal gelişimin antitezlerine uzanan) üzerinden geçebilir ve dünyaya dair imgelerin, tüm bu deneyimler için evrensel bir bağlam ve anlam sağlamaya nasıl hizmet ettiğini göstermeye çalışabiliriz. Tekil olan 'ben', ilk bedensel deneyimlerin içinden doğarken -ve narsisistik diye adlandırdığımız o ilk içgüdüsel gelişim sürecinin içinden çıkarken- evren içinde bir yön bulmuş olma hissinin bir nebzesine sahip olmayı ve bunu paylaşmayı ancak böyle öğrenebilir. Dolayısıyla, dünyaya dair imgeler üzerine yapılacak herhangi bir çalışma, her bir 'ben'in temel bir zaman-mekân oryantasyonuna yönelik ihtiyaçlarıyla başlamalı ve örtüşen bakış açılarına dair toplumun nasıl bir ağ oluşturduğu üzerinden ilerlemelidir. Bu toplumsal ağ *gündelik akış, yıllık döngü, işbölümü ve geleneksel etkinliklerin paylaşımı gibi* şekillerde sağlanabilir ve K. Erikson'un yorumuyla (1966) *dıştakiliğin* ve *ötekiliğin* başladığı limit ve 'sınırlar'a kadar genişleyebilir.

Ben, büyümenin Amerikan yaşam tarzı içinde nasıl resmedildiği üzerine yaptığım araştırmalar sonucunda, yukarıda bahsettiğim meseleleri ancak sistemsiz bir şekilde

çerçeveleyebilmiştim (1974; 1977). Eminim ki, klinik psikanalitik gözlem, oluşturulmuş ve değişmekte olan dünya imgelerine her bireyin bilinçdışı ve bilinç-öncesi düzeylerdeki katılımına dair önemli katkılar sunacaktır. Çünkü somatik, sosyal ve egosal düzlemlerdeki örgütlenmelerin birbirlerini nasıl tamamlayabildiklerini, içlerinde barındırdıkları yapısal çatışmalar ve yıkıcı antitezler üzerinden araştırabiliriz. Böylesi bir çalışma, farklı tarihsel ortamlarda, psikanaliz gerek kendi tarihine gerekse sunduğu ideolojik ve etik çıkarımlara dair daha çok farkındalık kazandıkça çok da verimli olacaktır. Ancak bireysel gelişimin tüm ayrıntılarının dinî inanç sistemlerinin varoluşsal döngülerinde, gerek politik gerekse ekonomik ideolojilerin tarihsel önermelerinde ve bilimsel kuramların yaşantısal çıkarımlarında ileri sürülen büyük şemalarla nasıl uyuştuğunu veya onlardan sapma noktasına geldiğini, ancak yeni bir çeşit kültürel tarih gösterebilir.

ETOS VE ETİK

Ego ve etos arasındaki dinamik ilişkiye dair, psikanalizin ilk dönemlerinde kullanılan en kapsamlı ifade muhtemelen Freud'un *Psikanaliz Üzerine Yeni Giriş Dersleri*[95] adlı çalışmasından alıntılanan şu metinde geçmektedir:

> Ebeveyn ve onlara benzer otorite figürleri, çocuklarını eğitirlerken -kural olarak- kendi süperegolarının öğretilerini takip ederler... Dolayısıyla, bir çocuğun süperegosu aslında ebeveynini değil, ebeveyninin süperegolarını

95 *New Introductory Lectures on Psycho-Analysis.* –ç.n.

> model alarak oluşur. Bu süperegoyu dolduran içerikler ebeveyninkilerle aynıdır ve bu süperego, kuşaktan kuşağa bu şekilde taşınan geleneklerin ve zamana direnen tüm değer yargılarının iletim kanalı hâline gelir (1933).

Burada Freud'un, tarihsel sürecin birtakım özelliklerini kişinin süperegosunun içine yerleştirdiğini görüyoruz. Bu psişik aygıt, içsel yaşantımız üzerine o kadar çok ahlaki baskı yapar ki, ego kişiyi felç edici boyuta gelebilecek *içsel baskılamadan* görece kurtulmak için kendini süperegoya karşı savunmak zorunda kalır. Freud yazısına, 'tarih üzerine materyalist bakış açısıyla yapılan değerlendirilmelere' -birkaç cümleyle- sataşarak devam eder. Ona göre, bu değerlendirmeler, "İnsanların oluşturduğu 'ideolojiler'in kendi güncel ekonomik koşullarının birer ürünü ve üstyapısı olmanın ötesine geçmediklerini" iddia etmek yoluyla politik baskılamayı vurgularlar.

> Bu doğru ama muhtemelen gerçeğin tamamı değil. İnsanlık hiçbir zaman tamamen şimdiki zamanda yaşamaz. Bir ırkın ve halkın geleneği, geçmişi süperegonun ideolojilerinde yaşamaya devam eder. Geçmiş, şimdiki zamanın etkilerini ve yeni değişimleri ancak yavaş bir şekilde kabul eder. Ve geçmiş, süperego üzerinden bu şekilde işlediği sürece de insan hayatında ekonomik koşullardan bağımsız olarak güçlü bir şekilde rol oynar (Freud, 1933, s. 67).

Bu ifade, devrimci güçlerin ve yöntemlerin psikolojik açıdan incelenmesine yönelik geniş kapsamlı anlamlar içerir. Ama

en şaşırtıcı olan çıkarım, psikanalistin, insanın özüne dair dinamikleri yeniden kurgularken ne yapması gerektiğine yönelik olandır. Buna göre psikanalist, süperegonun geleneğin iletiminin bir kanalı olarak sağladığı işlevi de dikkate alabilir, hatta ondan bunu yapması beklenir. Söz konusu bu işlev, özellikle de süperegonun değişime ve özgürleşmeye karşı direncinde açığa çıkar. Bu sav, doğrudan psikanalitik araştırmanın karşısında duran ana akımların ortaya çıkmasına da sebep olmuş, bu durum psikanaliz camiası içindeki içsel çatışmalara da yansımıştır. Ancak ben, gelişimsel bir bakış açısından yaklaşıp, süperegoda çocukluk yıllarının kalıntıları olarak tespit ettiğimiz şeyin, Freud'un da iddia ettiği gibi yalnızca yaşayan ideolojilerin değil, çoktan ahlakçılığa dönüşmüş olan eski ideolojilerin de yansıması olduğuna vurgu yapmak isterim. Süperego açısından bakıldığında, ödipal evre ile sonucunda kişinin *ya inisiyatif ya suçluluk* geliştirdiği erken dönem krizinin dengelenmesi, her şeyden çok, bir *yasaklar* ağını vurgulamak için uygun zemini hazırlar. Bu yasaklar ağının, fazlaca yaramaz olan inisiyatifin etrafını çevrelemesi beklenir ve temel bir ahlaki hatta ahlakçı yönelimin oluşmasında payı olduğu düşünülür.

Daha önce de belirttiğim üzere, ben ergenliği yeni ideolojik imgelemelere hem bilişsel hem de duygusal açıdan son derece açık olunan yaşam evresi olarak değerlendiriyorum. Bu imgelemeler, yeni kuşağın fantezilerini ve enerjilerini düzenlemeye uygun zemini hazırlar. Bu evrenin sonunda kişi, içinde bulunduğu tarihsel döneme bağlı olarak var olan düzeni ya destekleyecek ya da protesto edecektir. Bir başka seçenek, yeni bir düzene yönelik umut beslemektir ki kişinin tasarladığı bu yeni düzen ya daha radikal ya da daha gelenekçi olana kayacaktır. Bu şekilde uçlara yönelişle kimlik karmaşasının aşılmasının kolaylaşacağı-

nı da belirtmeliyim. Ancak bunun ötesine geçen bir *etik yaklaşım* geliştirme olasılığı -erken dönem ahlakçılığının barındırdığı aşırılıkları veya ergen ideolojikliğini geride bıraktığı ölçüde- *yetişkinliğe* kalacaktır. Bu etik yaklaşım, gerek yetişkinlik evresinin üretken uğraşlarıyla gerekse -bir nebze de olsa- tarihsel gerçekliğe uygun olan olgun ve geniş kapsamlı planlar yapma gerekliliğiyle bağdaşır. Ve bu noktada devrimci liderler bile ideolojilerini hem sağlam bir ahlaki anlayış hem de etik kaygıyla geliştirmeli ve uygulamaya koymalıdırlar. (Gelişimsel süreçlere dair bizim görüşlerimize gelince, üretken etiğin, altın kuralın[96] yeni bir versiyonunu ileri süreceğini söyleyebilirim. Bu yeni kural, "Başkalarını büyüt ki sen de büyüyebilesin" [Erikson, 1964] olarak ifade edilebilir.)

İnsanın ahlaki, ideolojik ve etik potansiyellerinin *ritüelleştirilmeleri* için ayrılan yaşam evrelerinin (yani çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik) ana hatlarını çizerken, bunlara karşılık gelen üç törecilik çeşidinin beraberlerinde getirdikleri tehlikelere karşı da uyarıda bulunmuş olduğumuzu yeri gelmişken hatırlatayım. Bu tehlikeler ahlakçılık, totalizm ve despotluktur. Tüm gelişimsel ve kuşaksal etmenleri *epigenetik olarak* görselleştirme mecburiyetini bir kez daha anımsamak da iyi olabilir. Şöyle ki;

	1	2	3
III			Etik
II		İdeolojik	
I	Ahlaki		

96 *"Sana yapılmasını istemediğini sen de başkalarına yapma." –ç.n.*

Dolayısıyla, ahlaka dair tüm tasarımların içinde etik ve ideolojik özellikler vardır. İdeoloji için de durum benzerdir; içinde etik ve ahlaki özellikler barındırır. Bu nedenle, etik konumdayken de devam eden ahlaki veya ideolojik düşünme şekilleri, zamanın tarihsel göreceliği içinde üretken bir olgunluğun parçası hâline gelme potansiyellerini korudukları sürece hiçbir şekilde 'çocuksu' veya 'ergen' atıklar anlamına gelmezler.

PSİKANALİTİK YÖNTEMDEKİ TARİHSEL GÖRECELİK

Konumuzu sonlandırırken, temel psikanalitik yönteme bir kez daha dönelim ve bu yöntemin vazgeçilemez iki işlevini hatırlayalım. Psikanalitik yöntem, yetişkinleri (ister hastalar isterse analist adayları olsun) gerek çocukluk döneminin ezici ve baskılayıcı kaygılarından gerekse bu kaygıların yaşam ve kişilik üzerinde hâlihazırda bırakmış oldukları etkilerinden özgürleştirmeyi amaçlayan Hipokratik bir girişimdir. Aynı zamanda, insanın gerek filogenetik gerekse ontogenetik gelişim süreçlerindeki fiksasyonlarını özgün bir şekilde açığa çıkaran didaktik bir araştırma metodudur. Bu bağlamda, bütünüyle insani bir yetişkinliğe ulaşma çabasının, geçtiğimiz yüzyılın etosunun bir parçası olduğunu belirtmek gerekir. Bundandır ki, Karl Marx 1844'teki yazılarında 'doğal olan her şeyin bir *oluşumdan geçmek* zorunda olması gibi, insanın da kendi oluşma eylemine yani tarihe sahip olduğunu' iddia etmiştir (Tucker, 1961). Marx, 'oluşma eylemi' için *Entstebungsakt* sözcüğünü de kullanmıştır. Bu kelime, aktif bir 'doğma/ortaya çıkma', 'ayağa kalkma' ve '(bir şey) hâline gelme'

ifadelerinin hepsine dair anlamlar çağrıştırır ve canlı türlerinin büyüme sürecine yönelik açık bir mana da içerir. Benzer derecede ütopik bir düşünceyi Freud da (1930) dillendirmiştir: "Medeniyetin, amacı önce tekil insanları, sonra da sırasıyla aileleri, ırkları, halkları ve ulusları tek bir yüce birlik altında birleştirmek olan Eros'un[97] hizmetinde olan bir süreç olduğunu artık söyleyebilirim. Bu birlik, insanların birliğidir." Bu ifadeden, böylesi bir geleceğin bütünüyle insani bir yetişkinlik evresini gerektirdiği yönünde bir çıkarım yapılabilir. Bu görüş, Freud'un gerek infantil gerekse ilkel ve arkaik duygulanım ve imgelere yönelik ölümcül olabilecek gerilemeye dönük eğilimlerle sistematik bir şekilde ilgilenmesine neden olmuş gibi görünmektedir. Tüm bu 'tarih öncesi' fiksasyonlar hakkında aydınlanmış olacak geleceğin insanı, insanlık ailesinin bireyi hâline gelecektir. Bu ailenin içinde hem bir yetişkin *hem de* bu ailenin bir parçası olduğunun bilincinde olarak hareket etme şansına belki de bir nebze daha çok sahip olacaktır. Bizim kavramlarımızla bu, yetişkin insanın sahte (veya sözde) türleşmeyi aşacağı anlamına gelecektir. Kastettiğim, ötekiliğe yönelik nefretin, yetişkin reddediciliğini en ahlakçı rasyonelleştirmeyle ortaya koyan farazi canlı türlerine bölünmesidir. Böylesi bir 'türleştirme', süperegonun en dar kabile bilincini, kast dışlayıcılığını, milliyetçi ve ırkçı kimliği pekiştirmek için kullanıldığı yerlerde -ki bu nükleer çağda, tüm bunların türlerin varlığını tehlikeye atıcı durumlar olarak kabul edilmesi gerekir- onun en acımasız ve tepkisel özelliklerini desteklemiştir.

Eros kelimesi bu bağlamda, psikanalitik bir kuramın, her şeyi saran içgüdüsel enerjiler olduğuna yönelik var-

97 *Yunan mitolojisindeki aşk tanrısı. Freudcu psikolojide yaşam içgüdüsüne gönderme yapar. –ç.n.*

sayımla başladığı gerçeğinin bir kez daha altını çizer. Bu içgüdülerin -en iyi hâlleriyle- bir çeşit evrensel sevgiye katkı sağladıkları düşünülür. Ama aynı sözcüğün bir kez daha vurguladığı bir diğer gerçek de, birleştirici o diğer yaşam ilkesini, *logosu*, tamamen göz ardı etmiş olduğumuzdur. Logos, nesnelliğin bilişsel yapısını düzenler ki bu da günümüzde önemi giderek artan bir temadır. Teknoloji ve bilim, insanlık tarihinde ilk defa tamamen evrensel ve ortaklaşa planlanmış bir fiziksel çevrenin birtakım taslaklarını ileri sürmekte, logosu günümüzde önemli kılmaktadır. Ne var ki, evrensel teknolojinin imgeleminde ortaya atılan ve medya yoluyla sahnelenme zemini bulan dünya kurgusu, katı mantıksal ve teknolojik ilkelere göre planlanacak olan tamamen uydurma bir düzenin görüntüsüne dönüşebilir. Bu görüntü, bu sayfalarda altını çizmekte olduğumuz noktalardan, yani organizmanın varlığını ve psişik yaşamın ekolojisinin bağlı olduğu toplumsal düzeni tehlikeye sokan distonik eğilimlerden ve bunların sonucunda ortaya çıkan olumsuz özelliklerden, tehlike yaratacak şekilde habersizdir. Ancak insan zihninin bilimsel ve sanatsal boyutları gerek gelişimsel -ya da yaşam öyküsüne dayanan mı demeli- bir yönelim gerekse özel bir tarihi özfarkındalıktan haberdar olmalıdır. Tarihçi Collingwood (1956), bunu şöyle ifade etmiştir: "Tarih, bizzat zihnin hayatıdır; onu zihinden ayıran hem tarihsel süreçte yaşaması hem de bu şekilde yaşadığını bilmesidir." Bu söz, psikanalitik yöntemin özüne uyarlanabilirliğiyle beni daima etkilemiştir. Einstein'ın doğumunun 100. yılı için yapılacak anmaya hazırlanırken, psikanalitik inceleme yönteminin bir çeşit göreceliğe dair sistematik farkındalığa nasıl hem olanak verdiğini hem de bunu gerektirdiğini anlatmaya çalıştım.

Göreceliğe dair bu düşünceye bir bakalım. Doğa bilimlerindeki devrim niteliğinde tüm ilerlemelerin şüphesiz bilişsel ve etik sonuçları vardır. Bu sonuçlar, başta, önceden egemen olan dünya imgesini ve onunla beraber de 'ben' algısının temel boyutlarının evrensel güvencelerini tehlikeye atmış gibi görünür. Bir örnek vermek gerekirse, Kopernik insanın (ve de dünyanın) evrendeki merkezi pozisyonunu altüst etmiştir. Şüphesiz bu pozisyon, her bir 'ben'in merkezde kendisinin olduğuna dair doğal algısını destekleyen ve onun tarafından da desteklenen bir konumlandırmaydı. Ne var ki, radikal bir tutum değişikliğiyle gelen bu tür aydınlanmalar, eninde sonunda insan zihninin uyum sağlama gücünü de yeniden gözler önüne serer ve dolayısıyla daha akılcı, merkezi ve yaratıcı bir etosu harekete geçirir. Görecelik de başta katlanılmaz derecede göreceli olan anlamlar taşımıştır. Bu durum, kesin olarak değerlendirilen herhangi bir 'bakış açısı'nın temellerini sarsar gibi görünür. Öte yandan, göreceli bakış açılarının temel değişmezlik içinde birbirleriyle 'bağdaştırıldığı' yeni bir açılım sağlar.

Benzer bir şekilde Freud da, insan bilincine, ikincil bir konum addetmesiyle gururlanabilirdi. Bu konum, enerjisine diğerleriyle 'eşit itibar' talep ettiği 'id'in (yani dürtülerin kaynadığı kazanın) tam sınırında yer alır. Freud'un bu yaklaşımı, insanın doğadaki enerji dönüşümlerinin bilincine en çok vardığı yüzyılda şekillenmiştir. Bu noktada, Einstein ve Freud'un birbirlerinin yöntemlerine güvenmemiş olduklarını söylemeliyim. Bunu, Einstein'ın 100. doğum yılının anmasında yaptığım konuşmada da (1980b) ifade emiştim. Ancak öyle görünüyor ki (veya en azından bana öyle geliyor), izafiyet ilkesi veya hiç olmazsa Einstein'ın onu en sevdiği açıklama şekillerinden biri (birbirine

doğru ilerleyen iki vagonun ilişkisi) Freud'un temel yöntemine uyarlanabilir.

Ben psikanalitik durumun, psikanalistin ve hastanın iş başındaki zihinlerini birbirlerine doğru göreceli bir şekilde ilerleyen iki 'eşdeğerli sistem' olarak resmeden ifadelerle değerlendirilebileceğini ileri sürdüm. Psikanalitik karşılaşmanın görünürdeki sakinliği ve kişilerüstü niteliği, aslında hastanın 'çağrışım'larının 'serbestçe akması'na olanak verir ve bu akışı yoğunlaştırır. Uzak geçmişe veya mevcut ana dair olabilecek bu çağrışımlar, değişen hızlarda ortaya çıkabilir ve korkulan ya da arzulanan geleceğe uzanırlar. Somut deneyim, fantezi veya rüyalarda da kendilerini gösterirler. Hasta, yeni ortaya çıkan ama gelişimsel fiksasyonlarla ilişkili olan bir psikolojik duraksamayı ele veren belirtilerden muzdariptir. Bu gelişimsel fiksasyonlar, yaşamın erken dönemlerinde görülen temel patolojilerle ilintilidir. Bu nedenle, serbest çağrışımın, hastanın önceki gelişimsel evre ve durumlara özgü çatışmaları -sıklıkla sembolik ve örtük hâlde olsalar bile- hatırlamasını ve yeniden yaşamasını tetiklemesi beklenebilir. Ancak söz konusu çağrışımların toplamdaki önemleri hemen net bir şekilde anlaşılmaz. Bu, ancak hastanın daha önceki yaşam evrelerine -ve erken dönemlere- ait imge ve duygulanımların psikanalistin şahsına bir 'aktarım' şeklinde yöneltmesiyle olur. Son derece irrasyonel olan bu imge ve duygulanımların da, önce hastanın fantezilerinde ve düşüncelerinde canlanması gerekir.

Buna karşılık psikanalist de, kendi zihninin gelişimsel ve tarihsel zamandaki gezinmelerine dair bir tür farkındalık kazanmayı öğrendiği bir 'eğitim analizinden' geçmiştir. Psikanalistin kendine yönelik bu farkındalığı, aralıksız ama -en iyi hâlinde- disiplinli ve göze çarpmayan bir şe-

kilde sürdürmesi beklenir. Dolayısıyla, psikanalist hastanın söze döktüklerini onun yaşamının genel doğrultusuna dair öğrendikleri ışığında değerlendirirken, kendine bakmaya da istekli olmalıdır. Hastanın mevcut durumunun ve geçmiş çatışmalarının psikanalistin *kendi* yaşamında ne şekilde yankılandığını, geçmişin ilgili evrelerinden gelen ne gibi duygular ve imgeler uyandırdığını farketmeye çalışmalıdır. Tüm bunlar, terapistin 'karşıaktarımı'nı oluşturur. Bu karmaşık etkileşim yalnızca aydınlatıcı değildir; dinleyicinin (yani terapistin) kendi alışılageldik fantezilerinin ve yadsımalarının hastanınkilerle gireceği olası bir bilinçdışı danışıklığı tespit etmeye de (ve ondan bir şeyler öğrenmeye) yardımcı olur.

Ancak gerek hasta gerekse terapist, farklı sosyal ve tarihsel yönelimlerle ilişkili olan kendi yaşam döngülerinde dolanıp dururlarken terapistin yorumlayıcı düşünceleri, psikanalizin geçmiş ve mevcut tasarımlarıyla beraber ilerler. Şüphesiz, analistin kendi eğitim analizi ile eğitim aldığı diğer etkili kişiler/kurumlar arasındaki kendi 'kuşaksal' konumu, bu tasarımların içinde yer alır. Bir diğer etmense analistin kendi kendine yaptığı entelektüel kafa yormalardır ki bunlar onun bir insan ve çalışan olarak gelişimiyle yapısal olarak ilişkilidir. Gördüğümüz üzere, eski veya yeni olsun, her klinik ve kuramsal modele veya 'harita'ya klinik etosta oluşan önemli değişimler damgasını vurur.

Psikanalist, *iyileştirici etki* yaratacak yorumlara götürebilecek sağaltıcı ve aydınlatıcı öngörülere, ancak tüm bu bağlantılı hareketleri çevreleyen göreceliğin farkında kalabilmeyi (ve daha önce demiş olduğum gibi göze çarpmayan bir şekilde) öğrenmiş olursa ulaşabilir. Bu tür yorumlar, bütünüyle özgün ve yerinde olmaları bakımından

hem terapist hem de danışan için genelde aynı derecede şaşırtıcıdır. Dolayısıyla yorum, hastanın yaşam seyrini söz konusu terapötik karşılaşmanın ışığında berraklaştırırken, gelişimsel ve tarihsel içgörünün açılımı yoluyla sağaltım sağlar.

Böylece Kudüs'teki doğum yıldönümü kutlamasının her katılımcısından isteneni ben de yaptım ve Einstein'ın alanıyla kendiminkini ilişkilendirme cüretinde bulundum. Bu yaklaşım, bana biraz, asırlardır dilimizden düşmeyen empatiyi sistematik hâle getiren ve başka türlü erişimi olmayan meşru bir etkileşim yaratan yeni bir gözlem yönteminin içsel bir parçası gibi görünmüştü. Bu yöntemin özel klinik uygulamasıysa modern bir kardeşlik sevgisinin (caritas) kılavuzluğunda yapılır. Bu yaklaşımda, sağaltıcının ve sağaltılacak kişinin 'insan motivasyonu'nun gözlemlenen göreceliklerle açığa çıkan 'değişmez kurallar'ını prensipte paylaştığına (daha doğrusu paylaşabileceğine) kesin gözüyle bakılır. Ancak bu yaklaşım, aynı zamanda modern insanın etosuna entegre olmayı gerektiren yeni bir tür farkındalığın da bir parçasıdır. Bu farkındalık; ister sağaltım yöntemlerinde olduğu gibi yoğun olarak profesyonelleştirilsin; ister tarih, sosyoloji veya siyaset bilimi gibi birtakım ilintili alanlardaki çalışmaların parçası olsun; isterse gerçekten de sadece günlük yaşama dair öngörülere gitgide katılıyor olsun, yaşam öykülerine yönelik ve tarihseldir.

Bu kitap, Viyana'da gördüğüm eğitim üzerine aldığım bazı notları, özellikle de terapötik çalışmanın ruhu üzerine olanları aktarmamla başladı. Sanırım en iyi kapanışı da, 1979 yılında, New York'ta düzenlenen Uluslararası Psikanaliz Kongresi'ne bir kez daha atıfta bulunarak yapa-

bilirim. Kongrede, üretkenlik (1980[c]) üzerine yaptığım konuşmalara ek olarak aktarım ve yaşam döngüsü arasındaki ilişki üzerine bir panel tartışmasına da katıldım. Panel konuşmacıları Peter Neubauer, Peter Blos ve Pearl King'di. Neubauer, çocuklarda görülen aktarım örüntülerinden bahsederken; Blos ergenler, King de -orta yaş ve yaşlılar da dâhil olmak üzere- yetişkinler konusuna eğildi (P. Blos; P. Neubauer; P. King; 1980). Burada, beraber yaptığımız irdeleme ve değerlendirmeler doğrultusunda ancak birkaç yorum sunabilirim.

Yetişkinlerle ve çocuklarla çalışırken karşılaşılan psikanalitik durumlar arasındaki klasik farklılık, elbette çocukların henüz gelişimlerini tamamlamamış kişilikleriyle boylu boyunca uzanıp sistematik bir şekilde içgözlem yapamamalarından kaynaklanır. Aksine çocuklar etkileşim kurmak, oyun oynamak ve konuşmak isterler. Dolayısıyla, sistematik aktarımlar geliştiremezler. En çok yetişkin tedavisinde kendini gösteren ve 'aktarım nevrozu' denen o yapay olgudan bahsetmiyorum bile. Çocukların aktarım nevrozu geliştirememelerinden yakınmak, bana oldum olası bir nebze yetişkin şovenizmi gibi görünür. Çocuklar, yaşanan anı deneyimlemeye ve bu deneyimi birden çok öğrenme işlevi olan oyunbaz bir bireysel ifadeye çevirmeye dalmış hâlleriyle bunu nasıl yapabilirler ki? Dahası neden yapmalılar? Anna Freud, çocukların infantil bağlanmalarının ilk baskısını henüz tüketmediklerini söylemiş, bu nedenle yalnızca 'farklı aktarım tepkilerinden' bahsetmiştir (A. Freud, 1980, s. 2). İlk ebeveyn figürlerine yönelik sürekli sembiyotik ihtiyaçların yalnızca rastlantısal 'aktarımları' olabilir. Çocuklar ebeveyni dışındaki kişilerle temas kurmaya da çokça ihtiyaç duyarlar. Bu temaslar için, seçtikleri diğer yetişkinlerden yararlanmayı öğrenmele-

rinin gerektiği de unutulmamalıdır. Bu diğer yetişkinler büyükanne ve büyükbabaları, komşuları, doktorları veya öğretmenleri olabilir. Dolayısıyla, bazen çocuk hastanın alışılmış bir şekilde '*nesne ilişkileri*' (yani kişinin sevgisini bütünüyle hak eden ve bu sevgiye karşılık veren diğer kişiler) arayışı olarak adlandırılan şey, artık belirginleşmiş olan *ilişkinin karşılıklılığı* olgusunu içerme noktasına gelmelidir. Kuşakların devamlılığı buna bağlıdır. Aslında çocuk hasta, analistin rolüne veya Neubauer'in üstüne basa basa ifade ettiği '*geçici aktarım* ilişkileri ve analistle kurulan *terapötik işbirliği* arasındaki bağlantı'ya dair bir şeyleri kavramaya son derece hazır olabilir. Ama burada önemli bir nokta var. Çocuklar ve ergenlerle yürütülen psikanalitik çalışmalardaki aktarıma dair yapılan tartışmalarda, çocuklara/ergenlere ya da -aslında- onların ebeveynine yönelik kaçınılmaz olarak geliştirdiğimiz *karşıaktarımımızı* ciddiyetle ve ayrıntılı bir şekilde nadiren ele alırız. Bunun da yetişkin şovenizminin bir başka yansıması olduğunu göremeyen var mıdır acaba?

Çocukluk hakkında söylenmiş olanlar, ergenlikte yeni ve çarpıcı şekillerde gündeme gelir. Cinsel olgunlaşmanın artık başlamış olduğu doğrudur. Ama hem kişilik gelişimi hem de sosyal konumda gene planlı bir gecikme (bunu psikososyal gecikme diye adlandırdık) söz konusudur. Bu gecikme, sosyal rollerin gerek gerileticı tekrarlarla gerekse öngörülerin sınanması yoluyla teste tabi tutulduğu bir dönemin yaşanmasına olanak verir. Bu süreç, uçlar arasında gidip gelmelerle sıklıkla daha da şiddetlenir. Bunun evrimsel mantığı açıktır. Ergen, psikososyal bir kimliğe ancak kendi çerçevesini 'onaylanmalar' yoluyla bularak ve henüz tam gelişmemiş arkadaşlık, sevgi, partnerlik ve ideolojik birlikteliğe (ne sırada olurlarsa olsun) yavaş yavaş

bağlanarak varabilir. Peter Blos, gelişimin hizmetindeki bir gerilemenin altını çizmekle kalmaz, *ikinci bir bireyselleşme sürec*inden de bahseder. Blos'a göre: "Ergen hasta, *aktif bir şekilde* -deyim yerindeyse- yeniden modellenmiş ebeveyn figürleri oluşturur. Dolayısıyla, analistin gerçek bir insan olarak karşısında bulunması sayesinde eski senaryoların düzeltilmiş yeni versiyonlarını doğalında yaratır" (1980). Bu, ergen analistine ikili bir konumda olma zorunluluğu getirir. Analist, bir yandan dozu iyi ayarlanmış yorumlar yoluyla sağaltım sağlayacak, diğer yandan da ergeni -bir akıl hocası gibi- temkinli bir şekilde olumlayacaktır. Öte yandan, hastanın ikinci bireyselleşme sürecinden geçmesi, arkadaşlık ve bağ kurma kapasitesini yavaş yavaş geliştirmesi anlamına da geliyor olmalıdır. Bu kapasite, gerek başkalarının bireyselliğine yönelik kabulü ve saygıyı gerekse bunun karşılıklılığıyla ilişkinin güncellenmesini içerir.

Yetişkin hastalarda görülen aktarımdan bahsederken, genel olarak yetişkinlerin, çocuklar ve ergenlerin aksine, klasik tedavi ortamına kendilerini bırakmalarının gerekli olduğu bir kez daha hatırlanmalıdır. Bunun sebebi, böylesi bir kendini bırakmanın, artık detaylıca kavrayabileceğimiz üzere, hastaya birtakım dayatmaları olmasıdır. Bu dayatmalar şöyle özetlenebilir: (1) Süreç boyunca sırtüstü yatar bir pozisyonda olmak (insanların karşılaşmalarındaki dik duruş şeklinin önemini hatırlayın), (2) yüz yüze gelmekten ve her türlü göz temasından kaçınmak (bakış ve gülümsemeyle gelen, birbirini karşılıklı olarak tanımanın belirleyici önemini hatırlayın), (3) alışveriş içeren bir konuşmanın olmaması (karşılıklı konuşmanın, 'ben'in karşılıklı resmedilişindeki önemini hatırlayın), (4) analistin sessizliğine tahammül etmek. Tüm bunlar, kişiyi, yaşamın erken dönemlerinde etkileşime girdiği kişilere yönelik

nostaljik bir arayışa girmeye -ustalıkla- kışkırtır. Bu arayış, hafıza ve aktarım üzerinden olacaktır. Şüphesiz böyle bir tedavi sürecinden geçebilmek için hastanın görece sağlıklı olması (yani gerginlik yaratacak tüm bu etmenlere makul düzeyde katlanabilmesi) gerekir. Elbette ki tüm bu düzenlemeler, aynı zamanda, analiste iyileştirici bir otorite figürü olma giysisini de giydirir. Bu iyileştirici otorite figürü olma konumunun karşiaktarım üzerinde etkisinin olmaması mümkün değildir. Dolayısıyla da iki kat analitik içgörü gerektirir.

Pearl King, yetişkinlerden bahsederken bilinçli bir şekilde orta yaş ve sonrasına eğilmiştir. Bireylerin bu süreçlerde çeşitli zaman standartlarına göre yaşadıklarına işaret eder: Kronolojik, biyolojik ve psikolojik. Bu üçlü, bizim etos, soma ve psişe diye adlandırdıklarımızla büyük ölçüde örtüşür. Kronolojik zamana kendi değerlerini yansıtan etostur. Soma biyolojik zamanı, psişeyse deneyimlenen zamanı yönetir. İlerleyen yıllarda aktarımın tersine döndüğü yönündeki Pearl King tarafından ortaya atılan görüş, bizim (bu sayfalarda aktardığımız evre bazlı yaklaşımımızı son evreyle başlattığımızı hatırlayın) özellikle ilgimizi çekmiştir. O, bunu şu şekilde formüle eder: "Analist, aktarımda, hastanın geçmişindeki önemli figürlerden *herhangi* biri olarak deneyimlenebilir. Bazen beş kuşak önceye kadar gidilir. Bu aktarım figürlerinden herhangi biri için roller tersine de çevrilebilir; böylelikle hasta, analiste, bu kişiler tarafından maruz kaldığı davranışlar esnasında hissettiği gibi davranır" (1980). King, ileri yaşlardaki hastalarla ilişkili olan karmaşık karşıaktarımları da göz ardı etmez ve şunları söyler: "Bu tür aktarım olgularına eşlik eden duygulanımlar, ister olumlu ister olumsuz olsunlar, yaşlı hastalarda sıklıkla çok yoğun olur. Yine bunlar,

analistte, yaşlanmakta olan kendi ebeveynine karşı kabul edilemez duygular da uyandırabilirler. Bu nedenle, bu tür hastaların psikanalizini üstlenen analistlerin, gerek kendi ebeveynine duydukları hisleri -bu hislerle yüzleşerek- kabullenmeleri gerekse yaşam döngüsünde kendi bulundukları evreyi ve kendi yaşlanma süreçlerini sağlıklı ve içsel bütünlük oluşturacak şekilde kabul etmeleri şarttır" (s. 185). Daha önce belirtildiği üzere, King, tedavilerinin sonlanışını tasarlamanın yaşlanan hastalar için genellikle zor olduğunu da ileri sürer. Bunun nedeni, yaşlı hastaların zamanın âdeta acımasızca akıp gidişinin dayattığı koşullara göğüs germeye mecbur kalacak olmalarıdır.

Öyleyse yaşamın tüm evrelerinde, hastaların değişen şekillerde ortaya çıkan aktarımları, analisti, seçilen yaşam krizlerinin tekrarları içine üretken bir varlık olarak katma çabasını temsil ediyor gibi görünmektedir. Bu yolla, önceden kesintiye uğramış olan *gelişimsel diyalogların* onarılması amaçlanır. Ne var ki, kuşakların klinik düzlemdeki bu karşılaşmalarına dair dinamiklerin bütünüyle aydınlatılması, ancak psikanalistin farklı yaşlardaki hastalarla ilişkili tipik karşıaktarım deneyimlerinin araştırılması yoluyla olabilir. Çünkü kendimden alıntı yapacak olursam: "Psikanalist, psikanalitik çalışmanın kuşaksal sonuçlarını ancak hastanın gerek bugünkü gerekse geçmiş evrelerinin, ilgili evrelere dair kendi deneyimlerinde ne şekilde yankılandığına sürekli bir şekilde açık olduğunda tam olarak fark edebilir." Bunu sonuç bölümümde vurgulamamın bir sebebi var. Bu tip konular söz konusu olduğunda, analizan ve analistlerin aralarındaki aktarım ve karşıaktarımların nasıl bir etkileşim içinde olduklarını karşılaştırmak iyi olacaktır. Bu karşılaştırma, birçok kültürel ve tarihsel ortamda yapılmalı, tarafların yaş ve cinsiyetleri de değişken

olarak değerlendirmeye alınmalıdır. Freud'un aktarımların bu etkileşimini sağaltım sürecinin ana meselesi yapma yönündeki devrimsel kararı, psikanalizi, hem klinik hem de 'uygulamaya dönük' hâliyle, insan deneyimindeki *gelişimsel* ve *tarihsel göreceliğin* araştırılmasında birincil yöntem hâline getirmiştir. Ve gerçekten de, insanın değişmez özelliklerini ancak böyle bir inceleme belirleyebilir.

Temel psikanalitik duruma dair bu son sözler, bu yazının en başında söylenenleri açıklamaktan öteye geçemeyebilir. Bunların kısaca üzerinden geçelim. Günlük çalışmamızda görecelik (ve de tamamlayıcılık) açısından neyin en tanıdık olduğunu görmek, psikanalizin birtakım özelliklerine, kurucularının dillendirdiği birtakım nedensel ve nicel ifadelere kıyasla daha çok hakkını verir. Ne olursa olsun, psikososyal bir yönelimin, böylesi gelişimsel ve tarihsel bir bakış açısıyla doğal bir şekilde kaynaştığı ortadadır. Böyle bir farkındalıkla yapılan klinik gözlemler, sağaltım sürecinde, insanın -temel- güçlü özelliklerinin ve ana bozukluklarının, değişen teknolojik ve tarihsel koşullar altında nereye gideceğini saptar. Bu saptama, dünyanın çeşitli bölgelerinde ve farklı yaşlardan gelen hastaları tedavi ederken daha da zenginlik kazanacaktır. Dolayısıyla, klinik çalışmanın değişen tarihin nabzını tutmakta ve bütünüyle insani bir farkındalık yaratmakta birtakım başka yöntemleri tamamlayabileceği söylenebilir.

5.
DOKUZUNCU EVRE

GİRİŞ

Gelişimin sekiz evresini ilk kez tasarladığımızda, insanın gelişim duraklarının zamanlamasında büyük bir çeşitliliğin olduğunu gördük. Bunun tek bir istisnası vardı: Bebeğin dünyaya gelişinin zamanlaması. Dolayısıyla, sosyal kriterlerden ve baskılardan bağımsız olacak şekilde bir zaman aralığı tanımlaması yapmak olanaklı görünmüyordu.

Yaş kriteri vermekteki zorluk, yaşlılık dönemi için de geçerlidir. Yine de bu dönemin yaşam deneyimleri ve krizlerine odaklanabilmek adına belirli bir zaman dilimi tanımlamak yararlı olacaktır. 80'li ve 90'lı yaşlardaki yaşlılık dönemi beraberinde yeni gereksinimler, yeniden değerlendirmeler ve gündelik zorluklar getirir. Bu meseleleri layıkıyla ele alıp onlara göğüs gerebilmek, ancak karşı karşıya kalınan zorluklara işaret eden yeni bir evrenin tanımlanmasıyla mümkündür. Şimdi yaşam döngüsünün son evrelerini, 80'li yaşların sonundaki ve 90'lı yaşlardaki gözlerle görüp anlamamız gerek.

Sağlığına en çok dikkat eden insanlar bile bu dönemde güçsüzleşmeye ve eskiden olduğu gibi işlev gösterememeye başlarlar. Beden, gücü korumaya ve kontrolü sürdürmeye yönelik bütün çabalara rağmen özerkliğini yitirmeye devam eder. Sekizinci evrede kişiyi sık sık yoklayan umutsuzluk, dokuzuncu evrede yakın bir yoldaş hâlini alır çünkü ne gibi acil durumların veya fiziksel beceri kayıplarının eli kulağında olduğunu bilmek neredeyse imkânsızdır. Bağımsız hareket edebilme ve kontrol becerilerinde zorluklar baş gösterdiğinden, benlik saygısı ve özgüven zayıflar. Bir zamanlar kişiye güç veren umut ve güven, artık eski günlerdeki gibi sağlam dayanaklar değildirler. Umutsuzluğu inançla ve yerinde bir tevazu ile yenmek, belki de izlenebilecek en bilgece yoldur.

Uzun zamandır yaşam döngüsünü gözden geçiriyorum. Bu süreçte farkettim ki, sekiz evrenin isimlerini söylerken genelde önce *sintonik*, sonra *distonik* özellikler dile getiriliyor (temel güven-temel güvensizlik, özerklik-utanç ve şüphe gibi). Sintonik özellikler büyümeyi ve ilerlemeyi destekler. Kişiye hedefler sunar, özsaygıyı ve en iyiye ulaşma arzusunu yüceltir. Yaşamın hepimizin karşısına çıkardığı daha distonik unsurlar tarafından zorlandığımızda da bizi ayakta tutar. Yaşam koşullarının distonik unsurları daha baskın bir konuma yerleştirebileceği gerçeğinin farkına varmamız gerek. Yaşlılık, kaçınılmaz olarak böyle bir durumdur. Bu nedenle, 'dokuzuncu evre'yi yazarken önemini ve etki gücünü vurgulamak adına distonik özelliği başa koydum. Yine de çatışma ve gerilimin; büyüme, güç ve bağlılık kaynakları olduklarını hatırlamak önemlidir.

Gelişim evrelerini gösteren çizelge hazır aklımızdayken, yaşlanmış bir kişinin karşılaşabileceği sintonik ve distonik unsurlarla üstesinden gelmek zorunda olduğu

gerilimleri evre evre gözden geçirelim. Bu esnada, çizelgeyi önünüze koymak faydalı olabilir. İlk sekiz evredeki rahatsız edici distonik potansiyeller insanın karşısına dokuzuncu evrede de çıktıklarından, bu potansiyelleri onlara bütün dikkatimizi vererek irdeleyelim.

Temel Güvensizlik-Temel Güven: UMUT

Bu dünyaya iyi bir genetik yapı, sevgi dolu ebeveyn, hatta onu kucağına alıp sevmek için hazır bekleyen büyükanne ve büyükbabalar ile gelen bir bebek şanslıdır. Temel güven olmadan bebeğin hayatta kalamayacağı gerçeğini kabul etmek zorundayız. Bundan çıkan sonuç, yaşayan her insanın temel güven duygusuna ve bunun yanı sıra belli bir oranda da umudun verdiği güce sahip olduğudur. Temel güven, yaşamın getirdiği -aslında bizi sınayan- tüm olaylara ve deyim yerindeyse dertlere karşı güvenilir desteğimiz olan umudun onaylanmasıdır. Hayatta kalmanın bir nebze güvensizlik hissi olmadan zor olacağı doğrudur. Bu his, bizi korumaya hizmet eder. Ne var ki güvensizlik, yaşamımızın her tarafına bulaşabilme potansiyeli taşır; bizi sevgi ve dostluktan yoksun bırakabilir.

İleri yaşlardaki kişiler, kendi becerilerinden şüphe etmeye (yani onlara güvenmemeye) zorlanırlar. Zaman, sağlıklı ve güçlü bir bedene sahip olanlar üzerinde bile olumsuz etkilerini gösterir ve beden kaçınılmaz olarak güçten düşer. Umut, beden koordinasyonundaki giderek artan bozulmalar ve hem kronikleşmiş hem de aniden ortaya çıkabilecek olan düşkünlük hâlleri nedeniyle kolayca umutsuzluğa dönüşebilir. Gündelik yaşamın basit aktiviteleri bile zorluk ve çatışma zemini yaratabilir. Yaşlıların yılgın

ve sıklıkla çökkün hissetmesine şaşırmamalı. Öte yandan yaşlılar, güneşin akşamları battığını kolayca kabul eder ve her sabah parlak bir şekilde doğduğunu görmekten mutlu olurlar. Işık varken umut da vardır ve gün doğmadan neler doğacağını kim bilebilir ki?

Utanç ve Şüphe-Özerklik: İRADE

Çocuklarının yaşları daha çok küçükken (2 yaş civarı) nasıl şaşırtıcı bir şekilde irade[98] sergilemeye başladıklarını, şüphesiz tüm anne-babalar hatırlarlar. Bu yaşlardaki çocuklar kaşıkları, oyuncakları sıkıca tutar ve bir türlü bırakmazlar; yardım almadan ayakta durma denemeleri yaparlar. Oyunbaz olsalar da kararlıdırlar ve eylemleri onlara doyum verir. Bir şeyler yapma isteği ve iradesi taşırlar; üstelik yapabileceklerini de gösterirler. İstekleri, iradeleri ne kadar güçlüyse o kadar çok şey yapmaya kalkışırlar. Büyüme oldukça hızlı ve bu tür doyumlarla gerçekleştiğinden, anne-babalar ancak şaşırıp çocuklarının yapmaya çalıştıklarını başarmalarını umabilirler. Ancak limitler vardır. Bu limitler aşıldığında ve durum kontrolden çıktığında, güvende hissetmeme hâline geri dönme ve özgüven kaybı söz konusu olabilir. Çocuk, kendi becerilerine ve yeterliklerine yönelik utanç ve şüphe hissedebilir.

Bu şüphenin bir kısmı ileri yaşlarda geri gelir. Yaşlılar, bedenleri ve yaşam seçimleri üzerinde kontrolleri olduğuna dair güvenlerini artık kaybetmişlerdir. İrade, otokontrolü kaybetmenin utancından kaçınmaya ve kendini bir parça güvende hissetmeye yetecek kadar kullanılabilse

98 *İngilizce karşılığı 'will' kelimesidir. Bir şeyi yapıp yapmamaya karar verme gücü, istenç anlamına gelir. –ç.n.*

de, artık epeyce zayıflamıştır. Kişi güvenli olanı ister ama hiçbir şeyin bütünüyle güvenli olmadığı artık kesindir.

Özerkliği düşünün. Her şeyi kafanıza göre istemenin nasıl bir duygu olduğunu, nasıl bir duygu olmuş olduğunu hatırlayın. Bu dürtünün son nefesimize kadar devam ettiğini sanıyorum. Siz gençken yaşı büyük olanların hepsi sizden güçlüydü. Şimdi güçlüler, sizden genç olanlar. Sizin için ya da sizinle ilgili yapılan düzenlemelere yönelik inatçı bir tutum sergilediğinizde, daha güçlü etmenlerin hepsi harekete geçerler: Doktorlar, avukatlar ve artık yetişkin olan sizin kendi çocuklarınız. Bu kişiler müdahalelerinde gayet haklı olabilirler ama yine de bu durum sizi isyan ettirebilir. Utanç ve şüphe, sürekli kılmak istediğiniz özerkliğinizi zorlar.

Suçluluk-İnisiyatif: AMAÇ

İnisiyatif kelimesi dilimize İngilizceden geçmiştir. Bu kelime, İngilizcede 'initiative' olarak ifade edilir ve başlatmak anlamına gelen 'to initiate' fiiliyle aynı kökten gelir.[99] Başlatmak ifadesi, yeni bir yöne doğru hareket etmeyi akla getirir. Bu, yalnız çıkılsa da sonuç alınan bir yolculuk olabileceği gibi, başkalarının da ilgisini çeken ve katılımını içeren bir hareket de olabilir. İnisiyatif[100] cesaret ve kahramanlık içerir; ancak istenen sonuç elde edilemediğinde peşi sıra güçlü bir gurur kırıklığı gelir. İnisiyatif, devam ettiği sürece canlı ve coşkuludur; ama failin elinde sıklıkla yetersizlik ve suçluluk duyguları kalır.

---

99 *ç.n.*

100 *Türk Dil Kurumu inisiyatifi şöyle açıklar: 1. Karar verme yetisi, 2. Gerekli kararları almayı bilen kişinin niteliği. –ç.n.*

Yaşamın erken dönemlerinde liderliği ciddiye almış olan yaşlı bireyler, inisiyatif kullanmaya yönelik aşırı isteğe eşlik eden suçluluktan ilerleyen yıllarda kaçınabilirler. Bir zamanlar yaratıcı fikirlerle doluyken, 80 yaşından sonra her şey hatırlanmaya değer birer hevesten ibaret kalır. Belli bir mesafeden bakınca geçmişteki bu durum abartılı ve olgunluktan uzak görünür. Amaç sahibi olma hissi ve heves körelmiştir; yalnızca yavaş, durağan ve zahmetli bir tempoyu yakalamak için bile yapacak yeterince şey vardır. Kişi ona -ve yalnızca ona- son derece doyurucu ve cazip görünen bir projeyi yürütmeye aşırı kararlı olduğunda, suçluluk hissi çirkin yüzünü gösterir.

Yetersizlik-Azim: YETKİNLİK

Azim ve yetkinliklerimiz, yaşadığımız bu rekabetçi ülkede, özgürlüğün ve yenilikçiliğin ülkesinde hepimizin hakkında bilgi sahibi olduğumuz yatkınlıklardır. Neyde iyi olduğu ve ne işe yaradığı, insana yöneltilen ilk sorulardır. Okullarımız bizi başından beri bu yöne yönlendirir ve gerçek yaratıcılığa taşıyan çocukluk oyunbazlığımızı nadiren geri kazanırız. Hepimiz, yetkinliklerimiz üzerinden notlandırılırız.

Yazmak, yetkinliği nasıl değerlendirdiğimizin güzel bir örneğidir. Bir kişi muhteşem fikirlere, hatta eski bir fikre yeni bir yorum getirebilme kapasitesine bile sahip olabilir. Ne var ki, bunları net ifadelerle yazma ve doğru bir şekilde dile getirme yetkinliği olmadığında, kişinin yetersiz biri olarak değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Gerçekte, kişinin yaptığı veya yapmaya teşebbüs ettiği her şeyde, kabul edilebilir ve anlaşılabilir olabilmesi için bir yetkinlik

standardı aranır. Uygulamaya dönük dünyamızda başarılı olmak için özgün veya yaratıcı olmak gerekmez ama yetkin olmak bir zorunluluktur.

40'lı yaşlardayken sizi harekete geçiren, itici gücünüz olmuş olan azimlilik hâli, ilerleyen yaşlarda zar zor hatırlayabileceğiniz bir anıya dönüşür. Bir zamanlar yetkinliklerinizden çokça gurur duyardınız, öyle değil mi? Ne enerji ama! Artık böyle bir arzu yok. Gerçi bu âdeta bir nimet çünkü bir zamanlar belirlemiş olduğunuz tempoyu tutturmak için yeterli güce gerçekten de sahip değilsiniz. Ama zorluklar üstünüze geldiğinde yetersizliğinizi kabul etmeye mecbur kalırsınız. Yetkinliğinizi yaşlanma nedeniyle kaybetmek küçük düşürücü bir şey. Bunu yaşarken büyük yaşlardaki mutsuz çocuklara döneriz.

Kimlik Karmaşası-Kimlik: BAĞLILIK

Kimlik, her bebeğe doğduğu andan itibaren bir işaret koyar, onun varlığını onaylar ve onu başkalarından ayırır; isim koymayla da hemen kesinleştirilir. Erkek çocuklara birer erkek ismi verilirken, kız çocuklara verilen isimler de onların dişi olduklarını anlatır. Duyduğumuzda tepki vereceğimiz veya üstümüze alınmayacağımız pek çok isim vardır. Karşılaştığımız en büyük sorun, olduğumuzu düşündüğümüz kişiyle başkalarının olduğumuzu veya olmaya çalıştığımızı düşündüğü kişi arasındaki farklılıktır. "O benim kim olduğumu düşünüyor?" sorusu, kendine sorulması sıkıntılı bir sorudur ve uygun cevabı bulmak zordur.

Şüphesiz yaşam içinde değişik rollere girer ve gerçekleşmesini umduğumuz rollerin denemelerini yaparız. Bu denemeler özellikle de ergenlik dönemindeki arayış ve

keşif sürecinde olur. Kılık kıyafet ve makyaj bazen inandırıcı gelebilir. Ama uzun vadede ayaklarımızı yere bastıran ve başımızı nerede olduğumuzu, ne olduğumuzu ve neyi savunduğumuzu net bir şekilde görebileceğimiz bir yüksekliğe kaldıran, yalnızca kim olduğumuza dair gerçek bir algıya sahip olmaktır.

Bu varoluşsal kimlik hakkında kafa karışıklığı yaşamak, sizi, kendiniz ve pek çok başka kişi (belki de çoğu kişi) nazarında bir bilmece gibi konumlandırır. Yaşlanmayla beraber statü ve rollerle ilgili gerçek bir belirsizlik hissi yaşayabilirsiniz. İleri yaşlarınızda hangi isimlerle anılmak istersiniz? Gücünüz ne kadar bağımsız olmaya yetecek? Yaşınız 85'i geçtikten sonra orta yaşlarınıza kıyasla nasıl biri oldunuz? Daha önceki yaşam duruşunuz ve amacınızdaki kesinliğin aksine, rolünüz artık net değil. Aslına bakarsanız, eski değerlerin birden belirsiz ve parçalanmış hâle geldiği bu dönemde nasıl bir rol ya da konum üstlenmeniz gerektiğine dair kafanız karışmış da olabilir.

Soyutlanma-Yakınlık Kurma: SEVGİ

Yakınlık ve sevgi yılları parlak zamanlardır. Bu dönem, âdeta günışığı etkisi yapar ve insanın içini ısıtır. Sevmek ve kendini bir başkasında bulmak, doyum ve haz verir. Bu çembere bir de çoluk çocuk eklemek, keyifli bir zenginleşmedir. Çocukların büyümelerini ve kendi hayatlarının idaresini ellerine alabilecek hâle gelmelerini görmek, doyum verici harika bir deneyimdir.

Herkes bu kadar şanslı ve kısmetli değildir. Bu zengin dönemi yaşayamamış kişiler, soyutlanma ve yoksunluk hisleriyle karşı karşıya kalırlar. Yaşı ilerleyen kişi, yaşam

ona hatırlamaktan keyif alınacak böyle zenginlikler sunmamışsa elbette ki soyutlanmış ve dışarıda bırakılmış hissedebilir. Bu tür anılar, fotoğraflar veya hatırlanan bir öyküyle yaşlılıkta yeniden anımsanmak üzere bir kenarda saklanmamışlarsa, kişi bu kayıpların etkisini azaltabilmek adına kendini tamamen sanata, edebiyata veya bilime adayabilir. Bazılarının kendini işlerine, ilgi alanlarına veya yaratıcılıklarına keyifle ve bütünüyle adadıkları görülür.

Dokuzuncu evredeki yaşlılar, başkaları ile ilişki kurarlarken önceden kullandıkları yöntemlere güvenemeyebilirler. Yeni yeni ortaya çıkan yetersizlikler ve bağımlılıklar, kişinin alışageldiği ilişki kurma şeklini gölgeleyebilir. İnsanlar onların yanında güvende hissetmeyebilir, rahatsızlık yaşayabilir ve 'aradaki buzları nasıl kıracaklarını' bilemeyebilirler. Bu nedenle, başkalarıyla etkileşimi başlatmak daha çok yaşlılara düşebilir. İnsanların 'başkaları gibi olmayan' biriyle nasıl etkileşime geçileceğine dair yaşadıkları kafa karışıklığından kaynaklanan beceriksizlikleri, pek çok yaşlı kişiyi başkalarıyla ilişki kurmaktan ve samimi paylaşımlardan yoksun bırakabilir. Yaşlı kişinin etrafındaki topluluğun duruma bağlı olarak daralıp genişlemesi de karmaşıklığı artırır. Bu daralıp genişlemelerin sıklıkla yaşanacağı da kesindir.

Durağanlık-Üretkenlik: İÇTENLİKLİ İLGİ

Üretkenlik evresi, çizelgedeki en uzun zaman aralığını kaplar. Kişinin çalışmaya yatırım yaptığı ve belki de aile kurduğu, sağlıklı ve üretken yaşamını daha da ileriye taşımak adına zaman ve enerji harcadığı bu dönem en az 30 yıl sürer. Bu dönemde, iş ve aile ilişkileri, kişiyi başkala-

rına bakım verme ve onlarla ilgilenme görevleriyle, giderek artan yükümlülükler ve sorumluluklarla karşı karşıya bırakır. Öte yandan, kişinin ilgilenmesi gereken şeyler ve katılması gereken kutlamalar da artmıştır. Tüm bunlar doyurucu bir bütünlük taşıdığında her şey yolunda gider ve gelişir. Etrafımızın en yakınlarımızla çevrili olduğu bu dönem hayatta olmak, başkalarıyla ilgilenmek ve başkalarından ilgi görmek için harika bir zamandır. Zorlayıcı tarafları da olan ve en iyi ihtimalle heyecan verici bir dönemden bahsediyoruz. Bu dönem katı ve zahmetli olduğundaysa kişi için külfetli bir hâl alır. Kişi bu dönemde pek çok farklı toplumsal etkinlikle de uğraşabilir. Bu uğraşlar boğucu olabilirseler de kişi için asla sıkıcı değillerdir.

Bir sürü talebe karşılık vermek durumunda olduğu bu dönemin sonlarına doğru, kişi kendisini bir parça geri çekme isteği duyabilir. Bunun nedeni, ait olma ya da ihtiyaç duyulma hâlinin kaybını deneyimlemektir. 80'li veya 90'lı yaşlarda kişinin enerjisinin düşmeye başladığı, etrafındaki kendi meşguliyetlerine gömülmüş insanlar tarafından dayatılan ani değişimlere hızlıca uyum sağlama becerisinin gerilediği görülür. Aktif bireylerin yaşama katılımlarının ana eksenini oluşturan üretkenlik, ileri yaşlarda artık pek de beklenen bir özellik değildir. Bu, yaşlıları bakım verme görevinden kurtarır. Ne var ki, artık ihtiyaç duyulmamak işe yaramazlığın bir göstergesi olarak deneyimlenebilir. Çözümlemesi gereken herhangi bir sorunla karşılaşmadığında, durağanlık hissi kişiyi kolayca ele geçirebilir. Şüphesiz, bunu bir tür soluklanma fırsatı olarak görebilen yaşlılar da vardır. Ancak kişi kendini üretkenlikten, yaratıcılıktan, başkalarına bakım/ilgi vermekten ve başkalarıyla olmaktan bütünüyle çekerse bu ölümden beter bir his yaratır.

'Bilgeliğe' yönelik yaptığımız son tanımlamada bilgeliğin gerek görme, bakma ve hatırlama gerekse dinleme, duyma ve hatırlama yetilerine dayandığını ileri sürüyoruz. İçsel bütünlüğün incelik, temas ve dokunmayı gerektirdiğini savunuyoruz. Bu, yaşlı kişinin artık zayıflamış olan duyularının üstesinden gelmekte zorlanacağı bir şeydir. İncelikli davranmayı öğrenmek bir ömür alır ve hem sabır hem de beceri gerektirir. Bu süreçte bıkkınlık yaşamak ve cesaretin kırılması fazlasıyla kolaydır. 90 yaşındaysanız yanlış yere konulmuş gözlükleri bulmak bile ciddi bir zorluktur. İşitme cihazları ve göz ameliyatları yoluyla kat edilen ilerlemeler bizi sevindirse de, dokuzuncu evredeki yaşlıların bilgeliğin gerektirdiği kadar iyi görme veya işitme yetisine genelde sahip olmadıkları da bir gerçektir.

Sintonik ve distonik unsurlar karşı karşıya kaldıklarında, distonik bileşenler zaman ilerledikçe galip gelir; umutsuzluk 'görev başındadır' Dokuzuncu evredeki umutsuzluk, sekizinci evreye eşlik edene kıyasla bir parça farklı bir deneyimi yansıtır. Sekizinci evrede yaşam, kişinin geriye dönük yaptığı bir muhasebeyi içerir. Kişinin yaşamının ne kadarını kaçırılan fırsatlara hayıflanmak yerine iyi yaşanmış diye niteleyerek kucakladığı, deneyimlediği umutsuzluk ve bıkkınlığın derecesini etkileyecektir. Erik'in bizlere hatırlattığı üzere, "Umutsuzluk, zamanın artık azaldığına yönelik duyguyu ifade eder; yeni bir yaşam kurmaya ve alternatif yolları denemeye girişmek için fazla az bir zaman..."[101]

Kişi, 80'li ve 90'lı yaşlarda, neredeyse tüm ilgi ve dikkatini yeti kayıpları ve beden koordinasyonundaki bo-

101 *Çocukluk ve Toplum*, s. 269.

zulmalara vermek durumunda kalıp, geriye dönük böyle bir umutsuzluk duyma lüksüne artık sahip olmayabilir. Kişinin odağı, bütünüyle gündelik işleyişe dair meselelerle sınırlanmış olabilir. Öyle ki, kişi geçmiş yaşam öyküsünden ne derece hoşnut veya hoşnutsuz olursa olsun, yalnızca günü sağ salim bitirmek bile onun için yeterlidir. Birden ortaya çıkan acil durumlarla deneyimlenen umutsuzluk, şüphesiz, kişinin kendisine ve yaşama dair geçmişte yapmış olduğu değerlendirmelerinden de etkilenir.

80'li ya da 90'lı yaşlardaki bir kişi, pek çok kayıp da deneyimlemiş olmalıdır. Bu kayıpların bazıları daha uzak ilişkilere dairken bazılarıysa ebeveyn, eşler, hatta çocuklar gibi yakın ve derin ilişkilerle ilgilidir. Üstesinden gelinmesi gereken çokça acı vardır; üstelik ölümün kapısının aralık olduğu, ölümün çok da uzakta olmadığı artık aşikârdır.

90'lı yaşlarınızı yaşıyor, tüm bu zorluklar ve kayıplarla baş etmeye çalışıyorsanız dayanabileceğiniz tek bir sağlam tutunma noktanız var demektir. Hepimiz yaşamın başından beri temel güven duygusuyla donatıldık. O olmadan yaşamak mümkün değil. Bizler onun varlığıyla hayatta kaldık. Temel güven, devamlılığı olan güçlü bir yön olarak bize hep eşlik etmiş ve bizi umutla desteklemiştir. Temel güven duygumuzun kaynağı ne olursa olsun ve umudumuz ne kadar kırılırsa kırılsın, o bizi asla tamamen terk etmemiştir. Onsuz hayat düşünülemez bile. Var oluğunuzu hâlâ hissediyor, daha fazla erdem ve aydınlanma için umut besliyorsanız, o zaman yaşamak için bir nedeniniz var demektir. Ben, dokuzuncu evredeki yaşam deneyimlerinin içindeki distonik unsurları kabullenebilirlerse, yaşlıların

gerotransandansa[102] giden yolda başarıyla mesafe kat edebileceklerine inanıyorum.

Erik'in işaret etmiş olduğu üzere, bireysel bir yaşam döngüsü, içinden doğduğu sosyal bağlamdan bağımsız düşünüldüğünde yeterince anlaşılamaz. Birey ve toplum iç içe geçmişlerdir ve süregelen alışverişler içinde dinamik bir ilişki hâlindedirler. Erik şunu söylemiştir: "Medeniyetimiz, kültürel açıdan uygun bir yaşlılık idealinden yoksun hâliyle, yaşamın bütününü içine alan bir kavramı gerçekten de barındırmaz." Bunun sonucunda toplumumuz, gerek temel yapılarına ve geleneklerine gerekse yaşamsal işlevlerinin içine yaşlıları entegre etmeyi tam olarak bilmez. Yaşlılar, topluma dâhil edilmek yerine genelde dışlanır, ihmal edilir ve görmezden gelinirler. Artık bilgeliği aktaranlar olarak değil, mahcubiyetin somutlaşmış biçimleri olarak algılanırlar. Dokuzuncu evrenin zorluklarının hem toplumun ilgisizliğine katkı sağladığının hem de bu ilgisizlik nedeniyle ağırlaştığının farkına vardığımıza göre, artık yaşlılar ve toplum arasındaki etkileşimin daha ayrıntılı bir değerlendirmesine geçebiliriz.

---

102 *İngilizcedeki 'gerotranscendence' ifadesine karşılık gelir. 'Yaşlılıktaki aşmışlık hâli' olarak çevrilebilir. Bu kavram, Yedinci Bölüm'de detaylandırılacaktır. –ç.n.*

6.
YAŞLILIK VE TOPLUM

Yaşlı bireylerin en keyifli deneyimlerinden biri, torunlarıyla içten, dolaysız konuşmalar yapmaktır. Güneşli bir günde, Cape Town'un aşağı tarafında, torunum Christopher ile yabanmersini toplarken çıkarmakta olduğumuz iyi iş için kendimizi kutlamıştık. Ben çalıların yukarıda kalan dalları ile meşgulken Christopher da aşağıda kalan dallardan yetişebildiklerindeki yabanmersinlerinin hepsini toplayabilmişti. Gözümüzden kaçan neredeyse hiçbir yabanmersini kalmamıştı. Sepetlerimiz tamamen dolmuştu. Ben bir süre sonra bir kayaya oturup biraz dinlenmeye ihtiyaç duydum ama onun böyle bir molaya ihtiyacı yoktu. Bir süre daha devam ettikten sonra, önümde dimdik durarak -âdeta meselenin özünü ortaya koymak adına- "Nama[103] sen eskisin, bense yeni!" dedi. Bu itiraz edilemeyecek kadar doğru bir ifadeydi.

Hepimiz biliriz ki işe yaramayan, eski şeyler çöpe atılır. Bununla birlikte, 'geri dönüşüm' diye adlandırıp hayata geçirdiğimiz bir olgu da söz konusu. Böylece, eski nesnelerden bir süre daha faydalanmayı olanaklı kılıyor

103 *Güney Afrika'daki Khoikhoi halkından olan kişi. –ç.n.*

ve topraklarımızı dayanıklı atık birikintileriyle kirletmeyi bir nebze azaltabiliyoruz. Yaşlı insanlarımızı çöpe atmıyoruz elbette ama onların geri dönüşümü için yeterli çabayı da kesinlikle sarf etmiyoruz. Yaşlılara gerek daha iyi göz sağlığı hizmetleri, daha fazla gözlük ve daha çok işitme cihazı gerekse daha büyük yazılı dergiler, kitaplar ve gazeteler sağlayabilmiş olsak nasıl olurdu? Tüm sağlık danışmanları sağlığı ve hareket kabiliyetini korumak için spor yapmayı, en azından düzenli yürümeyi önerirler. Ne var ki, yaşlıların yavaşça ve dikkatlice hareket edebilecekleri güvenli kaldırımlar ve caddelere sahip olan kent sayısı oldukça azdır. Siz bu ülkede, alışveriş yapan yaşlı bir kişinin çanta veya paketlerini taşırken bir süreliğine soluklanabileceği veya dinlenebileceği banklara sahip olan bir kent hiç gördünüz mü?

Hayatım son evrelere doğru ilerledikçe, sürekli olarak karşılaştığım beklenmedik deneyimler ve gözlemlediğim beklenmedik olgular hakkında düşünmeye başladım. Yaşlılara karşı toplumumuzdaki alışılagelmiş tutum şaşırtıcıdır. Tarihî, antropolojik ve dinî belgeler uzun ömürlü insanların antik çağlarda takdir hatta büyük saygı gördüklerini gösterseler de, yaşadığımız yüzyılın ileri yaşlardaki bireylere tepkisi sıklıkla hor görme, aşağılayıcı ifadeler ve hatta tiksinti olagelmiştir. Yaşlı kişilere yardım *sunulduğunda* da, bu abartılı bir şekilde yapılır. Bu tür durumlarda kişinin gururu yara alır ve aradaki saygı sarsılır. Yaşlı kişilere sunulan ikinci bir çocukluk dönemidir. Ne var ki, bu dönemin içinde oyuna dair hiçbir şey yoktur. Yaşlı biri merdivenleri rahatlıkla çıkamadığında veya yürürken zikzaklar çizdiğinde, bu durum düşünme ve hatırlama kapasitelerinin kaybı olarak değerlendirilir. Bu yargılara teslim olmak, onlara karşı koymaktan genellikle daha kolaydır.

İşitme ve görme engeli olanlar, yoksunluklarının üstesinden gelmek ve yaşamlarını kendi duyguları, kararları ve adımlarının mahremiyeti içinde sürdürme haklarını korumak adına *birtakım* yollar bulmuşlardır. Bu kişiler, kendilerini engellileri desteklemeye vakfeden iyi niyetli kurumların sundukları hizmetlerden yararlanırlar.

Gerçek bilgeliğin kendini bilmekten geçtiğini, bunun gözünüzü kulağınızı açtığını öğrendiğinizi varsayın. Tek başına bu bilgi, ölüm kapısına giden o son -ve uzun- yolculuğa sizi nasıl hazırlar? Toplumumuz yaşam döngüsünün son evrelerindeki geçişleri kolaylaştırmak ve yaşlıların varlığına uyum sağlamak adına neler yapmaktadır? Toplumun bütünü giderek yaşlanıyor. Yaşı 80'i geçmiş insan sayısı hiç olmadığı kadar fazla ve tıp da yaşam süresini uzatmak için büyük adımlar atıyor. Ne var ki, yaşlıları toplumumuza ve yaşam düzenimize entegre etmeye yönelik programlar şu ana kadar yeterince düşünülüp tasarlanmış değil.

Ülkemizde, özellikle de kalabalık şehirlerde, yaşlıları nasıl destekleyebileceğimizi ve onlarla nasıl ilgilenebileceğimizi düşünmeye başladığımızda ileriye doğru dev bir adım atmış olduk. Yaşlıların genelde 24 saat boyunca ilgiye gereksinim duydukları açıktı. Şehir sınırları içinde birkaç bakımevi devreye sokuldu ama şehirler kalabalık ve gürültülü oldukları gibi hava kirliliği de söz konusuydu. Yaşlılar için banliyölerde uygun ev bulma konusunda birtakım çabalar harcandı. Bu bir gelişmeydi ama kentin ve banliyölerin dışındaki arazilerin daha çok, daha ucuz ve pek çok açıdan daha elverişli oldukları kısa zamanda anlaşıldı. Büyük alanlar tahsis edildi, dikkatlice planlanarak üzerlerine binalar inşa edildi. Bu gelişmelerin pek çoğu doğal güzellikleri olan yerlerde gerçekleştirilmiştir ve ge-

rek eğlenceye gerekse eksiksiz bakım ve gözetime yönelik iyi tasarlanmış planlar sunarlar. Bu tür tesisler için seçilen yerlerde genellikle yeşil alanlar ve göletler vardır; bu, kısa yürüyüşler yapmayı tesis 'sakinleri' için cazip hâle getirir. Yaşlılar için yapılan bu yerleşkelerin onların tüm ihtiyaçlarını karşılamak için planlanmış oldukları açıktır; dolayısıyla da ücretlerinin yüksek olması dışında tartışma ve eleştiriye pek mahal yoktur. Bu ücretler, gerçekten de çoğu kişinin karşılamayacağı kadar yüksektir.

Bu tür bir yerleşke ne kadar büyükse genelde çalışanlar da o kadar uzmanlaşmış ve yaptıkları iş bazında ayrışmış olurlar. Çalışanların pek çoğu gece boyunca nöbet tutarlar. Tatillerde çalışmak ve fazla mesai genelde işten ayrılma oranının yüksek olmasına yol açar. İşten ayrılmalar sonrasında işe alınanlar da başlangıçta ister istemez bir acemilik sürecinden geçerler. Çalışanların çoğu tesisin dışında yaşar. Bu nedenle, işletmenin tamamı geniş park alanlarıyla çevrelenmiştir. Kamyonlar yiyecek, içecek, tekstil malzemeleri, ofis malzemeleri ve hobi uğraşlarına yönelik malzemeler taşır. Gıda uzmanları, diş hekimleri, manikürcüler, masörler ve kuaförlerin gelecekleri zamanlar programlıdır. Mutfak çalışanları gelirler ve giderler. Servis elemanları da öyle. Temizlik grubuysa tesisin 'sakinlerini' ve misafirlerini ağırlamaya hazır olmak için erkenden işe koyulur. Bu açıdan bakıldığında, tesis âdeta büyük bir otel gibi işletilir. Aktivite direktörü veya komitesinin gözetiminde yürütülen günlük etkinlik programları vardır. Gerek Şabat[104] hizmetleri gerekse özel etkinlikler ve bayramlar, çalışanlar tarafından düzenli bir şekilde planlanır. Tesis 'sakinleri' özel aktivitelere yönelik beklenti ve arzularını aktarma fırsatına da muhtemelen sahiplerdir. Örneğin, tombala oyununun

104 *Kutsal tatil günü (Musevilikte cumartesi, Hıristiyanlıkta pazar günü). –ç.n.*

bu tür tesislerde oldukça revaçta olduğu bilinir. Bakım vermek ve kaliteli hizmet sunmak için türlü türlü aktivitelere çokça zaman ayrılır. Son derece iyi bir iş çıkarıldığı gerçeği kayda değer ve takdire şayandır.

Tüm bu düzenlemelerin kendileri için yapıldığı yaşlılar ve bir de onların doktorları ve hemşireleri vardır. Yaşlı bireyler yavaşlamış olabilir, güvensizlik hissedebilir ve geçici olarak başkalarına muhtaç kalabilirler. Pek çoğu tekerlekli sandalye, yürüteç veya bastona ihtiyaç duyar. Bazıları idrarını tutamaz hâle gelmiştir, bazılarınınsa beslenme zorlukları vardır. Birçoğu kırılıp da iyileşememiş kemiklere sahiptir. Onlara en hafif tabirle 'kırılgan bir topluluk' diyebiliriz. Karşılıklı ilişkilerin ve günlük işlevselliğin devamlılığı, gerek beden denen 'makine'deki beklenmedik bozulma(lar) gerekse hizmet vericilerin sayısı ve verilen hizmetteki değişiklikler yüzünden sürekli olarak tehdit altındadır.

Son derece yanlış olan bir şey var ortada. Yaşlılarımızı, yaşamlarının sonuna kadar fiziksel bakım ve rahatlık içinde yaşamaları için 'bu dünyanın dışına', çok uzaktaki tesislere göndermek neden gerekliydi? Her insan, tüm sevinçleri ve kederleriyle birlikte yaşlılığa doğru yol alır. Peki, her birimizin tek başımıza göğüslemek zorunda olduğumuz yaşamın sonuna nasıl hazırlanacağımızı, rol modellerimiz olan yaşlılar bizlerle beraber yaşamadıklarında onlardan nasıl öğrenebiliriz ki? Muhtemelen yalnızca bir hayal olarak kalacak olsa da çözüm yollarından biri, her şehirde herkesin yararlanabileceği güzel ve güvenlikli parklar yapılması olurdu. Her parkın ortasında da yaşlılar için bir yerleşim alanı oluşturulabilirdi. Yaşlılar, yakın arkadaşları ve akrabalarıyla birlikte parkta kısa yürüyüşler yapabilir veya tekerlekli sandalyeleriyle tur

atabilirlerdi. Yakınları da burada onları ziyarete gelebilir, beraberce oturup onlarla sohbet edebilirlerdi. Hepimiz onlarla konuşabilir, onların öykülerini dinleyebilir ve bilgeliklerinden bize hâlâ neler sunabileceklerini öğrenebilirdik.

Sekizinci evreye arkadaş veya akraba kayıpları yaşayarak varmış olduğumuzu farz edelim. Fiziki güç ve kapasiteler, yavaşça da olsa kaçınılmaz olarak bizi aşağı çekmiştir. Çoğumuz, 90'ları yaşamakta olan arkadaş ve akrabalarımızla yakın temas hâlinde yaşamıyoruz. Dolayısıyla da yaşamın dokuzuncu evrede ne hâle geldiğini onların nasıl deneyimlediklerini tam olarak paylaşmış değiliz. Bu bilinmez geleceğe uyum sağlamak ve onu olabilecek en zengin, en anlamlı ve en aktif hâle getirmek için neler yapabileceğimizi nasıl planlayabilir, bunu kafamızda nasıl canlandırabiliriz? İyi bir şekilde, sorunsuzca yaşlanmanın önemini nasıl fark ediyor ve bu konuda nasıl bilgi ediniyoruz? Belki de yaşı 90'ı geçmiş kişiler, edindikleri yeni deneyimleri kıyaslamak ve kısa vadeli keyifli planlar yapmak üzere bir araya gelmeliler. Artık sorumluluklardan kurtulmuş olmanın birtakım faydalarını ve hoşnutluklarını paylaşmalılar. Böylece cazipliğini yitirmiş olan çoluk çocuk gailesinden de uzaklaşabilirler.

Güney Avrupa'nın caddelerinde, evlerinin dışındaki banklarda oturan yaşlı adamlar gördüğümü anımsıyorum. Pipo içiyor, sohbet ediyor, şakalaşıyor ve hayatın akışını seyrediyorlardı. Kadınlar içerideydiler ve muhtemelen dedikodu yapıyorlardı. Erkeklerinkinden farklı bir dil konuşuyor olsalar da, onlar da aynı derecede keyifliydiler. Duyduğumuza göre Çin, Hindistan ve Tibet'teki yaşlı bilge adamlar mağaralara yerleşir, kendilerinden genç olan öğrencilerinin ve takipçilerinin getirdikleri yiyeceklerin

tadını çıkarırlarmış. Tek başınalık onları yıldırmazmış ve yapılan ziyaretler onlara ilham verir, onları güçlendirir ve yaşamlarını değerli kılarmış.

Kuzey kutbunun vahşi bölgelerinde de uygun modeller yaratılmıştır. Eskimolar, daha iyi avlanma ve balık tutma koşullarına ulaşmak için zaman zaman topluluklar hâlinde uzak bölgelere doğru yola koyulurlar. Bu yolculuklara kızaklar ve köpeklerle, ihtiyaç duyabilecekleri teçhizatlarla ve herkese yetecek kadar yiyecekle çıkarlar. Soğuk dayanılmaz olduğundan, kısa bir zaman dilimi için olsa bile mola vermeleri mümkün değildir. Şayet yaşlı biri bu duruma ayak uyduramazsa, hemen bir kişiye yetecek büyüklükte buzdan bir iglu[105] yapılmak zorundadır. Bu kişi buraya yerleştirilecek ve geride bırakılacaktır. Geride kalan kişi, bunun büyük ihtimalle bir veda olacağını önceden anlayacak ve bilecek; böyle olmasını da muhtemelen isteyecektir. Donarak ölmek, tüm topluluğu durdurmaktan ve tehlikeye atmaktan daha iyidir. Bu insanların tüm hayatları boyunca böylesi bir akıbete hazırlandıkları açıktır. Bu durumun bir gereklilik olduğu kabullenildiğinde, yaşlı bireyler kabul ve hürmet görürler. Söz konusu duruma ve yaşlı bireye yönelik sergilenen saygı ifadelerinde herkes yer alabilir. Ölüme giden biri için böylesi onurlandırıcı törenler yapmak bizim kültürümüzde yok. Bunun nedeni, belki de topluma yeterince inanç ve güven duymayışımızdır.

Öyle görünüyor ki, o nihai vedaya uygun düşecek herhangi bir kelime, jest, şarkı veya duruşa sahip değiliz. Ama şu hüzün verici ağıtı[106] galiba hepimiz biliyoruz:

---

105 *Eskimoların evlerine verilen isim. –ç.n.*

106 *'Issız Vadi' isimli eski bir Amerikan halk şarkısının sözlerinden. –ç.n.*

Geçmek zorundasın o ıssız vadiyi
Geçmek zorundasın tek başına
Geçecek kimse yok senin adına onu
Geçmek zorundasın tek başına

Bu kadar donuk ve kasvetli olmak zorunda mıyız? Siz ölürken ölen tüm hayvanlar ve diğer canlılara ne demeli? Artık yiyecek kavgası olmadığına göre, o vadiyi herkesle paylaşmaya hazır olmayacak mıyız? Koşmak, sürünmek, ayağa kalkmak, uçmak, dans etmek, bir oh demek, kahkaha atmak, ıslık çalmak, şarkı söylemek; bunların hepsini korkusuzca, merakla, özgürce ve aşkın bir hâlde yapmayacak mıyız?

Geçen yıl, genel olarak aile hayatını 'sürdüremeyen' bir grup yaşlı insanla beraber olma ve onları gözlemleme fırsatına sahip oldum. İhtiyaç duydukları özel bakım ve yardımın bir bakım kurumu tarafından karşılanması gerekiyordu. Baston ve yürüteçlerle bile yürümekte zorlandıklarını, ayakta durmanın onlar için ne kadar güç olduğunu ve oturmanın nasıl tehlikeli bir hâle geldiğini gördüm. Esneklik ve ritim bedenlerini artık terk etmişti. Yere düşme ihtimali, sürekli bir tehlike hâlini almıştı. Düşmek, bir taraflarını incitme riskinin yanı sıra, yerden tekrar kalkmak zorunda olmanın getirdiği -hem utandırıcı hem de cesaret kırıcı- zorluğu içeriyordu. Onların bu durumun üstesinden nasıl geldikleri gerçekten de şaşırtıcıdır. Bu, hayatın sınavları ve zorlukları ile daha avantajlı bir konumda yüzleşen genç insanlara bir uyarıdır aslında.

'Kendi köşelerine çekilmiş' ve her şeyden elini ayağını çekmiş olan bu yaşlı kişiler, günlük yaşamlarının sınırlılığı ve tekrarlayıcılığı içinde nasıl tazelenir, enerji alabilecekleri uyaranları nerelerde bulurlar? Bir parça mutluluğu veya

ruhlarını besleyecek bir duyguyu, dahası yaşamı devam ettirmek için gerekli olan hissi nereden edinirler? Şüphesiz doğanın olağanüstü güzelliği ve değişen mevsimler, gerek küçük gerekse büyük şekillerde hepimizi sürekli heyecanlandırır. Sanat, payına düşeni daima yapar; güzellikler, şarkılar ve duyularımıza ulaşan tüm uyaranlar oradadırlar. Onlara güvenilebilir, onlar hatırlanabilir ve içimize nüfuz edebilirler. Dinî gruplar, kendi üyelerine ve onlara yönelen ihtiyaçlı kimselere kalıcı destek sunar ve bunu sağlarlar. Aileler, devam eden ilişkilere katkıda bulunmak için ellerinden geleni yaparlar; mümkün olan tüm destek ve sıcaklığı sunarlar. Mesafe onların katılımını imkânsız kıldığında, Darülaceze gibi kurumlar, ihtiyaçlarının bilinmesinden rahatsız olmayan yalnız insanları kurtarmak üzere şevkle harekete geçerler.

Bu noktada, aklımıza çeşitli sorular gelebilir. Yaşlılarla ilişki kurmak için başvurabileceğimiz ne gibi bir özel yaklaşım olabilir? Onların duygularını, düşüncelerini ve duyularını anlamak için bu zamana kadar olduğumuzdan daha ince ve duyarlı nasıl olabiliriz? Bir açıdan bakıldığında, anlamını gerçekten kavrayamasak da, bunun cevabını pratik olarak biliyoruz. Gerçekten sıkıntılı bir sorunla karşılaştığımızda, meseleyi kendimizden daha bilgili olanların 'ellerine' bırakmaya yöneldiğimiz olur. Şüphesiz, ideal bir sağlık kurumunun sunduğu şey tam da budur: Eller... Anlayan, yetkin ve yetenekli eller... İhtiyaçlarını ifade etme yöntemleri sınırlı olan kişilerle iletişim kurmaya yönelik titiz bir eğitimden geçmiş ve çokça deneyim kazanmış eller. Hiçbir ifade, ellerin hasta için önemini 'ellerine bırakma' sözünden daha açık bir şekilde dillendiremez. Ellerin bilinçli ve özenli kullanımı, soyutlanmış ve bir parça terk edilmiş hisseden hastalarla olan ilişkilerimizi daha

içten ve güvenli hâle getirecek, hepimizin hayatını daha anlamlı kılacaktır. Eller, hayata canlılıkla katılabilmek için elzemdir.

Kendi köşesine çekilmiş yaşlılar, her gün olmasa bile düzenli bir şekilde masaj yaptırabilseler bunun şaşırtıcı derecede faydalı, canlandırıcı ve rahatlatıcı bir etki yaratacağına inanıyorum. Bu noktada, bakım dokunuşu ve iletişim dokunuşu arasındaki ayrıma dikkat etmemiz gerekir. Bakım dokunuşu, hijyen ve bakıma (silme, ayağa kaldırma, besleme gibi) hizmet eder. Sırt ve omuzları sıvazlama, bir eli tutma gibi hareketler içeren iletişim dokunuşunun hizmet ettiğiyse insan ilişkisidir. Bakım dokunuşu bile saygılı ve insancıl bir tarzla uygulanabilir. Bu da hastaların, çekidüzen verilip gönderilecek birer nesne gibi değil de insan gibi muamele gördüklerini hissetmelerini sağlar.

7.
GEROTRANSANDANS

Geriatri uzmanları, bedenlerinin ve yetilerinin bozulmasına yaşlıların nasıl göğüs gerdiklerini anlamak amacıyla 'transandans'[107] kelimesini kullanmaya başlamışlardır. Transandans, yaşlanmakta olan bazı insanların geliştirip korudukları bir durumu tarif eder. Bu konudaki görüşlerimi iletmeden önce, İsveç'teki Uppsala Üniversitesi'nden Lars Tornsam ve çalışma arkadaşları tarafından yapılan gerotransandans[108] tanımını alıntılamama izin veriniz:

> Biz, gerek kendi çalışmalarımızdan gerekse başkalarının kuram ve gözlemlerinden hareketle, insanın yaşlanmasının yani ileri yaşlara kadar yaşama sürecinin gerotransandansa erişmeye doğru genel bir potansiyel içerdiğini öne sürüyoruz. Basitçe ifade edecek olursak, gerotransandans, daha kapsamlı bir bakış açısına geçişi anlatır. Kişi, materyalist ve rasyonel bir anlayıştan daha kozmik ve aşkın bir vizyona doğru ilerler. Bu sürecin so-

107 *İngilizcede 'transcendence' kelimesiyle ifade edilir. 'Aşmışlık' olarak çevrilebilir. –ç.n.*

108 *İngilizcedeki 'gerotranscendence' ifadesine karşılık gelir. 'Yaşlılıktaki aşmışlık hâli' olarak çevrilebilir. –ç.n.*

nunda da yaşamdan aldığı doyumda bir artış gözlenir. Gerotransandans kuramının dinî bir gelişim kuramı olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği, 'din' kavramının nasıl tanımlandığına bağlıdır. Nystrom ve Andersson-Segesten (1990), ölümcül hastalığı olan kişiler üzerinde yaptıkları bir araştırmada, bazı hastalarda *iç huzuru* denebilecek bir durumun varlığını saptamışlardır. Bu durum, bizim gerotransandans dediğimiz kavrama pek çok açıdan yakındır. Öte yandan, araştırmacılar bu durum ile dinî bir inancın varlığının veya inanılan dinin gereklerini yerine getirmenin arasında herhangi bir bağlantı bulamamışlardır. Hastaların iç huzuruna ulaşmış ya da ulaşmamış olmalarının bu değişkenlerden bağımsız olduğu görülmüştür. Jung'un bireyselleşme sürecine dair kuramında da olduğu gibi, gerotransandans olgunlaşmaya ve bilgeliğe giden doğal sürecin son evresi olarak kabul edilir. Gerotransandans, orta yaştaki olağan gerçeklikten bir parça farklı bir gerçeklik tanımlar. Geriatri uzmanları, bu gerçekliği ileri yaşta olmaya atfederler. Kurama göre, gerotransandansa ulaşmış birey evrenin ruhu ile kozmik bir birlik hissi yaşamaya başlar. Gerek zamanı, mekânı, yaşamı ve ölümü gerekse de kendisini yeniden tanımlar. Bu kişinin maddi ilgileri de azabilir ve tek başına 'meditasyon' yapma ihtiyacı artabilir."[109]

109 L. Tornstam, 'Gerotranscendence: A Theoretical and Empirical Exploration' - L. E. Thomas and S. A. Eisenhandler, eds. *Aging and the Religious Dimension* (Westport, Conn.: Greenwood Publishing Group, 1993).

Tornsam ve arkadaşları, tartışmalarını başka kaynaklardan gelen katkılarla devam ettirirler. Bunlar arasında pek çok geriatri uzmanının yorumları, Zen Budizmi kuramının önermeleri ve farklı disiplinlerden gelen başka görüşler yer alır.

Alıntı yapılan metindeki ifadeler, gerotransandansa ulaşan bireyin neler deneyimlediğini ortaya koymaktadır. Sıralayacak olursak:

1. 'Evrenin ruhu ile kozmik bir birlik hissi yaşamaya başlamak' ile ilgili olarak size Lewis Thomas'ın *Bir Hücrenin Hayatları (The Lives of a Cell)* adlı eseri okumanızı öneririm.
2. Zaman, 90 yaşın üzerindeki hemen herkes için bugünle veya en fazla gelecek haftayla sınırlanmıştır. Bunun ötesindeki manzara artık bulanıktır.
3. Mekânsal boyutları algılayışımız, fiziksel becerilerimizin çapı içinde yavaş yavaş azalır.
4. Ölüm, sintonik hâle gelir. Tüm canlıların ölümü deneyimleyeceği fikri karıksanır.
5. Kişinin kendilik algısı genişler ve birbirleriyle bağlantılı olan başka insanları kapsar hâle gelir.

Transandans, kişinin her yerde ve her zaman kolayca kullanmak istemediği bir sözcüktür; çünkü tonunda özel ve kutsal olana dair bir anlam vardır. Sözlükteki tanımlamaya göre 'transandans', "Bir limitin ötesine gitmek veya üzerine çıkmak, aşmak, geçmek" anlamlarına geldiği gibi "Evrenin ve zamanın ötesine geçmek" anlamını da içinde barındırır. 'Transandans' kavramı, dinsel alanda konumlanmıştır. Burada kutsal bir zemin üzerindedir ve üstünkörü kullanımlardan korunur. Bu kelimenin tüm dinlerde kullanılıyor olması şaşırıcı değildir çünkü transandans,

tüm inananların umutlarını ve beklentilerini ifade ettiği gibi, insan bilgisini aşan bir alanı da kapsar.

Eski çağlar üzerine uzmanlaşmış tarihçilerin aktardıkları, yaşlıların Doğu kültürlerindeki konumlarına dair bizlere birtakım göstergeler sunmuştur. Bu kültürler içinde yaşayan yaşlıların, uzun yıllar boyunca sağladıkları faydalar ve muhakemelerinin güvenilirliği sebebiyle hürmet gördükleri anlaşılmaktadır. Bilge yaşlıların toplumsal hayatının keşmekeşinden uzaklaşmaları, yaşamlarının kalanını geçirmek için dağlara veya diğer ücra köşelere çekilmelerine sıkça rastlanır. Üstelik böylesi bir kendi içine çekilme takdir de edilir. Bu inziva, yalnızlığı içinde barındırsa da kişinin kendine saygısını korumasını sağlar. Üstelik inzivaya çekilen bu yaşlı kişilerle ilgilenilir ve onların ihtiyaçları karşılanır; öyle ki bu kişiler yaşamlarını yıllarca bu şekilde sürdürebilirler. Duyduğum kadarıyla, dünyanın pek çok yerindeki ruhani liderler bile manastırların ve dergâhların aşırı yüklü programları karşısında kendilerini fiziksel olarak soyutlama yoluna gitmektedirler.

Belki de gerçekten yaşlı olan bireyler, durumlarını değerlendirmek için güvenli bir alana ihtiyaç duymakta ve bu alanı yalnızca mahremiyette ve tek başına kalmakta bulmaktadırlar. Sonuçta, kişi başka türlü nasıl huzur bulabilir? Zamanın zihin ve bedene dayattığı değişimleri nasıl kabul edebilir? Yarış ve rekabet artık bitmiş, tamamlanmıştır. Kendini telaş ve gerginlikten uzak tutmak yaşlılık döneminde bir zorunluluk hâlini alır. Kimileri bunu erkenden öğrenir, kimilerinin öğrenme zamanlarıysa çok geçe kalır.

Bu tür bir 'geri çekilme' bilinçli seçilmiştir. Kişi gündelik aktivitelere yönelik olağan uğraşlarından isteyerek uzaklaşır ve inzivaya çekilir. Böylesi bir duruş, illa ki yaşa-

ma katılımın sona ermesi anlamına gelmez; ilişki kesilmiş olsa da katılım devam edebilir. Erik bu durumu 'yoğun katılımlı bir katılımsızlık hâli' olarak tarif eder. Bu paradoksal durum, gerçekten de transandans içeren bir niteliğe sahip gibi durmakta; 'materyalist ve rasyonel bir anlayıştan çıkmayı' içermektedir. Ne var ki, geri çekilme ve inziva, yaşama ve başkalarına tepeden bakmanın sonucunda gerçekleşiyorsa kişinin bahsi geçen iç huzuru ve transandansı deneyimlemesi pek olası değildir.

Geri çekilmeyi seçme lüksüne sahip olanlar şanslıdırlar. İleri yaşlardaki pek çok kişi, dayatılan geri çekilmelerle karşı karşıya kalır. Gözler, kulaklar, dişler, kemikler ve bedenin tüm sistemlerindeki fiziksel bozulmalar, başkalarıyla ve dış dünyayla olan temasın kaçınılmaz olarak azalmasına yol açar. İnişe geçmeye verilen duygusal ve psikolojik tepkiler de kişinin temas alanını daraltabilir. Şüphesiz, tüm bunlar toplumun etkisiyle daha da artar. Ne yazık ki toplum, yaşlıları nadiren görülebilecekleri ve duyulabilecekleri bir konuma yerleştirmektedir. Yaşlılara bakım veren kurumlara bakıldığında, seçimli ve dayatılan geri çekilmenin arasındaki farklar açıkça görülür. Fiziksel yetilerin kaybı söz konusuysa hastanın tavrı doğal olarak değişebilir. Fiziksel becerilerde olabilecek büyük bir iyileşme de dayatılan bir geri çekilmeyi tersine çevirebilir. Şunu da söylemek gerekir ki, transandansa ulaşmak, dayatılan geri çekilme karşısında belki daha az olasıdır ama kesinlikle imkânsız değildir.

Yaşlılık evresinde sosyal olarak etkili bir kendilik algısı inşa edebilmemiz için *zamansal kimliğimiz* üzerinden teste tabi tutuluruz. Şimdiki zamanın yüklerinden kaçmak için gelecekteki güzel bir ana doğru bakarız. Yaşlılığa dair alışılageldik toplumsal model, kişiyi hayatı oluruna bı-

rakmaya teşvik ederken yeni bir yaşam veya rol arayışını, başka bir deyişle yeni bir kendilik inşasını *içermez*. Yaşlılığın bu yanlış tasarımının yüceltilmesi ya da yaşlılığı inkâr etmek de normal gelişimi engeller. Normal psişik gelişim çerçevesinde olgunluktan ölüme giden süreç nasıl olmalıdır? Yaşlılıkla kendini aldatmadan yüzleşmeye yetecek kadar cesaret nadiren mi bulunur? Gençmiş gibi davranmak veya genç görünmeye çalışmak rol yapmaktır. Öte yandan, alçakgönüllü olma bilgeliği toplumda nadiren teşvik edilir. Oysaki bu bilgelik, sınırsız ve ilginç bir şekilde güçlü olabilir. Biz amatörler, mükemmeliyetçilik eğilimimiz ve beklentileri karşılama arzumuzla, yaratıcı aktivite ve hayal gücüyle 'sıkı fıkı olmak'tan kaçınırız.

Aslında hepimizin nihai hedefi giderek daha çok insan olmak, insanileşmektir. Yaşadığımız dünyanın bizlere dayattığı limitlerin ötesine geçme özgürlüğünü keşfetmeli ve kendimizi gerçekleştirme arayışına girmeliyiz. Yaşamın başındayken kim olduğumuzu bize verilenler belirler. Orta yaşa geldiğimizde ve kendi ayaklarımızın üzerinde durmayı nihayet başardığımızda, yaşamlarımızı tamamlamak için başkalarına bir şeyler vermemiz gerektiğini öğreniriz. Böylelikle, bu dünyayı bırakıp giderken kim olduğumuzu -bu defa- bizim verdiklerimiz belirleyebilecektir. Bu açıdan bakıldığında ölüm, vereceğimiz son hediye hâline dönüştürülebilir. Ölümlü olduğumuzu her zaman biliriz ama kendi hayatlarımızı *yaşayarak* içinden geldiğimiz yere katabileceğimiz bir şeyler yaratmamız mümkün değil midir? Florida Maxwell'in de bize hatırlattığı gibi, bizim tüm yükümlülüğümüz ne olduğumuzu netleştirmek ve geliştirmek, bilincimizi daha rafine hâle getirmek olabilir. Birikimlerimizi kendi kaynağımıza döndürmek için tüm hayatımız boyunca çaba göstermemiz gerekecektir.

Geriatri uzmanları 'gerotransandans' ifadesini neye istinaden kullandıklarını genelde açıklıkla belirtmezler. Yaşlılığın geride bıraktığı artıların hepsini hesaba katmadıkları gibi ortaya yeni çıkan olumlu manevi armağanları da yeterince araştırmazlar. Belki de bunları yapmak için yaşları fazla küçüktür. Ben bu ilerlemiş yaşımda bile bir parça ruhani etki bırakan kelimeleri etkinleştirmek konusunda hevesliyim. Böylece bu kelimeleri ilgili davranışların canlı öğeleri hâline getirebiliyorum. 'Transandans' kelimesinin 'transan*dans*' olarak etkinleştirilmesinin onu epey canlandırdığını büyük bir sevinçle fark ettim. Transan*dans*, dünyevi varlığımızın bize yük olan, bizi gerçek büyüme ve ana amaca yönelik gayretten alıkoyan birtakım yönlerini birleştirerek hem ruha hem bedene seslenir ve transandans ifadesinin distonikliği aşmasını sağlar.

Gerotransan*dansa* erişmek; evrenden ve zamandan bağımsız olarak yukarı yükselmek, bir şeyleri aşmak, geride bırakmak ve bir şeylerin ötesine geçmektir. İnsan bilgi ve deneyiminin tamamını aşmayı içerir. Tanrı aşkına, bu nasıl elde edilebilir? Ben hepimizin yalnızca bir şeyler yaparak ve ederek[110] kendimiz olabileceğimize inanıyorum. Transandansın, yalnızca geri çekilme deneyimleriyle sınırlı olması gerekmez. Bizler birbirimizle ve yaşadığımız dünyayla dokunma yoluyla temas kurarız. Transan*dans*; oyun, aktivite, neşe ve şarkı gibi kaybettiğimiz yetilerin yeniden kazanımı ve her şeyin ötesinde ölüm korkusunun üstüne ve ötesine geçmek olabilir. Bilinmeyene doğru güven verici bir sıçrama ile bir açılım sağlayabilir. Garip bir şekilde, tüm bunlar bizden samimi ve süregelen bir tevazu talep eder.

Bunlar harika laflar, bizi katılıma sürükleyen laflar... Transan*dans;* işte bu! Ve o hareket hâlindedir. Bir sanattır

110 *İngilizcede 'making and doing' –ç.n.*

o, canlıdır, şarkılar söyler ve müzikler yapar. Ben de onun ruhuma fısıldadığı gerçek nedeniyle kendimi kucaklıyorum. Yazmanın bu kadar zor olmasına şaşırmamalı. Transan*dans*, sanatsal dili ortaya çıkarır; başka hiçbir şey yüreğimize ve ruhumuza bu kadar derinden ve anlamlı bir şekilde seslenemez. Yaşamın o muhteşem dansı bizi 'yapmanın ve etmenin' tüm alanlarına taşır. Bedenin, zihnin ve ruhun her unsuru bu sürecin içindedir. Yaşım ilerlediği ve yıpranmış hissettiğimden dolayı bundan derin bir şekilde etkilenmiş durumdayım. Birden muhteşem zenginlikler ortaya çıkıyor, bedenimin her bir parçasını aydınlatıyor ve her yere güzellik katıyor. Keats[111] bir yerlerde düşüncelere dalıp gülümsüyor olmalı:

Güzellik gerçekliktir
Bu dünyada bildiğin
Ve bilmen gereken tek şey bu
Gerçekliğin güzelliği...[112]

Yaşlanmak büyük bir ayrıcalıktır. Kişiye, uzun bir yaşama geriye dönüp bakma ve buna dair geribildirim alma imkânı sunar. Yıllar geçtikçe geriye dönüklük daha kapsamlı bir hâl alır; sahne ve eylem daha gerçek ve mevcut bir hâle bürünür. Bazen uzak sahneler ve deneyimler insanı hayrete düşürür ve onları anılarda yeniden yaşamak âdeta zorlayıcı olur. Dokuzuncu evre, zihnin ve yüreğin geçmişe dönmelerini beraberinde getirir. Kişinin kendisi-

111 *İngiliz şair John Keats. –ç.n.*

112 *Şairin 'Ode on a Grecian Urn' adlı şiirinin son dizeleri. Şairin ne demek istediğine dair farklı yorumlar söz konusudur. –ç.n.*
Beauty is truth, truth beauty –that is all
You know on earth, and all you need to know

ni dik bir yokuşa tırmanıyor gibi hissetmesi doğaldır. Bu dik yokuşa giden yol güneşin doğuşunu ve batışını karşılayabileceğimiz seyir noktasına kadar oldukça dardır, kaya ve çöplerle doludur ama her adım bizi ödüllendirir ve yukarı çıkarır. Her adımla beraber o rahatlatıcı manzara da genişler, gökyüzü ve bulutlar yavaş ve zarif manevralarını sergilerler.

Ne var ki, tüm bu güzel konuşmalarla beraber şunu da söylemek gerekir ki talebi ne olursa olsun bu dağa tırmanışı olanaklı kılan bedeninize karşı hâlâ yükümlülükleriniz var. Dolayısıyla, sırtınızdaki yükü de değerlendirmelisiniz. Ondan da önce, beden denen makineyi ilerleyen yaşınıza -ve eskisi kadar sağlam olmamasına- rağmen uygun şekilde işler hâlde tutmak için gerekli olan sürekli bakımı ihmal etmemelisiniz. Dokuzuncu evrede yüklerimizi hafifletmemiz gerektiğine yürekten inanıyorum. Özellikle de gözetime ve bakıma ihtiyaç duyabileceğimiz durumları en aza indirmemiz gerekir. Eğer dağa tırmanmak istiyorsanız, meditasyon yapsanız da yapmasanız da, yolculuk hafif ve yüksüz olmalıdır. Bunu başarmak için yaşam boyu süren bir eğitim gerekir. Başarısızlıklar ve yoldan sapmalar için araziyi, ışığı ya da rüzgârı suçlamak son derece kolaydır. Dinlenme anları şarttır ama kendine acımaya veya hedeften uzaklaşmaya zaman yoktur. Aydınlık da gereklidir çünkü yol ve günler fazla kısadır. Loş ışıkta şarkı söylemek keyiflidir. Karanlık rahatlatır ve sevdiklerimizle dolu rüyalar sunar.

Dolayısıyla, yüzünüzü doğan güneşe çevirerek yola koyulursunuz. Gözleriniz kaygan ve oynak taşlara karşı tetikte, nefesiniz tempoyu korumaya isteksizdir. Yavaşlamak ve devam etmek konusundaki kararınızı yeniden değerlendirmek zorunda kalırsınız. Devam etme veya

vazgeçmeye yönelik sintonik ve distonik itkiler sürekli kontrolü ve iyiyi yapma isteğini ele geçirme savaşı verir. Zorlanırsınız ve sınanırsınız. Bu gerginlik, odaklandığında ve kontrol altına alındığında başarının kaynağı olur. Her adım, sintonik egemenliğin ve irade gücünün testidir.

KAYNAKÇA

Benedek, T. 'Parenthood as a developmental phase.' *Journal of the American Psychoanalytic Association* 7 (1959): 389-417.

Blos, P. 'The second individuation process of adolescence.' *The Psychoanalytic Study of the Child* 22 (1967): 162-86.

__ 'The life cycle as indicated by the nature of the transference in the psychoanalysis of adolescents.' *International Journal of Psycho-Analysis* 61 (1980): 145-50.

Collingwood, R. G. *The Idea of History*. New York: Oxford University Press, 1956.

Einstein, A. *Ideas and Opinions*. New York: Crown Publishers, 1954.

Erikson, E. H. 'Bilderbucher.' *Zeitschrift fur Psycboanalytiscbe Paedagogik* 5 (1931): 417-45.

__ 'Configurations in play-clinical notes.' *Psychoanalytic Quarterly* 6 (1937): 139-214.

__ 'Freud's The Origins of Psychoanalysis.' *International Journal of Psycho-Analysis* 36 (1955): 1-15.

__ *Young Man Luther: A Study in Psychoanalysis and History*. New York: W. W. Norton, 1958.

__ *Identity and the Life Cycle*. New York: W. W. Norton, 1980.

__ *Childhood and Society*. New York: W.W. Norton, 1951; revised 1963.

__ *Insight and Responsibility*. New York: W.W. Norton, 1964.

__ *Gandhi's Truth*. New York: W.W. Norton, 1969.

__ *Dimensions of a New Identity: The 1973 Jefferson Lectures*. New York: W.W. Norton, 1974.

__ *Toys and Reasons: Stages in the Ritualization of Experience*. New York: W.W. Norton, 1977.

__ *Life History and the Historical Moment*. New York: W.W. Norton, J978.

__ 'Elements of a psychoanalytic theory of psychosocial development.' In *The Course of Life, Psychoanalytic Contributions Toward Understanding Personality Development*, edited by S. I. Greenspan and G. H. Pollack. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1980(a).

__ 'Psychoanalytic reflections on Einstein's Centenary.' In: *Einstein and Humanism*. New York: Aspen Institute for Humanistic Studies, 1980(b).

__ 'On the generational cycle: An address.' *International Journal of Psycho-Analysis* 61 (1980[c]): 213-22.

__ 'The Galilean sayings and the sense of 'I'.' *Yale Review* Spring (1981): 321-62.

Erikson, J. M. 'Eye to eye.' In *The Man-Made Object*, edited by G. Kepes. New York: Braziller, 1966.

__ (with Erik H. Erikson) 'Growth and crises of the 'healthy

personality'.' In *Symposium on the Healthy Personality*, edited by M. Senn. New York: Josiah Macy Foundation, 1950.

__ *Activity-Recovery-Growth, The Communal Role of Planned Activity*. New York: W.W· Norton, 1976.

Erikson, K. T. *Wayward Puritans*. New York: Wiley, 1966.

Freud, A. 'The concept of development lines.' *The Psychoanalytic Study of the Child* 18:245-65, 1963.

__ N*ormality and Pathology in Childhood: Assessments of Development*. New York: International Universities Press, 1965.

__ *The Ego and the Mechanisms of Defense* (1936). New York: International Universities Press, 1966.

__ 'Child analysis as the study of mental growth (normal and abnormal).' In *The Course of Life: Psychoanalytic Contributions Toward Understanding Personality Development*, vol. 1, *Infancy and Early Childhood*, edited by S. I. Greenspan and G. H. Pollack. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1980.

Freud, S. 'On narcissism: An introduction' (1914). *Standard Edition*, 14:67-102. London: Hogarth Press; New York: W.W. Norton, 1957.

__ *The Origins of Psychoanalysis. Letters to Wilhelm Fliess, Drafts and Notes*: 1887-1902. Edited by Bonaparte. M.: Freud, A.: and Kris, E. London: Imago, 1954. New York: Basic Books, 1954.

__ 'Group psychology and the analysis of the ego' (1921). *Standard Edition*, 18:69-143. London: Hogarth Press; New York, W.W· Norton, 1955.

__ 'The ego and the id' (1923). *Standard Edition*, 19:12-66. London: Hogarth Press; New York: W.W. Norton, 1961.

__ 'Civilization and its discontents' (1930 [1929]). *Standard Edition*, 21:59-145. London: Hogarth Press; New York: W.W. Norton, 1961.

__ 'New introductory lectures on psycho-analysis' (1933). *Standard Edition*, 22:7-182. London: Hogarth Press; New York: W.W. Norton, 1964.

Greenspan, S. I. 'An integrated approach to intelligence and adaptation: A synthesis of psychoanalytic and Piagetian developmental psychology.' *Psychological Issues*. Vols. 3 and 4. New York: International Universities Press, 1979.

Greenspan, S. I. and Pollock, G. H., eds. *The Course of Life: Psychoanalytic Contributions Toward Understanding Personality Development*. Vol. 1: *Infancy and Early Childhood*. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1980.

Hartmann, H. *Ego Psychology and the Problem of Adaptation* (1939). Translated by David Rapaport. New York: International Universities Press, 1958.

__ 'Notes on the reality principle.' *The Psychoanalytic Study of the Child* 11 (1956): 31-53.

__ 'On rational and irrational actions.' *Psychoanalysis and the Social Sciences*, Vol. 1. New York: International Universities Press, 1947.

Huxley, J. *From An Antique Land: Ancient and Modern in the Middle East*. New York: Harper and Row, 1966.

James, W. *The Letters of William James*. Edited by H. James. Boston: Atlantic Monthly Press, 1920.

Jones, E. *The Life and Work of Sigmund Freud.* London: Hogarth Press, 1953; New York: Basic Books, 1953.

Kakar, S. *The Inner World: A Psychoanalytic Study of Hindu Childhood and Society.* New Delhi and New York: Oxford University Press, 1977.

King, P. 'The life cycle as indicated by the nature of the transference in the psychoanalysis of the middle-aged and elderly.' *International Journal of Psycho-Analysis* 61 (1980): 153-59.

Knox, B. *Oedipus at Thebes.* New York: W.W. Norton, 1957.

Lifton, R. J. *History and Human Survival.* New York: Random House, 1970.

Loewenstein, R. M.; Newman, L. M.; Schur, M.; and Solnit, A., eds. *Psychoanalysis, A General Psychology.* New York: International Universities Press, 1966.

Lorenz, K. 'Ritualization in the psycho social evolution of human culture.' In: Sir Julian Huxley, ed. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London.* Series B, no. 172, vol. 251, 1966.

____ *Die Ruckseite des Spiegels.* Munich: R. Piper & Co., 1973.

Neubauer, P. B. 'The life cycle as indicated by the nature of the transference in the psychoanalysis of children.' *International Journal of Psycho-Analysis* 61 (1980): 137-43.

Piaget, J. 'The general problems of the psychobiological development of the child.' In *Discussions on Child Development.* Vol. IV, edited by Tanner, Jr., and B. Inhelder, pp. 3-27. New York, International Universities Press, 1960.

Spitz, R. A. 'Life and the dialogue.' In *Counterpoint: Libidinal Object and Subject*, edited by H. S. Gaskill. New York: International Universities Press, 1963.

Stockard, C. H. *The Physical Basis of Personality*. New York: W.W. Norton, 1931.

Tucker, R. C. *Philosophy and Myth in Karl Marx*. London & New York: Cambridge University Press, 1961.

20. yüzyılın en önemli psikanalistlerinden Erik H. Erikson'un, **insanın 8 evresi**ni tanımladığı 'psikososyal gelişim kuramı' psikoloji dünyasında çığır açmıştır. Erikson'un evreleri, hem sosyal hem de psikolojik odaklanmayla, gelişimin psikoseksüel doğasını vurgulayan Freudyen düşüncede bir sıçramayı temsil eder. Freud, kişilik gelişiminde çocukluk yıllarının belirleyici olduğunu ve ergenlik yıllarından itibaren yetişkin kişiliğin kazanıldığını belirtirken; Erikson, kişilik gelişiminde çocukluk yıllarının önemini kabul etmekle birlikte, kişiliğin yaşam boyunca devam eden bir süreçte geliştiğini savunur.

Erikson insanın 8 evresini tanımlamakla birlikte, kendisi 90'lı yaşlarına yaklaştığında yeni gündelik zorluklar ve yeni gereksinimler oluştuğunu fark eder. Bunlara göğüs gerebilmenin de, ancak insan yaşamında dokuzuncu bir evrenin tanımlanmasıyla mümkün olabileceğine karar verir. **İnsanın 8 Evresi**'nin, Erikson'un eşi psikolog Joan M. Erikson tarafından kaleme alınan bu genişletilmiş baskısında yaşam döngüsüne katılan 9. evre de anlatılmaktadır.

*"Erik, **İnsanın 8 Evresi**'ni yazdığında henüz 90'larına girmemişti. 80 yaşında yaşlılığımızı kabullenmeye başlamamıza rağmen, yaşlılıkla ilintili zorluklarla 90 yaşına yaklaşana kadar gerçekçi bir şekilde karşı karşıya kalmadığımıza inanıyorum. 90 yaşında âdeta bize yabancı bir bölgede uyandık. Önceden sezinlemiş olabileceğimiz ve tuhaf hatta komik diye başımızdan attığımız şeyler, kısa zamanda kaçınılmaz -ve kesinlikle hoş olmayan- gerçeklikler olarak karşımıza çıktılar. Üretkenlik yıllarının içinden geçerken yolun sonundaymışız gibi hiç hissetmemiştik. Yaşanacak yıllarımız olacağına kesin gözüyle bakıyorduk. 90 yaşında bakış açımız değişti; önümüzdeki görüntü sınırlı ve belirsiz bir hâl aldı. Muhtemel olduğunu her zaman bildiğimiz ama üzerinde durmadığımız ölümün kapısı artık yakındı."*

psikoloji / psiki

ISBN 978-605-

9 786055

.COM.TR